

Uj olcsóbb

kiadás,

275486

OLCSÓ
KÖNYVTÁR

Szerkesztő Gyulai Pál.

Egy-egy szám ára 10 kr.

AZ

OLASZ MŰVÉSZET
BÖLCSELETE.

írta

TAINE HIPPOLIT ADOLEF.

514.sz.

10 kr.

FRANKLIN TÁRSULAT
BUDAPEST.

AZ
OLASZ MŰVÉSZET
BÖLCSELETE.

IRTA

TAINÉ HIPPOLIT ADOLF.

FRANZIÁBÓL FORDITOTTA

KÁDÁR BÉLA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1886.

NA

FRANKLIN TÁRSULAT

NYOMDÁJA

1848

FRANKLIN TÁRSULAT

OSZK

FRANKLIN TÁRSULAT

FRANKLIN TÁRSULAT

FRANKLIN TÁRSULAT

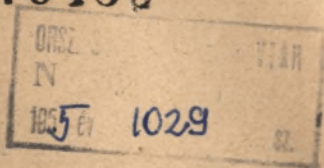
FRANKLIN TÁRSULAT NYOMDÁJA.

BERTIN EDE ÚRNAK

Taine H.

275486

Uraim! *

A múlt évben, megkezdve e tanfolyamot,** kifejtettem az általános törvényt, mely szerint a művészet termékei bármily időben keletkeznek, azaz a pontos és okvetlen kapcsolatot, mely a mű és környezete között mindig megtalálható. Az idén, az olasz festészet történetének előadásánál nevezetes alkalmam van e szabályt alkalmazni és igazolni önök előtt.

I.

Az a dicső korszak, melyet általában az olasz művészi alkotások legszebb idejének tartanak, a XV-ik század utolsó negyedére és a XVI-ik század első 30—40 évére terjed. E szűk határban virulnak a tökéletes művészek, Leonardo da Vinci, Rafael, Michel Angelo, Andrea del Sarto, Fra Bartolomeo, Giorgione, Tizian,

* Ez előadások a párisi műakadémián tartattak.

** Lásd: Taine H. *A művészet bölcselete*. Magyarra fordította Szana Tamás.

Piombo Sebestyén, Correggio; és e határ pontosan ki van szabva; túlhaladva, előtte fejletlen a művészet, utána romlott; a korszakot még hiányos, száraz vagy merev próbálgatók előzik meg, Ucello Pál, Pollaiuolo Antal, Fra Filippo Lippi, Ghirlandajo Domokos, Verocchio András, Mantegna, Perugino, Bellini János; a korszakon innen túlzó követők vagy fogyatékos restaurátorok vannak, Giulio Romano, Rosso, Primatice, Parmigianino, az ifjabb Palma, a két Carracci és iskolájok. Előbb a művészet csak kelőben van, utóbb már hervadóban, e kettő közt van a virulás, mely ide s tova ötven évig tart. A korszakot megelőző Masaccio, majdnem tökéletes festő, kivételt képez, ő mély gondolkozó, ki remek sikert ér el, egyedül álló, leleményes ember, ki éles szemével túllát korán, félreismert előhírnök, kinek nincs követője, sírján fölirat sincs, szegényen, elhagyottan élt és korai nagyságát csak félszázaddal később értik meg. És az a nagy és ép iskola, mely a nagy korszak után virul, az kiváltságos helyen van, Velenczében, melyet később ér a hanyatlás, mely még soká függetlenül áll fenn, türelmesen, dicsően, miután Itália egyéb részeiben a hódítás, az elnyomás és erkölcsi romlás lealacsonyította a lelket, meghamisította a szellemet. A szép és tökéletes alkotás e korszaka hasonlítható a hegylejtő azon övéhez, melyen a szőlő terem; alatta még nem jó a szőlő, fölötte már nem jó. Alul a levegő nagyon nehéz, feljebb nagyon hideg; ez

az ok, a szabály, mely alól van kivétel, de csekély és megérthető. Tán találni alább egy magános tőkét, mely kitűnő nedvénél fogva környezete daczára néhány zamatos fürtöt terem. Csak hogy egyedül áll, nem sokasodik és olyan rendhagyó, melyet a működő erők tömege és bonyolódása mégis a törvény rendje alá soroz. Tán lesz a szőlőtermő öv felett is egy zug a javából való szőlőkkel, de e zugban sajátos körülmények, a talaj minősége, valamilyen baj ellen való mentség, tán egy forrás is, nyújtanak a növénynek olyan táplálékot, olyan kedvezményt, melyet másutt nélkülöz. A törvény azért sértetlen marad és a következés az, hogy van a talajnak és hőfoknak bizonyos neme, melytől a szőlő termése függ. Hasonlóképen, a törvény, mely a tökéletes festészet keletkeztén uralkodik, megmarad és kutat-hatjuk a szellemnek és erkölcsöknek állapotát, melytől e festészet függ.

Mindenekelőtt meg kell azt határoznunk, mert ha közönséges elnevezése szerint tökéletes, klaszikai vagy remek festészetnek mondjuk, nem adjuk ismérveit, csak rangját jelöltük meg. De ha van rangja, vannak ismertető jelei is, azaz van saját birodalma, melyből ki nem lép. Becsmérli vagy elhanyagolja a tájképet; a lélektelen dolgokban nyilatkozó fönséges élet majd csak Flandriában akad festőire; az olasz festők tárgya az ember; fa, vidék, gyárak nálok csak járulék; ezekről Michel Angelo, az egész iskola elismert királya,

azt mondja, Vasari állítása szerint, hogy mulatságul vagy kártérítésül kisebb szellemeknek kell átengedni, a művészet tulajdonképi tárgya az emberi test. Ha később a tájkép mégis sorra kerül, ez a velencei festők utolsói, főkép a Carraccik, alatt történik, mikor a remek festészet már hanyatlóban van; és még akkor is nem egyéb az, mint diszítés, építészeti csoportosítások, Armida kertje, pásztori játékok és ünnepélyek színhelye, mythologiai jelenetek és nagyúri mulatságok nemes és mérsékelt kiegészítői; a fák képzeletiek, nem tartoznak semmi határozott fajhoz, a hegyek a szem gyönyörűségére rendezkednek, a templomok, romok, paloták eszményi vonalokban csoportosulnak, a természet elveszti eredeti függetlenségét, sajátos tulajdonait, hogy alárendeltessék az embernek, diszítse ennek ünnepélyeit, tágítsa lakását. Továbbá ugyancsak a flamandoknak hagyják a reális élet másolását, az azon időbeli embert közönséges öltözetében, napi foglalkozásai és rendszeres butorai közepett, a sétán, vásáron, az asztalnál, a városházán, a korcsmában, úgy a mint látni a nemes embert, a polgárt vagy parasztot, jellemének, foglalkozásainak és rangjának számtalan, szembeötlő különféleségeivel. Mellőzik e részleteket, mint köznapit; a mint a művészet tökéletesedik, mind inkább kerülik a betű szerinti pontosságot; épen a remek festés korszakának kezdetén hagynak fel a szokással, hogy a festményekbe arczképeket másolnak; Lippi Fülöp, Pol-

laiolo, Castagno András, Verocchio, Bellini János, Ghirlandajo, sőt maga Masaccio és minden régibb festő freskóikat kortársaik alakjaival népesítették meg; a kezdetleges művészetet remekké az olyan tökéletes idomok alkotása teszi, minőket a lélek szemei feltalálnak, de a minőkkel testi szemeink nem találkoznak. És a remek festészetnek már így is korlátolt tere még szűkebbre szorítandó. Ha az eszményi alakban, mely e festészetnek főtárgya, megkülönböztetjük a testet és a lelket, könnyen észrevehető, hogy nem a léleké az elsőség. E festészet sem mystikus, sem drámai, sem spiritualista. Nem igyekszik ábrázolni a tetetlen és fenséges világot, átszellemült és ártatlan lelkeket, theologiai vagy egyházi dogmákat, melyek Giotto és Memmi óta egész Beato Angelicóig, a megelőző korszak csodálatos és tökéletesen művészetét foglalkoztatták; a keresztyén és szerzetes világ háttérbe szorult a laikus és pogány világ elől. Nem igyekszik feltüntetni olyan szenvedélyes vagy fájdalmas jeleneteket, melyek képesek szánalmat vagy rettegést kelteni, mint teszi Delacroix *A liegi püspök meggyilkoltatásában*, mint Decamps a *Halálban* vagy a *Cimberek csatájában*, mint Ary Scheffer *A siránkozóban*. Nem akar e festészet mély, különöz, bonyolult érzelmeket kifejezni, mint Delacroix az *ő Hamletjében* és *Tassójában*. Finoman kigondolt, erős hatást csak a későbbi korban keres; keresi pedig, mikor már a hanyatlás mu-

tatkozik, a bolognai iskola a csábító és révedező Magdolnában, a merengő és kényes Madonnákban, a tragikai és lázongó martirokban. A patetikai művészet, mely az ingerlékeny, beteges érzelgésre hatni, azt izgatni igyekszik, nem fér össze a klaszikai festészet nyugalmával. Nem foglalkozik az erkölcsi étellel a physikai élet rovására; nem úgy tünteti fel az embert, mint valami felsőbb lényt, melyet saját érzékei elárultak; egyetlen festő, korai feltalálója minden modern eszmének és újdonságnak, Leonardo da Vinci, finomúlt és mindentudó lángész, magános és telhetetlen buvár, századán túl viszi kutatásait és eléri a mienket. De a többi művésznek és sokszor neki magának is a forma, az idom a czél és nem eszköz; az idom nincs alárendelve a physiognomiának, a taglejtésnek, helyzetnek vagy cselekvésnek; az ő művek festői, nem irodalmi vagy költői. «A kópírási tétőpontja», mondta Cellini, «jól megrajzolni a meztelen férfit és nőt». Valóban majdnem mindnyája aranyművességen vagy szobrászaton kezdte; kezök érintette az izmok domborodását, követte az idomok gömbölyödését, érezte a csontok mozgását. Ők mindenekelőtt a természetes emberi testet ábrázolják, mely ép, egészséges, tevékeny, erélyes, minden atletikai és állati ügyességre alkalmas, ez különösen az emberi test eszménye, szakasztott mása a görög típusnak, minden ízében arányos, szerencsésen megválasztott helyzetben és más alakokkal oly

ügyesen csoportosítva, hogy az csupa összhang és fogalmat nyújt az Olympus világáról, isteni és hősies alakjairól, melyek teste kétségtelenül tökéletesebb, nagyszerűbb. Ilyen e művészeknek sajátos alkotása. Mások jobban fejezték ki majd a tájak életét, majd a realis élet igazságát, majd a lélek tragédiáját és mélységeit, majd egy-egy erkölcsi tanítást, vagy történeti fölfedezést vagy bölcséleti elmélkedést; Beato Angelicónál, Dürernél, Rembrandt, Metzu, Potter Pálnál, Hogarthnál, Delacroixnál, Decampsnál találni több epületességet, több pædagogiát, több lélektant, több belső és házias nyugalmat, több mély ábrándot, nagyszerű elmélkedést vagy belső indulatot. Ők azonban egy páratlan fajt teremtettek, a nemes, szép testek faját, melyek nemes módon élnek, olyan emberiséget sejtetnek, mely büszkébb, erősebb, vidámabb, munkásabb, szóval jobb a mienknél; e fajból és idősebbik testvéréből, a görög szobrászok alkotta fajból származtak Franciaországba, Spanyolországba és Flandriába azok az eszményi alakok, melyekkel az ember a természetnek megmutatja, hogy milyenné kellett volna őt tennie és milyenné nem tette.

II.

Ilyen a mű: módszerünk kívánja, hogy most a körülményekkel ismerkedjünk meg.

Nézzük először is milyen emberfaj teremtette

azt, a képírásnak ily fejlődése bizonyára nem történt az állandó, nemzeti sajátságok közreműködése nélkül.

Az olasz képzelem klaszikai, azaz latin, hasonló a régi görögök és rómaiakéhoz; bizonyíték erre: nemcsak a renaissance művei, szobrok, épületek, festmények, hanem középkori építésze és jelenkori zenéje is.

A gót stylus, mely a középkorban Európaszerte elterjedt, csak későn hatott be Italiába, akkor is tökéletlen utánzatokkal; a két tiszta gót templom, egyik Milanóban, másik az assise-i zárdában, idegen építésszek alkotása; még a germán betörés idejében is, a keresztyén lelkesedés legmagasabb fokán az olaszok a régi stylben építenek, és mikor a stylen újítottak, megtartották érzéköket a szabályos, szilárd formák iránt, megtartották a teli falakat, mérsékletes diszítést, természetes és derült világítást; épületeik az erő, az öröm, vidámság, könnyed előkelőség látszatával meglepő ellentétet képeznek egyéb európai székesegyházak nagyszerű szerkezetével, kuszált aprólékos díszével, borongó fönségével, homályos, színes világításával. Hasonlóképen manapság énekes, szabatos rhythmusú zenéjük, mely még a tragikai érzelmek kifejezésében is kedves, arányaival, rondóival, gördülékenységevel, szinpadias, beszédes, csillogó, áttetsző és válogatós szellemével nagyban elüt a hangszeres, német zenétől, mely oly nagy szabású, oly szabad röptű, néha oly elmosódó, oly igen

alkalmas kifejezni legszendőbb álmaít, legbensőbb gerjedelmeit és nem tudom mijét egy komoly léleknek, mely sejdítéseiben, magános vajudasáiban már-már a túlvilági végtelenséget látja. Vizsgálva, hogy az olaszok és általában a latin népek miképen fogják fel a szerelmet, erkölcsöt, vallást, vizsgálva irodalmukat, szokásaikat, életfelfogásukat; száz, meg száz jellemző vonásból ugyanilyen képzelem tűnik ki. E képzelem fővonása a tehetség és előszeretet a *rendezkedés* iránt, az összhangzó, szabatos forma iránt, nem oly hajlékony, nem oly beható, mint a germán képzelem, nem ragaszkodik annyira a belső lényeghez, mint inkább a külsőhöz, jobban kedveli a külső ékességet, mint a belső életet, inkább bálványozó, mint vallásos, inkább festői, mint bölcselő, szűkebb körű és szebb. Jobban érti meg az embert, mint a természetet, és az embert is inkább társaságban, mint egyedül. Nagy nehezen hajlik annyira, hogy, mint a másik, utánozza és feltüntesse a vadságot, a parlagit, a bizarrt, a véletlent, a rendetlenséget, a szeszélyes gerjedelmek kitörését, az egyénnek szertelen és kimondhatatlan sajátságait, az alsóbb rangú és formátlan teremtményeket, a néma, határozatlan életet, mely mindenféle lényeken előmlik; a latin képzelem nem tűkre az egész világnak, rokonszenve korlátolt, válogatós. De a maga birodalmában, a forma országában, teljhatalmú; mellette egyéb fajok észjárása durva, bárdolatlan, egyedül ő

fedezte fel és hirdette az eszmék és képek természetes rendjét. A két nagy faj közül, melyeknél e képzelem teljességében nyilvánul, az egyiknek, az éjszakibb, prózaiabb és társulóbb francziának sajátos műve az elvont eszmék elrendezése, azaz az okoskodás elmélete és a társalgás művészete; a másiknak, a déli, művészbibb és forma iránt fogékonyabb olasz fajnak eredeti alkotása az érzékelhető formák elrendezése, t. i. a zene és a képzművészetek. Ez az olaszoknak az a velők született tehetsége, mely történetök kezdetétől fogva gondolkozásuk és cselekvésök minden apró ízére rányomja bélyegét és mely a XV-ik század végén kedvező körülményekkel találkozva, a remek műveknek oly bő termését eszközöl. Valóban Olaszországban ekkor, együtt vagy legalább majdnem egy időben, nemcsak öt-hat nagy festő volt, rendkívüli lángelmével és felette állók mindeneken, kiket valaha a világ látott: Leonardo da Vinci, Michel Angelo, Rafael, Giorgione, Tizian, Veronése, Correggio; de egész hada élt a jeles és remek festőknek: Del Sarto András, Sodoma, Fra Bartolomeo, Pontormo, Albertinelli, Rosso, Romano Gyula, Caravaggio Polidoro, Primatice, Piombo Sebestyén, Palma Vecchio, Bonifazio, Bordone Paris, Tintoretto, Luini, és száz más ismeretlenebb, kik ugyanoly ízléssel, ugyanoly stylusban festettek, és egész hadsereget képeznek, melynek amazok csak vezérei; ezenkívül, ugyanily számban voltak szobrászok, jeles

építészek, némelyek kissé előbb, legtöbben ekkor éltek: Ghiberti, Donatello, Jacopo della Quercia, Baccio Bandinelli, Bambaja, Robbia Lukács, Benvenuto Cellini, Brunelleschi, Bramante, San Gallo Antal, Palladio, Sansovino; végül termékeny és változatos művészcsaládok köré csoportosul a műértők, pártolók, vásárlók sokasága, számos közönség, nemcsak nemes emberek és tudósok, de polgárok, mesteremberek is, egyszerű barátok és a nép fiai; annyira, hogy ez előkelő ízlés e korszakban természetes, önkénytelen, általános volt és az egész város lelkesedése és értelmessége következtében hozzájárult azoknak a remek műveknek az alkotásához, melyekre egy-egy mester nevét jegyezte. Nem lehet tehát ezt a Renaissance-kori művészetet a szerencsés véletlen eredményének tekinteni; nincs itt szó egy szerencsés kockafordulásról, mely a világ színpadára néhány nagyobb tehetségű fejet, vagy egy csomó festői lángelmét állít ki; tagadhatatlan, hogy e szép virulásnak oka a lelkek általános hangulatában, a nemzet minden rétegeire kiterjedt meglepő fogékonyságban rejlik. Ez a fogékonyság és így természetesen a művészet is egy időben kezdődött és a fogékonyság bizonyos időponttal megszűnven, megszűnt a művészet is. A kor e fogékonysága bizonyos szellemben fejlődött, hasonlóképen a művészet is. A korszellem a test, melyet, mint árnyéka, követ a művészet, követi keletkeztét, serdülését, hanyatlását és irányát. A korszellem

vezérli és magával ragadja a művészetet, és változtatja saját változása szerint. A korszellemtől függ a művészet minden része, egész fejlődése. Következésképen, hogy a művészetet megérthesük és megfejthessük, a korszellemet kell ízről-ízre megismernünk.

III.

Három föltétel szükséges, hogy az ember élvezhesse és megteremthesse a remek festészetet. Először is az embernek műveltnek kell lenni. A föld inséges, tudatlan rabjai, kik napestig két-rét hajolva a rögöt mívelik, és a portyázó csetepaték nagyétű és iszákos vezérei, kik lóháton és csatában esztendőket töltenek, még sokkal mélyebben vannak elmerülve az állatiasságban, semhogy a formák szépségét és a színek harmoniáját megérthetnék. A festmény templomnak vagy palotának dísze, hogy a néző azt értelemmel és gyönyörrel szemlélhesse, félig-meddig mentve kell lennie a durva foglalkozásoktól, hogy ne csak tivornyára vagy verekedésre legyen gondja; szükséges, hogy megszabadult legyen otromba barbárságtól és elnyomástól, hogy az izmok edződésén, a harczösztönök fejlesztésén és a testi szükségletek csillapításán kívül finomabb és nemesebb élvezetek után is vágyódjék. Állatias volt, szemlélődő lesz. Fogyasztott és rombolt,

most szépít és éldelel. Élt, most ékesíti életét. Ez az a nagy változás, melyen Italia a XV. században keresztül megy. Az ember ekkor tér át a hűbéri világ erkölceitől az új kor szelleméhez, és Olaszországban ez átmenet előbb megy végbe, mint bárhol egyebütt.

Ennek több rendbeli oka van. Először is ez ország népe csodálatos, finom és fogékony szellemű. Mintha a műveltség vele születne, legalább csaknem fáradság és segítség nélkül jut hozzá. Sőt a tanulatlan pórnépben is élénk felfogás és értelem lakik. Hasonlítsák össze e népet éjszaki Francziaország, Német- és Angolország ugyanilyen állású lakosságával, a különbség ugyancsak szembeszökő, Olaszországban egy-egy pinczér, paraszt, hordár társalog, tud mindenféléhez, okoskodik, ítél, bír emberismerettel, politizál; fogalmakkal és szavakkal ösztönszerűleg, néha kitűnően, mindig könnyedén, csaknem mindig helyesen bánnak, s a mi fő, természetes és szenvedélyes érzékek van a szép iránt. Csak ez országban hallani a nép fiát templom vagy festmény láttára felkiáltani: «O Dio, com' e bello!» Istenem, be szép! a szív és érzékek e hevületének kifejezésére szolgál az olasz nyelv gördülékeny és hangzatos volta és csodás bája, miknek hatását visszaadni ugyanazon franczia szavak szárazságuk miatt képtelenek.

Ez értelmes fajnak az a szerencséje volt, hogy soha sem volt *germanizálva*; azaz az éjszaki

népek betörése soha sem típorta össze és alakította át annyira, mint Európa többi országait. A barbarok itt csak ideiglenesen és csak nagyjából telepedtek meg. Nyugati gótok, frankok, herulok, keleti gótok, mind igen hamar hagyták el, vagy űzettek el. A lombardok ott maradtak, de csakhamar erőt vett rajtuk a latin műveltség; a XII. században, rőtszakállú Frigyes németjei bennök rokonokra számítván, megütköztek, hogy annyira ellatinosodtak, «minthogy kivetköztek a barbár élet rögzös vadságából és az égalj hatása alatt sokat öltöttek magokra a római finomságból és simaságból, elsajátították a nyelv csinját és a szokások városias csiszoltságát, sőt városaik szervezésében és a közügyeik elintézésében is a rómaiak jártasságát követik». Egész a XIII-ik századig olasz földön latinul beszélnek; páduai szent Antal latinul prédikál; a nép, mely a tájszóláskép keletkező olasz nyelvet beszéli, még mindig érti az irodalmi nyelvet. A nemzeten képződött germán réteg vékony és a latin műveltség újjászületése korán megtörte azt. Itália csak fordításokból ismeri a geste-féle énekeket és azokat a lovagias és hűbéries költeményeket, melyek Európaszerte hemzsegnek. Az imént említém, hogy a gót építés is csak későn és tökéletlen módon hatott el ide; a XIV-ik század óta, mikor az olaszok újra kezdenek építeni, a római styl formáival vagy legalább annak szellemében építenek. A közép kor legkomorabb és

legádázabb éjjelén az antik művelődés intézményekben, erkölcsökben, nyelvben, művészetben újra virul azon a talajon, hol a barbarok csak átsuhantak és elolvadtak, mint a hó.

Innen van, hogy a XV-ik századbéli Olaszország Európa többi nemzeteinél tudósabb, gazdagabb, csiszoltabb, képesebb az élet szépítésére, azaz a művészet élvezésére és alkotására.

Angolországban ez időtájt tör ki, a száz éves háború végével, a fehér és piros rózsák borzasztó háborúja, mikor egész egykedvűen megnyúzták egymást és csata után a védtelen gyermekeket felkoncizolták. Egész 1550-ig ez csak paraszt tuskók, vadászok, bérlők és katonák hazája. Mindössze két-három kémény volt egy-egy az ország belsejében levő városban; vidéki nemes urak házai zsúpfödeles viskók, legdurvább agyagvakolattal és az ablakban üveg helyett rácsozat. A közép osztály tagjai szalmavaczokban háltak «jól kötött nyaláb a fej alatt». «A párnák, úgy látszik, csak gyerekágyas asszonynak valók», és az asztali edények nem is érczből, hanem fából valók. Németországon az ádáz és égbekiáltón bűnös huszita háború dühöng, a nemesek tudatlanok és rakoncizatlanok; egész Miksaig az ököljog uralodik, azaz az erőszakra való hivatkozás és az önbíráskodás szokása, Luther beszédeiből és Schweinichen János emlékirataiból látható, hogy az akkori nemes emberek és tudósok mennyire üzték az iszákosságot és otrombaságot. Francia-

ország pedig, történetének legboldogtalanabb korszakát éli: az országot az angolok meghódították és pusztították, VII. Károly alatt a farkasok Páris külvárosaiban kullogtak, az angolok kiűzetése után az *embernyűzők* (écorcheur), kalandor vezérek, rátámadnak a parasztságra, zaklatják és fosztogatják kényők-kedvők szerint; egyike a főuraknak és gyilkosoknak, Gilles de Retz, szülő oka a *kékszakállú* herczeg legendájának. A század végéig, a nemzet színe-java, a nemesség, parasztos és vad. A velencei követek mondják, hogy a franczia főurak ferde és löcszlábúak, mert életüket lóháton töltik. A XVI-ik században Rabelais híven mutatja a gót szokások korhelykedő durvaságát és konok állatiasságát. Gróf Castiglione Baltazár 1525 körül írta, hogy: «a francziák más érdemet, mint a hadi dicsőséget, nem ismernek és mit sem törődnek egyébbel, annyira, hogy nemcsak, hogy nem becsülik a tudományt, hanem irtóznak tőle, és az irodalomhoz értő embert hitványnak tartják, azzal pedig nagy szitkot mondanak valakire, ha azt mondják rá «diák» (clerc).

Szóval egész Európa még teljesen lúberi, és az emberek, mint erős fenevadak, nem igen gondolnak egyébre, mint evés-ivásra, verekedésre, testi élvezetekre. Ellenben Olaszország csaknem modern. A Mediciek felülkerekedésével Florenczben a béke állandó lett, polgárok kormányoznak és pedig békésen; mint fejedelmeik, a Mediciek,

a polgárok is gyártanak, kereskednek, pénzt váltanak és nyereszkeskednek, hogy szellemes emberek módjára elköltsék. A háború gondja nem szállja meg őket többé oly ádáz és végzetes hevülettel. A condottierik zsoldos hadával harcolnak és ezek, a javából való kereskedők, egyszerűsítik a háborút lovas kirándulássá; ha megölik egymást, az csak vigyázatlanság; beszélnek csatákról, melyekben két-három katona, néha egyetlenegy marad a csatatéren. Az erőszak helyébe a diplomatia lép. «Az olasz fejedelmek, — mondja Machiavelli, — azt hiszik, a fejedelem érdeme abban áll, hogy ügyesen szerkeszt levelet, benne csinján alkalmaz egy-egy megtorló vágást, beszédjében finomságot és élenkséget mutat, furfangos a cselszövésben, piperéje drágakő és arany, nagyobb fényűzéssel alszik és eszik, mint mások és mindenféle gyönyört gyűjt maga köré». Kezdi kedvelni a tudományos társalgást, az irodalmat és kezdenek érteni hozzá. A régi műveltség bukása óta először akadunk oly társaságra, mely első helyre teszi a szellem élveit. E korszak jellemző alakjai, a humanisták, szenvedélyes felújítói a görög és latin szépirodalomnak, Poggio, Filelfo, Marcile Ficin, Pic dela Mirandola, Calchondyle, Ermolao Barbaro, Valla Lőrincz, Politio. Össze-vissza kutatják Európa könyvtárait kéziratok fölfedezése és közzététele végett, nemcsak hogy olvassák és tanulják, de lelkesednek rajtok és szívvel lélekkel elrégiesednek; latinul

csaknem oly tisztán írnak, mint Cicero és Virgilius kortársai. Az irány egy csapásra kitünő, a szellem serdült lesz. Mikor az ember Petrarca nehézkes hexameteraitől és vontatott, igényteljes leveleitől áttér Politien előkelő distichonjaira, vagy Valla ékesszavú prózájára, csaknem physikai gyönyör hatja át. Az ujjak és fülek önkénytelen skandálják a költői daktylusok könnyed menetét és a szónoki körmondatok bőséges gördülését. A nyelvezet nemes és egyúttal világos lett és a tanultság, kolostorból palotába költözve, megszűnt szörszálhasogató gép lenni, hogy a gyönyörnek váljék eszközévé.

Valóban e tudósok nem képeznek egy kis ismeretlen osztályt, mely könyvtárakba zárkózik, a közönség kegyétől távol. Koránsem, a humanista cím elegendő, hogy a fejedelmek figyelmét és bőkezűségét magára vonja annak viselője. Pforza Lajos, milanói herceg, egyetemére meghívja Mérulát és Calchondylet, miniszteréül a tudós Cecco Simonétát választja. Aretin Lénart, Poggio, Michiavelli, sorra titkárjai a florenczi köztársaságnak. Baccadelli Antal a nápolyi királynak titkárja. V. Miklós pápa a legnagyobb irodalom-pártolók egyike. Valamelyik a nápolyi királynak egy kéziratot küld és a király úgy köszöni meg az ajándékot, mint valami nagy kegyet. Medici Cosmos bölcselő akademiát alapított, és fia, Lőrincz, a plátói lakomákat újította meg. Barátja, Landino párbeszédet szerkeszt, melynek

személyei, a camalduli kolostor hűsége megvonulva, néhány napig vitatkoznak azon, hogy melyik életmód előbbrevaló, a tevékeny-e vagy a szemlélődő? Péter, Lőrincznek fia, a Santa-Maria del Fiori-ban vitatkozást rendez az igazi barátságról, és a győztes jutalmául egy ezüstkoronát tűz ki. A kereskedelem és az államok fejedelmei magok köré gyűjtenek bölcselőket, művészeket, tudósokat, im itt Pic de la Mirandola, Ficin Marsilius, Politien, da Vinci Lénárt, Merula, Loetus Pomponius, hogy társalogjanak velök becses szobrokkal diszített teremben, az antik bölcsesség megtalált kézíratai előtt, választékos és ékes nyelven, az illem túlságai és rangra való tekintet nélkül, azzal a békítő és fenkölt tudvágygyal, mely gyarapítva és csinosítva a tudományt, a skolastikus czivódások zárt körét gondolkozó szellemek ünnepévé változtatja.

Semmi meglepő abban, hogy a közönséges nyelv is, mely Petrarca óta csaknem parlagon hever, új irodalmat terem. Medici Lőrincz városának első bankárja és első tisztviselője, első az új költők között. Ő és mellette Pulci, Boiardo, Berni, valamivel később Bembo, Machiavelli, Ariosto a körmönfont írálynak, komoly költészetnek, dévaj képzelemnek, finom tréfának, maró gúnynak és mélységes elmélkedésnek örök mintái. Alattok egész sereg elbeszélő, élczelő és kéjencz, Molza, Bibiena, aztán Aretino, Franco, Bandello megnyerik a fejedelmek kegyét és a közönség

bámulatát dévaj, találékony és finom élű műveikkel. A sonett a dicsőítésnek és szatirának eszköze és mindenkinek keze ügyében van. A művészek csereberélnek vele; Cellini beszéli, hogy *Perseusa* megjelenésekor húsz szonettet tettek közzé egy nap. Nem volt itt ünnepély, nem volt multság költemény nélkül; egyszer X. Leo pápa 500 aranyat adott Tebaldeo költőnek egyetlen epigrammáért, mely megtetszett neki. Egy másik költőt, Accolti Bernátot, Rómában annyira bámultak, hogy mikor nyilvános felolvasást rendezett, bezárták a boltokat, hogy meghallgathassák; nagy teremben olvasott, fáklyafénynél, a főpapok testőreik kíséretében voltak jelen, *egyetlennek* mondták. Jól kigondolt versei csakúgy szikráztak a finom *concetti*ktől, és ez irányi alakzatokat, melyek az olasz énekesek dalaiba szőtt cifrázásokhoz hasonlóak, oly jól megértették, hogy a taps mindenfelől kitört.

Ime egy előkelő és általános műveltség, új, és mely ugyanakkor jelen meg Olaszországban, mikor az új művészet. Szeretném azt önöknek szemmel láthatóvá tenni, nem általános elvont szavakkal, hanem egy teljes képben; csak a körülményesen ismert eset maga nyújt tiszta, világos fogalmakat. Egy akkori könyv a tökéletes nagy úrnak és nagy úri hölgynek képét adja, vagyis ecsetel oly két alakot, minőket az egykorúak mintácul tűzhettek magok elé; ez eszményi alakok körül forognak kisebb-nagyobb távol-

ságban a valóság alakjai: önök szalont látnak, 1500-ban, vendégeivel, társalgásával, diszítmányaival, zenével, tánczczal, élczeivel és vitatkozásával, a mely tulajdonképen tetszetősebb, lovagiasabb, szellemesebb, mint a római vagy florenczi szalonok, mégis igaz színekkel van festve és igen alkalmas arra, hogy művelt és felsőbb személyiségek legtisztább és legelőkelőbb csoportját nemesedett tartásában bemutassa. Ha e szalont látni akarjuk, elég gróf Castiglione Baltazár *Il Cortegiano* című könyvét lapoznunk.

Gróf Castiglione d'Ubaldo Guido, urbinoi herczeg, később utódjának, Della Rovere Ferencz Mária szolgálatában állott és e könyvet első uránál hallott társalgások emlékére írta. Minthogy Guido herczeg gyöngélkedett és a csúz is bántotta, a kis udvar esténként nejénél gyűlt össze, Erzsébet herczegnőnél, fenkölt erényű és szellemes hölgynél. Köréje és legjobb barátnője, Pia Emilia körül csoportosultak minden rendbeli jeles férfiak Itália minden részeiből; maga Castiglione, d' Arezzo Accolti Bernát, híres költő, Bembo, ki később a pápa titkárja és bibornok lesz, Fregoso Oktáv, Medici Gyula és sok más; II. Gyula pápa útközben ott időzött egy ideig. A hely és a körülmények méltók voltak ily személyiségekhez. Nagyszerű palotában jöttek össze, melyet a herczeg apja emeltetett és mely «mint többen mondják», legszebb volt Italiában. A termek pompásan voltak diszítve ezüstvázákkal, arany- és selyem-

tapétákkal, antik márvány és bronz szobrokkal és festményekkel Della Francesca Pétertől és Santi Jánostól, Rafael atyjától. Volt itt nagy halmaz latin, görög, héber könyv, egész Európából összeszedve és tartalmuk iránt való tiszteletből ezüsttel, arannyal ékítve. Az udvar egyike volt a legelőkelőbbeknek egész Italiában. Csupa ünnepély, táncz, verseny, lovagjáték és társalgás. «A kedves beszélgetések és a tisztes tréfák, — mondja Castiglione, — e házat a kedélyesség valódi hazájává teszi.» Rend szerint vacsora és táncz után talányokat játszottak, e szórakozások után következtek meghittebb beszélgetések, komoly is, víg is, melyekben a hercegnő is részt vett. Semmi feszélyesség, kiki tetszése szerint foglalt helyet, urak hölgyek mellett, és a társalgásban semmi zsinórmérték, semmi kényszer; találékonyság és eredetiség szabadon nyilatkozik. Egy este, egyik hölgy kérelmére, Accolti Bernát szonettet rögtönöz a hercegnő tiszteletére, aztán a hercegnő Margarita asszonyt és Fregora Costanza asszonyt tánczra szólítja fel; a két hölgy kézen fogja egymást, a kedvencz zenész, Barletta, a hangszereket összehangolja és ők tánczolniak először lassút, aztán frisset. Reggel felé, mint-hogy beszélgetés közt megfejtkeztek az időről, csodálkozva látták a hajnal pirkadását:

«Kinyitották az ablakokat a palotának azon a felén, mely a Cātari hegy magos ormára nézett, és már látható volt, a mint keleten szép, rózsá-

szinű hajnal kél. A csillagok mind eltűntek, kivéve Venust, a kedves hírnököt, mely az éjnek és napnak határát jelzi, mintha tőle jött volna az a friss szellő, melynek éles hűse betöltötte az eget és mely a szomszédos lankák susogó berkeiben már ébresztgetni kezdé a kedves madarak bájos kardalát.»

Csak ebből a részletből is megítélhetik önök, hogy az irány milyen kellemes, előkelő, sőt virágos volt; Bembo, a beszélgetők egyike, a legcsiszoltabb, legciceróibb, legtermékenyebb olasz próza-író. A társalgás hangja hasonló. Csupa udvariasság, bókolnak a hölgyeknek szépségökért, bájukért, erényökért, az uraknak vitézségökért, szellemökért, tudásukért. Mindnyájan becsülik egymást, keresik egymás tetszését, a mi az élnitudásnak legfőbb törvénye és a jó társaságnak legvonzóbb varázsa. De az előzékenység nem zárja ki a derült hangulatot. Fűszerül akad néha egy-egy apró neheztelés, kis, társaságbeli csetepaté, és ezen kívül élcz, tréfa, adoma, eleven kis történet bőviben. A mint megkísérlették kifejtetni, mi az igazi udvariasság, egy hölgy feddésképen elbeszéli, hogy a minap egy úr, a régi mód szerint harczi és megrozsdásodott a mezei életben, meglátogatván őt, elsorolta neki, hogy hány ellenségét ölte meg, közbe, egész a taglejtésig hevülván, meg akarta mutatni, hogy mikép forgatták a kardot szúrásnál, vágásnál. Mosolyogva vallja be, hogy nagyon nyugtalan lett, kereste az ajtót

és szüntelen azt hitte, megöli. Töméntelen hasonlóság szakítja félbe minduntalan a párbeszédet, a komolyság is fentartja magát. Láthatni, hogy a lovagok otthonosak a görög és latin irodalomban, tudnak történetet és értenek a bölcsülethez és iskoláihoz. A hölgyek azonban közbeszólnak, kissé neheztelnek és emberibb dolgokra kívánják terelni a beszélgetést; ők nem szeretik, ha a mulatságba belekeverednek Aristoteles, Plátó és házsártos magyarázóik vagy a meleg és hideg, az alak és állag elméletei. A beszélők legott rátérnek a világias csevegés kedves folyamára és tanultságukért meg metaphysikájokért engesztelést szereznek kellemes és nyájas beszédekkel. Különben bármilyen nehézkes legyen a tárgy, bármily heves a vita, mindig megmaradnak az előkelő körmönfont stylusnál. Féltékenyek a kifejezések tisztaságára, idegen szavakat kerülnek, mint a rambouillet-i palota ékesszavú társalgói, Vaugelas kortársai és a francia remek irodalom alapítói. De észjárásuk költőibb, a mint nyelvök zengzetesebb. Szavai gazdag lejtésével és hangzatos végző lésével az olasz a legegyszerűbb tárgyaknak is szépséget és dallamot kölcsönöz és a magokban is szép dolgokat előkelő és bájos ékítményekkel hímezi. Például az agg kor gyászos hatásainak festésénél az olasz stilus, mint az olasz ég, aranyos verőfényt hint a romokra is és a siralmas látvány magasztos képpé válik.

«Ez időben az örömnnek kedves virágai szí-
vünkben fonnyadnak és hullanak, mint őszkor a
fák levelei. Derült és vidám gondolatok helyett,
mint borús felhő, a szomorúság száll felénk ezer
baj kíséretében, úgy, hogy nemcsak a test, de a
lélek is beteg és az elmúlt örömeinek csak em-
lékét tartja meg és képét ama kedves időknek,
ama zsenge kornak, melyben, ha gondolatban
visszaszállunk, úgy tetszik, mintha az ég és föld,
az egész mindenség mosolyogna felénk és lel-
künkben, mint szép, kies kertben a vidámság
tavasza virul. Azért, mikor a rideg évszakban
életünk napja nyugvóra hajol és megfoszt
örömeinktől, tán helyén volna, hogy velők
együtt elveszítenők emléköket is és valamilyen
úton-módon megtanulnók a feledés mester-
ségét.»

A beszélgetés tárgya nem tér el magától a
társalgástól. A hercegnő felszólítására mind-
egyikök vállalkozik kifejteni némelyikét azon
tulajdonságoknak, melyek a kifogástalan lovagot
és a tökéletes hölgyet teszik ki; keresik a neve-
lésnek azt a módját, mely leginkább teszi alkal-
massá a lelket és a testet, nemcsak a polgári
társadalom tiszteinek viselésére, hanem a vilá-
gias élet élvezeteire is. Érdekes, mi mindent
kivántak akkor a jónevelésű embertől, mennyi
finomságot, tapintatot és mily különféle ismer-
eteket. Mi művelteknek tartjuk magunkat, és
mégis három százados nevelés és művelődés

után, nem egy követendő példára, tanúlságos leczkére akadunk abban az időben.

«Kívánom, hogy emberünk a középszerűnél jobban tudjon az irodalomhoz, legalább az úgynevezett szépirodalomhoz; tudjon nemcsak latinul, hanem görögül is, e nyelven írt isteni művek sokasága és változatossága okáért...; legyen járatos a költők műveiben, hasonlóképen a szónokok és történetírók műveiben is. Legyen gyakorlott versek és próza írásában, legkivált közönséges nyelvünkön, mert a gyönyörön kívül, melyet maga magának szerez, sohsem lesz szűkében kellemes szavaknak hölgyekkel szemben, kik rend szerint kedvelik az efféléket.

«Nem lennék megelégedve lovagunkkal, ha nem értene a zenéhez és azon kívül, hogy szokása értelemmel olvasni a könyveket, nem tudna játszani némely hangszeren, mert a szórakozáson és gondúzásen kívül, melyet a zene szerez, igen gyakran szolgál arra is, hogy vele a hölgyek kedvét keressük, kiknek gyöngéd és lágy szívét könnyen meghatja a zene és gyönyörrel tölti el.» Nem arról van szó, hogy minden ember művész legyen és egyéni tehetségével fényeljen. A tehetségek csak a nagy világ számára valók; nem kell túlságos gondot rájuk fordítanunk, hanem csak annyit, hogy velők kellemesek legyünk, nem azért kell a művészetet gyakorolnunk, hogy másokban bámulatot gerjeszszünk, hanem azért, hogy vele örömet szerezzünk. Azért kívántatik,

hogy az ember minden kellemes művészetben avatott legyen.

«Van még valami, minek nagy fontosságot tulajdonítok és mit lovagunknak semmikép sem szabad elhanyagolnia, ez a rajzolás tehetsége és a festészethez való értés.» Ez tehát a magasabb rangú és finomabb életnek egyik ékessége, ennél fogva a művelt szellemnek ezt föl kell ölelnie, a mint mindent megragad, a mi előkelő. De ebben is, mint minden egyébben nem szabad túlozni. És az igazi tehetség és művészet, melynek minden más alárendelendő, az a tapintat, «bizonyos mérséklet, helyes ítélet, okos választás, ismerete a soknak és kevésnek vagyis annak a mi a dolgokat nagyítja vagy apasztja és eszközli azt, hogy valamit a maga helyén vagy azon kívül teljesítünk. Például, ha lovagunk tudná, hogy a magasztalások, melyekkel elhalmozzák, valósággal igazak, nem szabad azokban nyilván beleegyeznie, sőt szerényen el kell háritania magáról, főfoglalkozásaképen mindig a fegyverforgatást mutatván és tekintvén és a többit csak ennek ékessége gyanánt ismervén el. Ha sok ember jelenlétében népes helyen tánczol, bizonyos méltóságot kell megőriznie, melyet azonban enyhítsen a mozdulatok könnyed és kedves bája. Ha zenél, az úgy tünjék fel, mintha csak időtöltésből tenné, vagy mintegy kényszerítve és bár jól értsen hozzá és mestere legyen annak, a mit művel, kívánom, hogy titkolja a tanulmányt és fáradal-

mat, melyek szükségesek mindenhez, a mit jól akarunk tudni ; tegyen úgy, mintha semmi súlyt sem tulajdonítana az effélének, mindamellett jól tegye azt, a mit tesz és úgy, hogy mások becsülését megnyerje.» Ne igényeljen magának olyan ügyességet, milyen a hivatásszerű mestereknek illő. Becsültesse magát másokkal és becsülje meg önmagát, tehát ne hagyja el magát, hanem inkább mérsékletes és önmagának ura legyen. Arcza legyen nyugodt, mint a spanyolé. Öltözképe tiszta, gondos és ízlése e tekintetben férfias és ne asszonyos legyen. Kedvelje a fekete színt, mint a komoly és higgadt jellem jelét. Hasonlóképen nem szabad magát elragadtatnia örömtől vagy lelkesedéstől, haragtól vagy önzéstől. Kerülje a durvaságokat, nyers szavakat, melyek miatt a hölgyek pirulhatnak. Legyen finom, csupa előzenység és udvariasság mások irányában. Tudjon tetszetős, szép szavakat mondani és víg történeteket elbeszélni illemesen. A legszebb szabály, melyet neki ajánlhatunk az, hogy úgy irányozza cselekedeteit, hogy velők a tökéletes hölgy tetszését megnyerje. Ez ügyes átmenet révén a lovag képétől a hölgy rajzához jutunk és a finom árnyalatok, melyekkel az első képnél találkoztunk, még finomabbak lesznek a másikonál.

«Minthogy széles e világon nincs udvar, bár mekkora legyen is, mely díszes, pompás vagy vidám lehetne hölgyek nélkül, és minthogy nincs lovag, kiben lehetne kellem, nyájasság vagy

vitézség, ki művelhetne dicső dolgokat, hölgyek társasága, szerelme és kegye nélkül, a lovag rajza hiányos volna, ha hölgyek nem járulnának hozzá és nem kölesönöznék neki egy részét annak a bájnak, melylyel ők az udvari életet ékesítik és betetőzik.

«Véleményem szerint a hölgynek, ki az udvarnál él, mindenekelőtt bizonyos nyájas beszédességgel kell bírnia, hogy mindenféle embert kedvesen mulattathasson kellemes, tisztos, helyhez és időhöz illő szavakkal ahhoz képest, a kivel beszél. Magaviselete legyen csendes, szerény, tisztességénél fogva cselekedeteit folyvást mérlegelje, más különben legyen benne a szellemnek bizonyos elevensége, mely minden nehézkességtől távol tartsa; ezeken kívül bánásmódjában jóság legyen, melynélfogva mások szemében nem kevésbé mérsékletes, szemérmes és nyájasnak, mint kedves, okos és finomnak lássék. Azért a nőnek olyas nehéz középuton kell haladnia, melyen az ellentétes dolgok összeérnek, és bizonyos határokig kell mennie a nélkül, hogy rajtok túllépne.

«Erényes, jó híre végett a hölgy ne legyen annyira szemérmes, ijedős, hogy a társaságból, némely kissé pajzán szavak hallatára, nagy garral visszavonuljon, mert könnyen azt hihetnék, csak színleli azt a szigorú erkölcsösséget, hogy valamit elrejtсен, mit más róla tudhatna, különben is a vad, ijedős magaviselet mindig gyűlö-

letes. Ép oly kevésbé szabad neki, hogy magát elfogulatlannak és szeretetreméltónak mutassa, tisztességtelen szavakat használnia, vagy oly mértéktelen és rendellenes bizalmaskodással élnie, hogy olyat hitessen el magáról, a mi talán valóságban nem igaz. De ha megesik, hogy jelenlétében olyan szavak ejtetnek, mint fennebb említők, illő, hogy kissé elpiruljon és szégyenkezzék.» Ha ügyes, úgy a társalgást tetszetősebb és nemesebb tárgyra terelendi. Mert neveltsége nem igen marad hátra a férfié mögött. Neki is kell értenie irodalomhoz, zenéhez, festészethez, kell tudnia jól tánczolni és enyelgőn csevegnie. Azok a hölgyek, kik a társalgásban részt vesznek, a tanításokhoz példát mutatnak, ízlésök és szellemök a maga módja szerint szintén csillog; tapsolnak Bembo lelkesedésének és nemes, plátói elméleteinek az általános és tiszta szeretetről. Akadnak az időtájt Olaszországban hölgyek, mint Colonna Victoria, Gambara Veronica, d'Amalfi Constanza, d' Aragona Tullia, a ferrarai herczegnő, kik kiváló tehetségeket magas képzettséggel egyesítettek. Ha önök most emlékezetökbe idézik azokat az egykorú képeket, melyek a Louvrebán láthatók, a halvány, gondolatokba merült, fekete ruhás velenceieket, Francia *Fiatal emberét*, ki olyan évődő és olyan mozdulatlan; a kényes *Nápolyi Johannát* hattyúnyakával, Bronzino *Ifját* a szoborral, mindazokat az értelmes és nyugodt arcokat, dús és egyszerű öltözéket, talán lesz

némi fogalmuk annak a társadalomnak rendkívüli finomságáról, gazdag tehetségeiről és bevégezett műveltségéről, mely háromszáz esztendővel előttünk mozgatta az eszméket, ízlelte az előkelőséget és gyakorolta az udvariasságot úgy és tán jobban is, mint mi.

IV.

Ez elvezet bennünket e műveltség egy új vonásához és a remek festészet egy másik feltételéhez. A szellemnek műveltsége más korszakban is volt ilyen finom a nélkül, hogy hasonló festészet támadt volna. Korunkban, például, az emberek a XV. század ismereteire fölhalmozván három századnak tapasztalatait és találmányait, tudósabbak és jobban vannak ellátva eszmékkel, mint valaha, de azért még sem mondhatjuk, hogy a jelenkori Európában a képzőművészetek terén oly szép művek teremnének, mint Olaszországban a renaissance idején. Nem elegendő tehát az 1500-ik év csodaművei megértésére megfigyelnünk Rafael kortársai értelmének hiánytalan műveltségét, meg kell határoznunk ez értelem és műveltség nemét, és miután összevetettük a XV. századbéli Olaszországot az akkori Európával, hasonlítsuk össze azzal, melyben élünk.

Kezdjük Európának mostanság kétségkívül legtudósabb országán, Németországon. Itt, kivált

éjszakon, mindenki tud olvasni, a fiatal emberek öthat esztendő töltenek az egyetemeken és pedig nemcsak gazdag és jómódú ifjak, hanem a középosztálynak csaknem minden ifja, néhányan az alsó osztályból is, hosszas nyomorgások és nélkülözések árán. A tudomány ott oly tiszteletben áll, hogy nem ritkán nyegleséget és szörszálhasogatást szül. Számos fiatal ember, bár igen jó a szeme, pápaszemet visel, hogy tudósabb színe legyen. A mi a húsz éves német ifju keblét feszíti, az nem az a vágy, hogy társaságban vagy a kávéházban számot tegyen, mint ez Franciaországban látható, hanem az akarát, hogy rendszeres tájékozottságot szerezzen az emberiségről, a természet fölöttiről, a természetről és sok mindenféléről, szóval, hogy magát teljes bölcséleti rendszerrel ellássa. Nincs ország, hol akkora volna a hajlam, a szokásos előszeretet, vérbe oltott érzék az elvont magas elméletek iránt. A metaphysika és a rendszerek hazája ez. De a magas szárnyalású elmélkedések e bősége vesztére volt a képzőművészeteknek. A német festők azon erőlködnek, hogy vásznaikon vagy freskóikban általános emberi vagy vallásos eszméket fejezzenek ki. A színt és idomot alárendelik a gondolatnak, művök jelképies, egy sor történeti és bölcséleti előadást festenek falaikra és ha Münchenbe mennek önök, láthatják, hogy legnagyobb művészeik a festészetbe tévedt bölcselők, kik inkább beszélnek az észhez, mint a szemhez és

kiknek szerszám gyanánt inkább szolgálhatna a toll, mint az ecset.

Menjünk át Angolországba. Itt a közép osztálynak embere igen fiatal korában lép be valamely üzletbe vagy hivatalba, tíz óra hosszat dolgozik naponként, haza megy, ott is dolgozik és teste-lelke minden erejét megfeszíti arra, hogy pénzt keressen. Megházasodik, sok a gyereke, még többet dolgozik, a verseny kiméretlen, az égalj ádáz, a szükségek nagyok. A gentlemannek, gazdag vagy nemes embernek sincs sokkal több ráérő ideje. Komoly kötelességek foglalkoztatják és kötik le. A politika mindenkit igénybe vesz. Meetingek, bizottságok, egyesületek, napi lapok, mint a *Times*, mely reggelenként kötetnyi olvasni valót hoz, számok, statisztikai összeállítások, emésztetlen tények megfejtendő és megoldandó halmaza, és mindezekon felül fontos vallási ügyek, alapítványok, vállalatok, a szakadatlan törekvés köz- és magánügyeken javítani, pénz-, hitel- és lelkiismereti kérdések, hasznossági és erkölcsi elmélkedések: ime a szellemnek tápláléka. Következésképen a festészet és a többi az érzékekhez szóló művészetek háttérbe szorulnak és mintegy magoktól félreeső helyre jutnak. Az emberek nem érnek rá velök foglalkozni, komolyabb és sürgősebb ügyeken jár eszök, divatból fordulnak a művészet felé, mely néhány műkedvelőnek érdekes tanulmánya. Bizonyára akad néhány pártoló is, kik pénzt adnak múzeum-

építésre, eredeti rajzok vásárlására, iskolák alapítására, mint adnak mindenféle egyéb hasznos dologra, bibliaterjesztésre, lelenczek ápolására vagy nyavalyatörösök gyógyítására. És ekkor is a pártolók a társadalom és közügy érdekét tartják szem előtt, úgy vélik, hogy a zene szelidíti a nép erkölceit, csökkenti a vasárnapi iszákosságot és a képzőművészetek derék posztógyárosok és ékszerművesek előiskolái. Hiányzik az ízlés, a szép színek és szép formák iránt való hajlam ott, csak a nevelés gyümölcse, meleg házban nagy költséggel fáradságosan ápolt külföldi narancs, mely legtöbbnyire mégis csipős és fanyar ízű. A jelenkori angol festők szűk és pontos tehetségű munkások; szénaboglyát, ruharedőt, rétet bántó aprólékossággal és szárazsággal festenek; a fizikai és erkölcsi gép örökös zaklatása és folytonos megfeszítése megzavarta náluk az érzékek és képek egyensúlyát, érzéketlenek a színek és idomok összhangja iránt, fazekat papagályzöldre, fát ércz- és bádogszínűre, testet ökörvörösre festenek, kivéve tanulmányaikat arcz-kifejezésben és erkölcsi jellemben, festészetök bántó és nemzeti tárlataik rikító, összhangtalan és sértő színek zagyvalékszerű halmazát mutatják föl az idegennek.

De hát azt mondhatná valaki, ezek németek és angolok, komor protestánsok, a tanulmányok és ügyek emberei, hanem legalább Párisban van ízlés és keresik az emberek a gyönyöröket. Igaz,

hogy ez idő szerint Páris a világnak az a városa, hol leginkább szeretnek csevegni, olvasni, bírálni, a szépnek árnyalatait fürkészni, hol idegenek a legkellemesebb, legkülönfélébb és legvidorabb életet találják. És mégis a francia festészet, habár felülmúlja a többi országokét, nem közelíti meg, a mint a francziák magok is bevallják, a renaissance-kori olasz festészetet. Minden esetre nagyban elüt attól, termékeiben más szellem nyilatkozik, mely más szellemekhez fordul. Sokkal inkább költői, történeti vagy drámai, mint festői. Alantabb állván a szép, meztelen test és a nemes, egyszerű élet iránt való érzék tekintetében, erőnek erejével azon iparkodik, hogy híven tüntesse föl távol országok, elmúlt idők igaz jeleneteit és részletes öltözékeit, a léleknek tragikai gerjedelmeit és a tájak elragadó látványát. Festészetünk versenytársa lett az irodalomnak, ugyanazon a mezőn kutat és buvárkodik, ugyanúgy igyekszik kielégíteni a telhetetlen kíváncsiságot, a régiségek kedvelését, az erős gerjedelmek szükségét, a beteges és túlfinomodott érzékenykedést. Megváltozott, hogy városi emberekhez szóljon, kiket zaklat a munka, kik zárkozott szobaéletet élnek, bonyolult eszmékkel telvék, mohón kapnak az újdonságon, hiteles adaton, szeretik az izgalmat és a mezei tájak csendjét. A XV-ik és a XIX-ik század között ropant változás ment végbe; az emberi fej belsejének bútorzata és költözködése mértéken túl

bonyolódott. Párisban és Franciaországban sok a hajsza két okból. Töméntelen apró kényelem ma nélkülözhetlen. Kell szőnyeg, függöny, zsölyeszék még a legszerényebb embernek is, és még olyannak is, ki egyedül él; ha megházasodik, kell még ezekhez csecsebecséssel megrakott állvány, csinos és költséges berendezés, sok mindenféle apróság, miket pénzen kell venni és nem lehet az országúton lopni vagy kobzás útján beszerezni, mint a XV-ik században, hanem keservesen meg kell értök dolgozni. Az életnek legjava tehát zaklató munkában telik el. Aztán mindenki igyekszik fölvergődni, minthogy merő demokrátiában élünk, hol az állások verseny útján töltenek be, állhatatossággal éretnek el és ügyességgel nyeretnek meg, mindegyikünk sejtve reméli, hogy még miniszter vagy milliomos lesz belőle és e vetélkedés ösztökél, hogy foglalkozásunkat, erőlködésünket kétszerezzük.

Más részről tizenhat százezren vagyunk itt egy csomóban, ez sok, nagyon sok. Páris lévén a város, hol legtöbb az eshetőség a fölvergődésre, boldog-boldogtalan, a kiben csak van ész, nagyravágyás és erély, mind ide tódul és öklelkezik. Az ország fővárosa ilyen módon közös találkozója a jeles és szakszerű embereknek, kutatásait és találmányait összehalmozzák, sarkalják egymást, olvasmány, színház és minden rendű érintkezés révén lázas izgalmat idéznek elő. Az agy, Párisban, nincs rendes és ép álla-

potban, túl van hevítve, túlizgatva, túlesigázva, és termékein, akár a festészet, akár az irodalom terén, ezt megérzi az ember, mi néha javukra, legtöbbször azonban kárunkra válik.

Nem így volt ez Olaszországban. Nem volt ott egy milliónyi embertömeg együtt egy méhkasban, de több apró város volt ötven-, száz- vagy kétszázezer lakossal, ennek a nagyravágyó szorongásnak, érdeklődő izgágának, az erőlködés e központosításának és az emberi tevékenység e túlzásának akkor még se híre, se nyoma. A város az emberek színejavából állott és nem volt emberek csödülése. Továbbá a kényelem szüksége középszerű, a test még edzett volt, lóháton utaztak és szabad ég alatt jól érezték magukat az emberek. A tágas paloták e korból nagyszerűek, de nem tudom, hogy mai polgár-emberek meglaknának-e bennük? nagyon kényelmetlenek és szellősek; a székek, vésett oroszlánfejekkel és tánczó szatirokkal ékítve, valóságos remek-művek, de önök keményeknek találnák és a legsilányabb lakás ma, egy jóra való házmesternek kályhás lakása több kényelmet nyújt, mint X. Leo és II. Gyula pápa ragyogó palotája. Nem szorultak még annyi apró kényelemre, mely nélkül mai nap el nem lehetünk. A szépnek birtokába helyezték fényűzésöket, nem a jómódba, azon járt az eszök, hogy minél előkelőbb, minél nemesebb módon rendezzenek el egy sor oszlopot és szobrot, nem pedig azon, hogy holmi

khinai csecsebecsét, kerevetet, tűzellenzöt minél gazdaságosabban beszerezzenek. Végül a társadalmi osztályok el voltak zárva, és minthogy csak hadi szerencse vagy fejedelmi kegy útján emelkedhetett néhány híres zsvány vagy javából való gyilkos magas polczra; nem volt a társadalomban az az ádáz verseny, az a hangyaboly-szerű izgés-mozgás, az a szakadatlan és örökös elkeseredett harcz, melyben mindegyikünk a másikon túl akar tenni.

Mindez csak azt bizonyítja, hogy az emberek szelleme jobb egyensúlyban volt, mint ebben az Európában és Párisban, melyben mi élünk. Legalább a festészetre nézve jobb volt az állapot. A képzőművészetek virulásához oly talaj szükséges, mely ne legyen se nagyon parlag, se túlságosan művelt. A hűbérkori Európában e talaj még nagyon tömör és kemény volt, ma már túlságos porhanyó, azelőtt nem eleget járt rajta a művelődés ekéje, most már számtalanszor és a túlságig szeldelte barázdáival. Hogy a nagy és egyszerű idomok Tizian és Rafael keze által a vásznon mutakozzanak, a művészek körül az emberek eszejárásában önkénytelen képződniök kellene, és hogy az emberek észjárásában önkénytelen képződhessenek, szükséges, hogy az agyban a *képeket* ne nyomják el és ne csonkítsák meg az *eszmék*.

Engedjék meg, hogy e szónál egy pillanatra megállapodjam, mert ez fontos, sokat mond.

A túlságos művelődésnek sajátja, hogy a képeket szemben az eszmékkel eltörli és fogyasztja. A nevelés, társalgás, elmélkedés és tudomány szüntelen behatása következtében a kezdetleges képzetek elváltoznak, szétmállanak és eltűnnek, helyet engedve csupán fogalmaknak, eszméknek, jól osztályozott szóknak, olyas algebra-félének. Az észjárásnak rendes menete ettől fogva a merő okoskodás. A képekhez csak erőltetéssel tér vissza, hirtelen, beteges és rohamos ugrás, csapongó és veszélyes kápráztatás következtében. Ilyen a mi észjárásunk ma. Természetünk többé nem visz rá önkénytelenül a festészetre. Agyvelőnk meg van tömve elegyes, finom árnyalatú, sokszoros, egymásba öltött fogalmakkal, mindenféle műveltség, a hazai és a külföldi, a régi és az új áradatát és törmelékeit fejünkbe öntötte. Ejtsék ki e szót: fa, mai ember előtt, tudni fogja, hogy nincs szó kutyáról, birkáról, bútorról, majd elrakja e képzetet fejében fölíratos, külön fiókba, erre aztán azt mondjuk, hogy megértette. Olvasmányunk és tanulmányunk benépesítette eszünket elvont képzetekkel, a szokás, hogy mindent osztályozunk, szabályszerűen és logikailag vezet egyik képzetről a másikra. Csak félig-meddig, csak töredékesen látjuk a színes formákat és ezek nem vésődnek agyunkba, csak úgy vázlatosan rajzolódnak a belső vászonra és legott elsurranak. Ha sikerül azokat megtartanunk, meghatározni, az az akarat műve, hosszas gyakorlat és ellennevelés

eredménye, mi által erőszakoljuk rendes nevelésünket; e szertelen erőlködésnek sínlődés és láz a vége, színezőink akár írók, akár festők, túlcsigázott és háborodott visionariusok.* Ezzel szemben a renaissance-kori művészek mindent *látnak*. E szóra: fa, ép és egyszerű észjárásukhoz képest legott látják az egész fát, csillogó lombzatának gömbölyű és mozgalmas tömegét, sötét szögeit, melyeket az ágak a kék égre festenek, érdes, mélyedésekkel szeldelt törzsét, földbe meredt gyökereit, melyek szél és vihar ellen óvják; úgy, hogy az, a mi nekünk csak elvont képzet, szám, az szemökben eleven és életteljes látvány. Megtartják fáradság nélkül, rátérnek, mikor kell, erőlködés nélkül, külön választják a lényeket, nem rágódnak kínos és csökönös aprólékossággal a részleteken. Ama szép képzeteiket szinte gyönyörrel újítják meg, és nem tépik, nem hányják ki magokból idegesen, mint élő húsoknak lüktető foszlányát. Önkénytelenül rajzolják a lovat, a mint fut, a madarat, a mint repül; a színes formák ily állapotban a gondolkozás természetszerű tolmácsai; mikor a nézők e formákat szemügyre veszik, már látták azokat magokban, rájuk ismernek; nem idegenek előttök, nincsenek mestersé-

* Heine, Hugo Viktor, Shelley, Keats, Browning Erzsébet, Poe Edgár, Balzac, Delacroix, Decamps és sok más. Volt napjainkban sok szép művészi tehetség. Csaknem mindnyája szenved.

gesen színre hozva, archæologai tanulmány útján vagy iskolai modor segítségével; ismerősök anynyira, hogy átviszik a magánéletbe, a nyilvános szertartásokba. Magok köré gyűjtik e formákat, színeket és a festett képek mellett élő képeket alakítanak belőlök.

Csak tekintsék ruházatukat: a mai pantallótól, felöltőtől és gyászos fekete ruhától mennyire elütnek az ő prémes köntöseik, selyem- és bársonymellényök, csipkés gallérjaik, arabeszkcs damaskusi kardjaik és töreik, arany hímzéseik, gyémántjaik és tollas süvegjeik. A pompának, fénynek mind e csillogtatása, melylyel mai nap már csak az asszonyok élnek, akkor a férfiak ruháján tündökölt. Aztán tekintsék a festői ünnepélyeket, melyeket minden városban rendeztek, az ünnepélyes bevonulásokat, jelmezes díszmeneteket, lovas gyakorlatokat, melyek népnek és fejedelmeknek kedvencz mulatságai voltak. Például Galeazzo Sforza, milanói herczeg, Florencz látogatására jön 1471-ben, kíséri ötszáz fegyveres lóháton, ötszáz gyalogos, ötven, selyembe, bársonyba bujtatott futár, kétezer lovag szolganéppel, ötszáz pár kutya és végtelen serege a selymoknak. E kirándulás 200,000 aranyába kerül. Pietro Riaria, san-sistói bibornok, 20,000 aranyat költ a ferrarai herczegnő számára rendezett egyetlen ünnepélyre, aztán oly számos kísérettel és oly pompával utazik Olaszországban, hogy a pápának nézik, ki különben testvére volt. Medici

Lőrincz egy álarczos körmenetet tervez, mely Camillus diadalmenetét ábrázolja. Számos bibornok érkezik az ünnepély megtekintésére. Lőrincz elefántot kér a pápától, ez küld neki az elefánt helyett, mely másutt van elfoglalva, két leopárdot és egy párduczot, és sajnálatát nyilvánítja, hogy ügyei akadályozzák, különben eljönne e szép ünnepélyre. Borgia Lucretia hercegnő kétszáz pompásan öltözött hölgy kíséretében vonul be Rómába, megannyian lóháton és egy-egy nemes lovag kíséretében. Húsz ily ünnepélyleírás közül kiválasztok egyet, majd meglátják miben állottak e szép mulatságok, melyek évenként többször tárultak a florencziek szemei elé. A krónikák és emlékiratok olvasásánál legott szembe ötlük, hogy az olaszok az életet ünneppé akarják tenni. Minden más gond szemökben bolondság. Azon van, hogy élvezenek, és pedig nemesen, előkelően, a szellemökkel, minden érzékekkel, kivált szemökkel. Tulajdonképen nincs is más dolguk. Nem ismerik ők azt a sok politizálást, közügyhajszát, a mi bennünket annyira igénybe vesz; nincsenek parlamentek, népgyűlések, nagy hírlapok; a kiváló vagy hatalmas embereknek nem kell *okoskodó* sokaságot vezetniök, nem kell nekik a közvéleményt meghallgatni, ízetlen vitákat folytatni, statisztikai adatokat és erkölcsi vagy társadalmi indokokat rétegenként fölhalmozni. Kis tyrannusok kormányozzák Olaszországot, kik a hatalmat erőszakkal kerítették kezökbe és erőszakkal

tartják meg. Üres óráikban építtetnek és festetnek. A gazdagoknak és nemeseknek is, mint nekik, csak azon jár az eszök, hogy mulassanak, legyenek szép maitresseik, hogy szerezzenek szobrokat, festményeket, szép ruhákat, hogy a fejedelem mellett legyen meghitt emberök, ki értesitse őket, ha valaki árulkodik rájuk, vagy meg akarja őket öletni.

A vallásos eszmék sem gyötrik vagy foglalkoztatják őket; Medici Lőrincz, VI. Sándor, vagy More Lajos barátai nem igen törekednek azon, hogy hittedjesztő küldetések, a pogányok megtérítését célzó vállalatokat vagy aláírásokat rendezzenek a nép oktatására és erkölcsi javítására; nem voltak akkor Olaszországban olyan buzgók, sőt legkevesbbé sem voltak buzgók. Luther, ki kételyekkel és hittel megtelve jött olasz földre, megbotránkozva mondá visszatértekor: «Az olaszok a legistentelenebb emberek, gúnyolják az igaz vallást és csúfolnak bennünket többi keresztyéneket, mert mindent hiszünk, ami az írásban van...» Az a szavok, mikor templomba mennek: «Menjünk, alkalmazkodjunk a dívó tévedéshez». — «Ha kénytelenek volnánk, — mondják továbbá, — mindenben követni Isten szavát, a világ legnyomorultabb emberei volnánk és soha egy vigalmas perczünk nem lehetne. Jámor arcot kell ölteni, de nem kell mindent hinni». — Valóban a népnek vérében van a hitetlenség és a műveltek, nevelésök alapján,

pogányok. «Az olaszok, — mondja továbbá Luther iszonyodva, — vagy élvhajhászok, vagy babonások. A nép inkább féli szent Antalt vagy szent Sebestyént, az ő szokott csapásaik miatt, mint Krisztust. Azért, ha az olaszoknak meg akarják tiltani, hogy valamely helyre vizeljen, akkor oda tüzes lándzsájú szent Antalt festenek. Ime ily babonás vakságban élnek, nem ismervén Isten szavát, nem hiven sem feltámadást, sem túlvilágot és csak földi csapásoktól félve.» Sok tudós titkon vagy csaknem nyíltan tagadja a kinyilatkoztatást és a lélek halhatatlanságát. A keresztyén önkínzás és a testi gyötrések tanán mindnyájan megütköznek. A költők, Ariosto, Velenczei Ludovici, Pulci a leghevesebb támadásokat intézik a szerzetesek ellen és a legszabadelvűbb balértelmezéseket hirdetik a dogmák ellen. Pulci egy tréfás költemény minden énekét egy-egy «*hosanna*»-val, «*in principio*»-val vagy a szent mise más szövegrészletével kezdi. Magyarázván, hogy a lélek mikép jut a testbe, a lelket olyan befőtthöz hasonlítja, melyet meleg lágy kenyérbe göngyölítenek. Mi lesz belőle a más világon? «Némelyek azt hiszik, majd kapnak ott finom szalonkát és fenyőrigót sülvé, pompás ágyat és ezért nyomon követik a barátokat. De hiszen, édes barátom, ha egyszer elbúcsúztunk ez árnyékvilágtól, nem halljuk többé énekelni az alleluiát.»

Ez érzékiség és hitetlenség ellen a kornak

moralistái és prédikátorai, mint például Bruto és Savanarola, teljes erővel mennydörögnek. Savanarola azt mondta a florenczieknek, kiket három-négy évre majdnem megtérített: «A ti éltetek disznó élet! hogy telik el? Ágyban, pletyka közt, sétán, dőzsölés és tivornya közt». Vonjuk le ebből azt, a mit mindig le kell vonni, mikor moralista vagy prédikáló beszél, ki nagy hangon szól, hogy meghallják, de bár mennyit vonunk le, mégis marad valami. E kor nagy urainak életrajzaiból, a ferrarai és milanói hercegek cynicus vagy hevenyén finom kigondolt mulatságaiból, a florenczi Mediciek válogatott élvhajszájából vagy pajzán kicsapongásaiból látható, mennyire kieszelték csinját-binját mindenféle gyönyörnek. A Mediciek bankárok voltak, kik kevéske erőszakkal és sok ügyességgel a városnak első tisztviselői és valóságos urai lettek. Gyűjtöttek magok köré költőket, festőket, szobrászokat és tudósokat; palotáikban előadattak vadászatokat és mythologiai szerelmes játékokat; festészet dolgában szerették Dello és Pollaiuolo meztelenségeit és a kéjes érzékiség némi keresettségével felélesztették a fenséges és nemes pogány művészetet. Ezért voltak oly elnézők festőik bohó ballépései iránt. Ismeretes Fra Filippo Lippinek története, ki megszöktetett egy apácát, a rokonok panaszkodnak, a Mediciek nevetnek rajta. Ugyanazon Fra Filippo oly szenvedélyesen szerette hölgyeit, hogy mikor a Mediciek bezárták egy mű sürgős befejezése végett, ő

ágy neműjéből kötelelet sodort és azzal szökött ki az ablakon. Végre Como azt mondja: «Hagyjátok nyitva ajtaját, a tehetséges emberek égből származó lények és nem igavonó állatok, nem szabad őket bezárni, sem útjokat állni». Rómában még gonoszabbak voltak; én nem adhatom elő VI. Sándor mulatságait, olvasni kell azokat káplánja, Burckhard naplójában, csak latinul lehet ily ledér bachanaliákat leírni. X. Leo, finom ízlésű ember, ki szereti a szép latinságot és az ötletes epigrammákat, de azért nem zárkózik el a pajkos gyönyör és szilaj testi öröm elől. Körötte, Bembo, Molza, Aretino, Barabello, Querno, egy csomó költő, zenész, ingyenélő — nem igen épületes életet élnek, és verseik rend szerint túlmennek a ledérségen; Bibiena bíbornok többi közt egy *Calandra* című vigjátékot adat elő magának, melyet most egy színpadon sem mernének előadni. Aztán azzal mulat, hogy társainak majom- és varjúalakú ételeket szolgáltat fel. Bohócza, egy Mariano nevű, kolduló barát, szörnyű nagy evő, «ki egy nyeletre felfal egy galambot akár sülve, akár főve, és mondják, egy ültő helyében lecsusszant negyven tojást és húsz csirkét». A bíbornoknak tetszenek a durva vigalmak, a furánál furább bohóságos ötletek, az állati ős erő és szilajság túlárad benne, mint a többiekben, szenvedélyesen vadász, sarkantyús csizmában, szarvasra, vadkanra Civita-Vecchia vadon halmain, és az ünnepélyek, melyeket magának

rendez, ép oly kevésbé paphoz illők, mint szokásai. A ferrarai herczeg egy titkára, mint szemtanú, leírja egyik napját. Megítélhetjük, amazok gyönyöreinek és a mieink ellentétességéből, mennyivel növekedett az illem uralma, az emberi természetnek szabad és erős ösztönei mennyire le vannak csigázva, az élénk képzelem mennyire szolgája lett a tiszta értelemnek és mily óriás távolság választ el a kortól, mely fél'g pogány, csupa érzéki, de egészen festői, mikor még a szellemi élet nem nyomta el a testnek életét.

«Vasárnap este színházban voltam,* De Rangoni ő kegyelme** oda bocsátott be, hol a pápa ült fiatal és tisztelendő bíbornokaival, Cibo*** egy előszobájában. Ő szentsége sétált itt, megengedve, hogy bebocsássák hozzá azt, kinek méltósága tetszését megnyerte, és betelvén a szám, melyet megállapított, bementünk a helyre, mely színjátéknak volt szánva; Szent Atyánk az ajtónál helyezkedett el és egész csöndben, áldását osztogatva, bebocsátotta azt, kit neki tetszett. Bebocsátva a terembe, ott egyik oldalon találtuk a színpadot, másik oldalon egy lépcsőzetes emelvényt, melyen a pápának széke volt fölállítva; ő, miután a világiak bejöttek, leült székébe, mely

* Először közzététette a *Gazette des beaux arts*ban Campori József marquis.

** Rangoni Herkules bíbornok.

*** Innocentius bíbornok, fia Cibo Ferencznek és Medici Magdolnának, X. Leo nővérének.

öt lépcsőnyi magasságban emelkedett a padozat fölé; követték a bíbornokok és nagykövetek, kik a szék körül rangjuk szerint helyet foglaltak és összegyülekezvén a sokaság, mely kétezer emberből állhatott, sípok hangjánál lebocsátották a függönyt, melyre rá volt festve Mariano barát és körülötte ördögök, melyek tréfálkoztak vele, a középén fölirat volt: «Ime Mariano barát ötletei». Zenéltek, és a pápa szemüvegével csodálta a színtért, mely igen szép volt és Rafael keze alatt készült; igazán, gyönyörű tájkép volt, melyet, kivált a távlatot, nagyon magasztaltak. Ő szentsége megcsodálta az eget is, mely csodálatosan volt megalkotva; a gyertyatartók betűkből állottak, mindegyik betűn volt öt szál gyertya, melyek azt jelentették: «*Leo X. Pont. Maximus*». A hírnök megjelent a színen és előadta a tartalmat, tréfálkozott a darab címével, *Suppositi*, olyanynira, hogy a pápa teljes jókedvéből nevetett a körüllevőkkel, és mint hallám, a francziák egy kicsit megbotránkoztak a *Suppositi* tárgyán. Aztán szavalták a darabot, és pedig igen jól, minden felvonás közben volt zene, sípok, dudák, két kürt, hegedük, lantok hallatszottak és egy kis orgona, igen változatos hangokkal, melyet a boldogemlékezetű kegyelmes úr ajándékozott a pápának; szólt továbbá egy fuvola és egy énekhang, melyek igen tetszettek, aztán volt össz-ének is, mely azonban, nézetem szerint, nem sikerült oly jól, mint a többi zeneelőadás. Az utolsó közbeszúrás a

Mauresca volt, mely Gorgon meséjét ábrázolta, igen jó volt, de még sem oly tökéletes, mint azt hercegséged palotájában láttam előadni; így vége lett az ünnepélynek. A hallgatók kezdtek távozni oly sietséggel és oly nagy tömegben, hogy én egy szűk padba szorulva, majdnem hogy eltörtem a lábamat. Bondelmontét egy spanyol jó erősen oldalba lökte, és a míg amaz öklével visszavágni kezdett, én könnyebb szerrel menekülhettem; kétségtelen, hogy a lábam nagy veszélyben forgott, de hála Istennek részesültem e bajért némi elégtételben, mert a Szent Atya megáldani és nagy kegyesen rám mosolyogni méltóztatott.»

«Ez estélyt megelőző napon volt lófuttatás, hol látható volt egy csoport kis poroszka ló, ezt Mgr Corner vezette és mór szokás szerint volt fölszerelve, egy másik spanyol viselet szerint volt diszítve, a lovasok alexandriai atlaszban színjátékos selyemhajtókával, csuklya és testhez álló zubbony, élén vala Serapica több csatlóstól kiszolgálva. Ez utóbbi csoport húsz lóból állott, a pápa mindegyik lovagnak adott vala negyvenöt aranyat és, valóban, gyönyörű volt a cselédség, fullajtárokkal és kürtösökkel ugyanazon színű selyemben. A térre érkezve, kettesiben megkezdtek a futást a palota ajtaja felé, hol egy ablakban a pápa volt, és mikor mind a két csoport elvégezte e futást, Serapica csoportja a térnek másik végire vonúlt, a Corneré pedig Szent Péter felé huzódott,

a Serapica csapatja pálczákat ragadva, megtámadja a Cornerét, melynek szintén voltak pálczái; a táborok egymásra dobták pálczáikat, erre mind a ketten támadtak és egymásnak mentek, a mi nagyon szép és veszélytelen látvány volt. Gyönyörű lovak és poroszkák voltak közöttük. Más nap bikaviadal volt, Antal M. ő nagyságával voltam, úgy a mint megírtam: három embert öltek meg és lovat ötöt sebeztek meg, kettő kimúlt, a többi közt a Serapica táborából egy nagyon szép poroszka, mely földre vágta őt és nagy veszélybe hozta, mert a bika nyomába volt, és ha lándzsával nem szurkálják a fenékvadát, hát ez nem enged és megölte volna. Mondják, hogy a pápa felkiáltott: «Szegény Serapica!» és sokat jajgatott. A mint hallom, az este egy barátunk bohózatát adták... és minthogy a közönség nem volt megelégedve, a pápa a helyett, hogy a Maurescát tánczoltatta volna, takaróba burkoltatta a barátot és meglóbáltatta olyanformán, hogy a színpadon jól megütötte a hasát, aztán elvágatta harisnyakötőit és lehúzatta lábairól a harisnyát, de a szegény barát elkezdett harapni és bele is vágta fogát három-négy csatlósba. Végül lóra ültették és aztán kézzel úgy megrakták hátul, hogy, a mint nekem beszélték, sok borogatót kellett rakni hátsó részeire, ágyban fekszik és nem jól érzi magát. Mondják, azért járt így el a pápa, mert példát akart alkotni a többi barát okulására, hogy ne jusson egyhamar

eszőkbe afféle barátságos bolondságaikat kitálalni. Ez a Mauresca őt sokat neveltette. Ma sorra került a karikafuttatás, a palotának kapuja előtt, a pápa ott lévén és ott nézven ki az ablakon, a díjak már ki voltak írva vázákra. Aztán jött a bivalyok futtatása, nagyon mulatságos látni e csúnya állatok futását, a mint hol előre dülnek, hol hátra; ahhoz, hogy célhoz érjenek, tömérdek idő kell nekik, mert egyet lépnek előre és hármat visszafelé, úgy, hogy mindig nehéz célhoz jutni. Az utolsó érkező volt legelől, ő is kapta meg a díjat; tíz bivaly volt, és igazán nagyszerű tréfa volt. Én aztán betértem Bembóhoz, ő Szentségénél egy látogatást tettem, és ott találtam a bayeux-i püspököt, csak maskarákról és víg dolgokról folyt a beszélgetés.

Kelt Rómában, mai napon, 1518 márczius nyolczadikán, az éj negyedik órájában.

Herczegséged alázatos szolgája
Pauluzo Alfonz.»

Farsangi mulatságok ezek abban az udvarban, melyről azt hinnők, hogy a legkomolyabb és legillemesebb volt egész Itáliában; láthatók itt «meztelen emberek» futtatása is, mint Görögország régi játékaiban, láttak itt ledér játékokat, mint a régi római birodalom circusában. Oly képzelemmel, mely ily nagy mértékben fordul a physikai örömök felé oly műveltséggel, mely az emberi élet céljául a gyönyört tűzi ki és anyyira menten a politikai gondoktól, az iparélet

küzdelmeitől és az erkölcsi foglalatosságoktól, melyek mostanság a szellemes embereket a tényleges érdekekhez és az elvont eszmékhez lánczolja, nem csoda, hogy e szép tehetségű és nagy műveltségű faj élvezte, kitalálta és tökélyre vitte azt a művészetet, mely az érzékelhető formákat tünteti elő. A renaissance páratlan időszak, közvetítője a középkornak és újkornak, az elégtelen és a túlságos műveltségnek, a nyers ösztönök és az érett eszmék uralmának. Az ember megszűnik akkor durva állat, harczos, ragadozó lenni, mely csak testében él, és még nem lett hivatalnak vagy szalonnak merő gondozó embere, ki csak okoskodásában és beszélgetésben élvez. Még akkor az ember kettős természetében egyenlően részes. Álmai behatók és hosszúk, mint a barbaré, vágyakozása mohó és válogatós, mint a művelt emberé. Az elsőt követi, mikor képekben gondolkozik, a másikat, midőn leleményes az osztályozásokban. Keresi, mint a barbár, az érzékies örömeket és, mint a művelt, a nyers gyönyör felett keresi. Vágyai mohók, de egyszersmind finomultak. A dolgok külseje iránt érdeklődik, de megkívánja, hogy tökéletesek legyenek, és azok a szép formák, melyeket nagy művészeinek műveiben szemlél, már csak kifejezik a homályos alakokat, melyekkel a feje tele van és kielégíték a néma ösztönöket, melyek szívét áthatják.

V.

Meg kell még vizsgálnunk, hogy e nagy festői tehetség miért választotta főtárgyául az emberi testet, mily gyakorlatoknál fogva, mily szokások, mily szenvedélyeknél fogva érdeklődtek ez emberek éppen az izmok iránt, és e művészet nagy mezején miért tűntek szemökbe legkivált az egészséges, erős tevékeny alakok, melyeket későbbi századok hiába kerestek és csak tőlök másoltak hagyományképen.

E végre, miután a kor embereinek észjárásáról képet adtam, majd igyekszem kideríteni jellemöket. Az észjárás állapota alatt értjük számát, nemét, minőségét az eszméknek, melyek egy emberi főben találhatók, ezek teszik ki mintegy a fej butorzatát. De a fejnek, éppen úgy mint palotának, butorzata könnyű szerrel változik; a palotában a nélkül, hogy hozzá nyúlnánk, elcserélhetjük a tapétákat, asztalokat, díszleteket, szőnyegeket, hasonlóképen a nélkül, hogy a lélek belső szerkezetéhez nyúlnánk, tehetünk bele más eszméket, állás vagy nevelés változtatása elégséges hozzá, a mint az ember tudatlan vagy művelt, nemes vagy paraszt, más és mások a gondolatjai. Tehát van a lélekben valami fontosabb az eszméknél, és ez a gerendázata, akarom mondani jelleme, más szóval természetes ösztöne, vele

született szenvedélye, érzékenységének mértéke, erélyének foka, röviden, belső rugójának ereje és iránya. Hogy az olasz lelkek e mélységes szerkezetét kitüntessem, majd rámutatok a körülményekre, szokásokra, szükségletekre, melyek szülték, így inkább lesz érthető, mint története vagy definitiója által.

A mi első sorban jellemzi az akkori Olaszországot, az teljes hiánya annak a régi, állandó békének, a pontos igazságszolgáltatásnak és örökös rendészetnek, a minőhöz mi hozzá vagyunk szokva. Csak nagy nehezen tudjuk elképzelni a nyugtalanságnak, rendetlenségnek és erőszakoskodásnak azt a túlságát, nagyon rég idő óta élünk az ellenkező állapotban. Annyi a rendőr és a csendőr, hogy hajlandók vagyunk őket inkább alkalmatlanoknak, mint hasznosnak találni. Ha nálunk tíz ember az utcán összesereglik, hogy megbámuljon egy lábatörött kutyát, legott megjelenik egy bajuszos ember és azt mondja: «Kérem, gyülekezni tilos, tessék szétoszlan!» Ez nekünk túlságosnak tetszik, káromkodunk és elfelejtjük megjegyezni, hogy ezek a bajuszos emberek szerzik meg a leggazdagabbnak és leggyengébbnek a biztonságot, hogy egyedül és fegyvertelenül elhagyott utcákban éjjél idején járhatnak. Ne tekintsük őket és képzeljünk olyan világot, melyben a rendőrség tehetetlen vagy közönyös. Vannak ilyen országok Ausztráliában, Amerikában, nevezetesen oly helyeken,

hová az aranykeresők csakúgy seregesen csődülnek és találomra élnek a nélkül, hogy szervezett államot alkotnának. Ha itt valaki fél attól, hogy valósággal megtörténik vele, hogy megütik vagy megsértik, hát legott elsüti a forgó pisztolyt versenytársára vagy ellenfelére. Ez viszonozza és néha a szomszédok beleavatkoznak. Az embernek itt minduntalan védelmeznie kell vagyonát, életét és a veszély mindig otromba, hirtelen, mely minden felől nyomasztólag hat.

Körülbelől ilyen volt a dolgok állása 1500 körül Olaszországban; nem ismertek még afféle hatalmas kormányt, mely, mint a mienk, négyszáz év óta folyvást tökéletesítve, legelemibb kötelességének tartja örködni nemcsak a magánosok élete és vagyona, de még nyugalma és biztonsága fölött is. Az olasz fejedelmek kis zsarnokok voltak, kik bitorolva, gyilkolás, mérgezés vagy legalább erőszak és árulás útján jutottak a hatalomhoz. Természetesen, fődolguk volt e hatalmat megtartani. A polgárok biztonságával keveset törődtek. A magános kénytelen volt önmagát védelmezni és maga magának igazságot szerezni; ha valakinek adósa nagyon csökönös volt, ha garázda emberrel találkozott az utcán, ha valakit veszélyesnek vagy ellenségnek tartottak, egész természetesnek találták, hogy minél rövidebb úton láb alól eltegyék.

A példák bőségesek, csak ama kor emlékiratait kell lapoznunk, hogy lássuk a magán

erőszak és önbíráskodás szokása mily mély gyökeret vert.

«Szeptember 20-ikán, — mondja Stefano d' Infessura, — nagy csődülés volt Rómában és minden kereskedő bezárta boltját. A kik a mezőn vagy a szőlőkben dolgoztak, haza siettek és mindnyájan, akár polgárok, akár idegenek, fegyvert ragadtak, mert tényképen állították, hogy III. Incze pápa meghalt.»

Íme a társadalom gyöngye köteléke megszakadt, a vadon állapotba hanyatlottak; kiki felhasználta az alkalmat, hogy ellenségeitől szabaduljon. Megjegyzendő, hogy rendes időben az erőszakoskodások, annak fejében, hogy ritkábbak voltak, nem voltak kevésbé vérengzők. A Colonna- és Orsini-családok magán háborúi Róma körül folytak; e főurak tartottak fegyveres embereket és fegyver alá szólították jobbágyaikat, mindenik csapat az ellenség földeit tette tönkre, ha fegyverszünetet kötöttek, csakhamar megtörték, mindenik főnök, vértet öltve, azt üzenté a pápának, hogy ellenfele a megtámadó.

«A városban éjjel-nappal számos gyilkosság történt és alig múlt el nap, hogy valakit meg nem öltek volna... Szeptember harmadik napján bizonyos Salvador rátámadt ellenségére, Beneaccaduto nagyságos úrra, pedig vele ötszáz arany biztosíték mellett békében élt.»

Ez azt jelenti, hogy mindegyikök 500 aranyat tett le, melyet az veszít el, ki először töri meg a

fegyverszünetet. A letett eskü illetően biztosítása rendes szokás volt; nem igen volt más módjok arra, hogy a közbékét egy kissé fentartsák. Cellini számadásaiban következő tétel található, saját kezeírása: «Följegyzem, hogy ma 1556 október huszonhatodikán, én, Benvenuto Cellini, kiszabadultam a börtönből és ellenségemmel fegyverszünetet kötöttem. Mindegyikünk 300 arany biztosítékot nyújt». De a pénzbeli biztosíték gyöngye a véralkat hevessege és az erkölcsök szilajsága ellen. Ezért nem tudta Salvador megállni, hogy rá ne essék Beneaccadutorra. «Két kardcsapást mért reá, halálosan sebezte meg, meg is halt.»

Ekkor a nagyon is mellőzött hatóságok közbelépnek, és a nép bele ártja magát, körülbelöl úgy, mint most San-Franciscóban, mikor a lynch jogot gyakorolják. San-Franciscóban, ha nagyon elszaporodnak a gyilkosságok, a kereskedők, tekintélyes emberek, a város vezérférfiai, minden jóra való emberrel egyetemben, börtönbe fogják a bűnösöket és teketória nélkül fölakasztják. Hasonlóképen itt «negyednap, a pápa elküldte másodkamarását a felvigyázókkal és az egész néppel, hogy rontsák le Salvador házat. Lerombolták és ugyanaz nap Jeromost, nevezett Salvador testvérét, felakasztották», alkalmasint azért, mert Salvadort magát el nem fogták. A nép ily háborgó rögtönítéleténél mindenki felelős övéiért.

Számtalanok az ily esetek; e kor embereinél az orgyilkosság mindennapi dolog, és nemcsak a népről beszélek, hanem férfiak, magas polczon vagy magas műveltséggel, úgy látszik, önuralmat gyakoroltak e tekintetben magokon. Guicciardino beszéli, hogy egy napon Trivulce, a francia királynak a milanói kerületben helytartója, saját kezével gyilkolt le a vásáron néhány mészárost, «kik, a magok fajta emberek szokott durvaságával, ellenszegültek oly illetekek beszédésének, melyek alól fölmentve nem voltak». Manapság meg vagyunk szokva a művészekben világiakat látni, békés polgárokat, kik esténként teljes otthonossággal viselik a fekete kabátot és a fehér nyakravalót. Cellini emlékirataiban előfordul egy Piloto nevű aranyműves, «vitéz férfi», ki azonban főnöke egy czinkos bandának. Különben Rafael tanítványai azok, kik elhatározták, hogy megölik Rossót, mert Rosso gonosz nyelvvel rágalmazta Rafaelt, és erre Rosso jónak látta odébb állni Rómából; ily fenyegetések után sürgős lett egy kis utazás. A legparányibb ok elegendő volt a gyilkoláshoz. Ugyancsak Cellini beszéli, hogy Vasarinak szokása volt igen hosszú körmöt növeszteni, és egy nap, Manno nevű növendékével hálván «ennek czombjáról lekarmolta a bőrt, abban a hiszemben, hogy saját magát vakarja, mire Manno minden áron meg akarta ölni Vasarit». Az indok csekély. De ebben a korban az emberek oly indulatosak, úgy megszokták azt, hogy ütnek-

vernek, hogy legott szemökbe szökik a vér és törnek előre. A bika legelőször is szarvával döf, az ember törével.

Rómában és Róma tájékán a látványok is irtóztatók. A fenyítések hasonlítanak a keleti zsarnokságokéihoz. Nem egy könnyen számlálhatók össze azok a gyilkosságok sem, melyeket az a szép és szellemes Borgia Cæsar, a pápának fia és valentini herczeg, vitt véghez, kinek arczképe Rómában, a Borghése-palotában látható. Jó ízlésű ember, nagy politikus, ünnepélyeknek és finom társalgásnak kedvelője; termete szikár és fekete bársonyzekebe van szorítva, keze finom, szemében nagyúri nyugalom. De tud ahhoz is, hogy önmaga szerezzon személyének tekintélyt és önmaga saját kardjával, törével végzi dolgait.

«Második vasárnap, — beszéli Burckhard, a pápának kamarása, — valami álarczos ember, a Borgóban a valentini herczegre sértő szavakat mondott. A herczeg ezt megtudván, elfogatta, levágták kezét és nyelve hegyét, melyet a levágott kéz kis ujjához tűztek», bizonyára azért, hogy ezzel példás esetet alkossanak. Egy más alkalommal, mint a fűtők 1799-ben, ugyanazon herczegnek emberei két aggastyánt és nyolcz vén asszonyt közéknél fogva akasztottak fel, aztán lábok alá tüzet raktak, hogy kivallassák velök, hol van elrejtve az arany és ezek ezt nem tudván vagy nem akarván megmondani, a nevezett kínzásban meghaltak.»

Máskor a herczeg a palota udvarára vezetteti az elítélteket «leszúrandókat» (gladiandi) és saját maga, legszebb ruháiban, nagy és válogatott nézőség előtt, lenyilazza őket. Megölte, a pápának köpenye alatt, Perottot is, a pápának kedven czét, még pedig úgy, hogy vére a pápa arczába föcscent. Családjában nagyon dívott az öldösés. Ő már megvagdaltatta sógorát, a pápa azonban oltalmába vette a sebesültet, de a herczeg azt mondta: «A mi nem történt meg ebédre, megtörténik vacsorára». És egy reggel, augusztus hetedikén, beállít a fiatal ember szobájába, a mint az épen fölkel, kiküldötte ennek nejét és nővérét, aztán, beszélítva három gyilkost, megfojtatta a nevezett fiatal embert. Ezen kívül megölette saját fivérét, a gandiai herczeget, és testét a Tiberisbe dobatta. Több rendbeli kutatás után, találtak egy halászt, ki a merénylet idejében a parton volt. És mikor kérdezték, miért nem jelentette ezt be a város kormányzójának, azt felelte: «nem tartotta érdemesnek, mert életében, különböző éjen, száznál több testet látott ugyanazon az egy helyen bedobadni, a nélkül, hogy valaha ezzel valaki törődött volna.»

A Borgiák, e kiváltságolt család, úgy látszik, rendkívüli hajlammal és tehetséggel bírtak a mérgezések és gyilkolások iránt, de Itáliának kis államaiban, számos személyiség, herczegek és herczegnők találhatók, kik kiérdemelték, hogy kortársaik legyenek. A faenzai herczeg félté-

kenysége adott okot nejének; a nő négy gyilkost rejt ágya alá, mikor feküdni készül, rá töret, ő azonban vitézül védekezik, mire a nő kiszökik az ágyból, megragadja az ágy fejénél függő tört és maga adja meg férjének az utolsó dőfést. Ezért kiátkozzák és apja kéri Medici Lőrinczet, kinek szava sokat nyomott a pápánál, eszközölje ki az egyházi büntetés megszüntetését, mert szándéka más férjet szerezni neki. Milanóban a galeazói herceget megölte három ifju, kiknek szokása volt Plutarchot olvasni, egyikök a tusában elesett és testét odadozták a sertéseknek; a másik kettő, felnégyeltetésök előtt, azt vallotta, hogy azért ölték meg a herceget, mert ő nemcsak hogy elcsábította a nőket, de el is híresztelte szégyenöket és nemcsak hogy öldöste az embereket, hanem válogatott kínzásokkal gyötörte őket agyon.» Rómában X. Leo pápát bíbornokai majdnem megölték; megvesztegették orvosát, ennek kellett volna megmérgezni őt, a mint sípfekélyét kötozi; Petrucci bíbornokot, ki a tervnek főmestere volt, kivégezték. Ha tekintjük a Malatestákat Rimini-ben vagy az Este-családot Ferrarában, mindenütt megtaláljuk a mérgezés és gyilkolás hasonló öröklődő szokását. Ha végre olyan várost tekintünk, mely a rendezettebbekből való, mint Florencz, melynek ura egy Medici, felvilágosodott, szabadelvű, becsületes férfiú, úgy találjuk, hogy az erőszak itt is csak úgy van napirenden, mint előbb elbeszéltük. Például a Pazzik rossz szem-

mel nézték, hogy az egész hatalom a Mediciek kezében van, összeesküdtek a pisai érsekkel, hogy a két Medicit, Lőrinczet és Juliánt megöljék, IV. Sixtus pápa czinkosuk volt. Egy misét a Santa-Reparata templomban választottak alkal-
mul, és az ostya följajánlása volt a jel. A czinko-
sok egyike, Bandini, leszúrta Medici Juliánt, aztán Pazzi Ferencz ráesett a tetemre oly dühhel, hogy saját czombját megsebezte, aztán leölte a Medicieknek egy barátját. Lőrincz megsebesült, de vitézül védekezett, volt érkezése kardot rán-
tani és köpenyét karja körül fonva, belőle pajzsot alakítani; barátjai mind körülle csoportosultak, védték testökkel és kardjokkal annyira, hogy sikerült neki a sekrestyébe menekülni. Azonban a többi összeesküvő, élökön az érsek, számra harminczan elfoglalták a városházát, hogy a ha-
talmat kezökhöz kerítsék. De a kormányzónak volt rá gondja, még hivatalba léptekor úgy szer-
kesztetni a kapukat, hogy, ha be vannak csukva, belülről ne nyiljanak. Az összeesküvők meg vol-
tak fogva, mint az egérfogóban. A nép fölfegyver-
kezett és mindenfelől odacsődült. Elcsípték az érseket és főpapi öltönyében felakasztották Pazzi Ferencz mellé, ki az összeesküvésnek első szítója volt; dühében a főpap, a mint fölakasztva hal-
doklott, belecsimpajkózott czinkostársa testébe és vicsorgó fogakkal húzába harapott. «Körül-
belől húsz tagját a Pazzi-családnak és szint-
annyit az érsek rokonaiból az nap fölaprítottak

és hatvan egyént akasztottak a palota ablakaira.» Castagno András, festő, a kinek történetét már elmondottam, maga is gyilkos, mert mint beszélik, megölte barátját az olajfestés feltalálása miatt, megbízást kapott, hogy fesse le e nagy akasztást, honnan később «az akasztottak Andrása» lett a neve.

Nem érném végét a történeteknek, ha mind el akarnám beszélni, a mi tele van hasonló vonásokkal, azonban kiválasztok egyet, mert hőse legott szóba kerül és mert elbeszélője Machiavelli: «Olivretto de Fermo kicsiny korában maradt árván és egyik anyai nagybátyja nevelte fel, kinek neve Fogliani János.» Aztán testvéreinek parancsnoksága alatt katonának szegődött. «Mint-hogy volt természetes esze és testre is, szívre is erős volt és bátor, rövid idő múlva csapatjának legelsői közé tartozott. De hitvány dolognak tartván azt, hogy elegyítve legyen a többi közt, eltökélte, néhány fermói polgárnak segítségével, hogy hatalmába ejti a várost, és írt nagybátyjának, hogy miután már rég nem volt szülővárosában, haza akarna jönni, hogy meglátogassa őt és a várost, s egy kicsit körülnézzen örökségében. Hozzá tette, hogy, ha annyit fáradozott, azt csak azért tette, hogy becsületet szerezzen; hogy pedig polgártársai lássák, hogy idejét nem töltötte el hiába, szeretne száz lovagnak, barátjainak és szolgálóinak kíséretében megjelenni, és kéri, rendelje el, hogy Fermo lakossága fogadja őket tiszt-

tességesen, mert hisz ez nemcsak neki magának, Olivrettónak, hanem ő neki is, Giovanninak, díszére válik, ki Olivrettót gyermekkorától fogva nevelte. Giovanni nem mulasztott el semmit, a mi rajta állott, Fermo lakosságával díszesen fogadtatta és saját házába szállásolta... Olivretto eltöltvén néhány napot mindennek elrendezésével, a mi csak szükséges volt gaztettéhez, fényes ünnepélyt rendezett, melyre meghívta Giovannit és Fermo minden előkelő polgárát. A vége felé a beszélgetést szándékosan fontosabb ügyekre terelvén, Sándor pápa és fia nagyságára s vállalataikra, hirtelen fölkel, mondván, titkosabb hely kell ilyen ügyek megbeszéléséhez. Bement egy szobába, hová Giovanni és a többiek követték. Alig, hogy leültek, a szoba rejtekeiből katonák rontottak elő, kik megölték Giovannit és a többieket mind. Ez öldöklés után Olivretto lóra ült, végig vágatott a városon, elfoglalta a legfőbb hatóságot a városházán, úgy, hogy a lakosok félelemből kénytelenek voltak neki engedelmeskedni és oly kormányt szervezni, melynek ő maga állt élére. Megölte mindazokat, kik elégedetlenek lévén, árthattak neki, és egy esztendő múlva minden szomszédjának réme volt.»

Efféle vállalatok gyakoriak, Borgia Cæsar élete tele van ilyenekkel és a Romagnának a pápai szék javára való meghódítása nem volt egyéb, mint mérgezések és árulások végtelen sora. Ilyen az igazi hűbéri állapot, a midőn min-

den egyes, magára hagyva, megtámad mást vagy védelmezi önmagát, és becsvágyát, gazságát vagy bosszúját végrehajtja a nélkül, hogy a kormány beavatkozásától vagy a törvényelnyomásától tartana.

De a XV. századbeli Itália és az akkori Európa közt roppant különbséget képez az, hogy az olaszok akkor igen műveltek voltak. Csak az imént láttuk a műveltségnek számtalan bizonyítékát. Sajátságos ellentét, hogy míg a modor előkelő és az ízlés finom lett, a jellem és a szív elvadult. Az emberek műveltek, műértők, ékes szavúak, udvariasak, világfiak és egyszersmind fegyverforgatók, orgyilkosok és gyilkosok. Cselekszenek, mint vadak és gondolkoznak, mint művelt emberek, felvilágosodott farkasok. Tegyük fel, hogy a farkas a maga fajtája felett okoskodik, bizonyára az öldöklés tanát fogja hirdetni. Ez történt meg Olaszországban is, a bölcselők elméletül állították fel a cselekedeteket, melyeknek tanúi voltak és abban nyugodtak meg, hogy gazemberként kell eljárnia e világban, ki megélni vagy czélhoz jutni akar. A legalaposabb e bölcselők között Machiavelli volt; nagy ember, sőt becsületes ember, hazafi, elsőrendű lángész; könyvet írt, a *Fejedelmet*, hogy igazolja vagy legalább indokolja az árulást és orgyilkolást. Vagy helyesebben nem is igazol, nem is indokol, túl van ő a megbotránkozáson és a lelkiismeretet számba sem veszi; fejteget, magyaráz mint tudós, mint emberismerő, tényeket nyújt és azokat magyarázza, Florencz

hatóságának tanúlságos és tényszerű emlékiratot küld, mely oly nyugodt hangon van írva, mintha valamely sebészi műtétről volna szó és melynek ily czímet ad:

Leirása a módnak, melyet Valentinois herczeg alkalmazott Vitellozo, Vitelli, Olivretto de Fermo, Pagolo főúr és Gravina Orsini herczeg meggyilkolására.

«Nagyságos urak, minthogy uraságtok nem kapták meg minden levelemet, melyekben nagy része a Sinigaglia-ügyet foglalta magában, jónak láttam azt részletesen leírni és hiszem, hogy uraságtok ezt szívesen veszik azért, mert a dolog a maga nemében egész ritka és emlékezetes.»

A herczeget azok az urak megverték és ő gyengének érezte magát velök szemben. Békét kötött, sokat ígért nekik, egyet-mást teljesített, szórt a szép szót pazarul, szövetségesök lett és végül szép szerivel rávette őket egy értekezletre közös ügyben. Ők féltek és soká kételkedtek. De ellenvetései annyira meggyőzők voltak, oly ügyesen terelte reményeiket és haszonlesésöket, annyira szelidnek és alkalmazkodónak mutatkozott, hogy csakugyan seregekkel megjelentek és a nagyúri szíves vendéglátás örve alatt becsalatták magokat a herczegnek sinigagliai kastélyába. Lóháton mennek be az udvarba, a herczeg udvariasan üdvözli őket, de «a mint leszállva a lóról, a herczeg lakába és vele egy titkos szobába mentek, foglyai lettek».

«A herczeg legott lóra kapott, Olivretto és Orsini embereit kifosztatta. De emberei nem elégedtek meg azzal, hogy Olivretto csapatjait kifosztották, hanem Sinigaglia sarczolásához fogtak és ha a herczeg meg nem fékezi zabolátlanságukat, néhányat levágván közülök, bizony ki is fosztották volna egészen.»

A kicsinyek csak oly zsványok voltak, mint a nagyok, az erőszak uralma általános volt.

«Az éj beállta és a háborgás megszűnte után a herczeg elérkezettnek látta az időt, hogy Vitellozót és Olivrettót megölesse, alkalmas helyre vitette és megfojtatta őket. Vitellozo kérte, folyamodjanak a pápához bűneinek bocsánataért. Olivretto sírt, Vitellozóra hárítva mindent, a mit a herczeg ellen elkövettek. Pagola és a gavinai herczeg életben maradtak, míg a herczeg hírét vette, hogy a pápa elfogatta Orsino bíbornokot s a florenczi érseket és santa-crocei Jakabot. E hírre, január tizennyolczadikán, a pievi kastélyban azokat is megfojtatta ugyanazon módon.»

Ez csak egyszerű elbeszélés, de másutt Machiavelli, nem elégedvén meg a tények elbeszélésével, levonja a következtetést. Könyvet írt, Xenophon Kyrosának mintájára, félig valót, félig kigondoltat, *Castruccio Castracani életét*, kit a tökéletes fejedelem példaképe gyanánt tüntet fel az olaszoknak. Ez a Castruccio Castracani talált gyermek, két századdal előbb élt, Lucca és Pisa urává tette magát és elég hatalmas lett arra,

hogy Florenczet megfenyegesse. «Sok cselekedete, erénye és boldogító tevékenysége miatt fényes például szolgálhat» és «jó emléket hagyott maga után, barátai megsajnálván őt úgy, hogy soha fejedelmet úgy még nem gyászoltak». Ime egyik szép cselekedete a hősnek, kit annyira szerettek és ki örök emlékezetre méltó.

A Poggio-család fellázadt ellene Luccában, Stefano Poggio «magas korú és békeszerető ember», félbeszakítá a zendülést és megigéré közbenjárását. «Letették akkor a fegyvert ép oly esztelenül, mint a hogy megragadták volt.» Castruccio haza tért. Stefano a hiszemben, hogy Castruccio neki le van kötelezve, elment hozzá és könyörgött nem önmagáért, azt hívén erre nincs szüksége, hanem a család többi tagjaiért, kérvén őt, hogy bocsásson meg egyrészt a fiatalságnak, másrészt a régi barátság és szíveség fejében, melylyel ő, Castruccio, tartozik családjoknak. Mire Castruccio nagy nyájassággal válaszolt, mondván, minden jót remél és váltig állította, hogy nagyobb örömet talál a zendülés megszűntében, mint a mennyi volt megütközése a zendülés keletkezén. Rábírta Stefanót, hogy hozza el őket mind és hálálkodott Istennek, hogy alkalmat adott neki tanúságot tenni kegyességéről és nagylelkűségéről. Ők tehát Stefano és Castruccio szavára eljöttek mindnyájan és mindnyájan Stefanóval együtt elfogattak és megölettek.

Másik hőse Machiavellinek az a Borgia Cæsar,

századának legnagyobb orgyilkosa és legnagyobb árulója, a maga nemében tökéletes ember, ki a békét úgy tekintette, mint huronok és irokézek tekintették a háborút, oly időnek, melyben színlelés, tettetés, árulás, lesekedés joggá, kötelességgé és keresetté válnak. Szerintök járt el mindenki irányában, még családja, sőt még hívei iránt is. Egy ízben el akarván némítani a morajt, mely kegyetlenségei miatt elterjedt, befogatta romagnai kormányzóját, d'Orco Remirót, ki neki nagy szolgálatokat tett volt és kinek az egész ország nyugalalmát köszönhette. Másnap a polgárok meglepődéssel és rémülettel látták a piacon d'Orco Remirót, két darabban, mellette egy véres pallos. A herczeg aztán híreszteltette, hogy túlságos szigoráért büntette őt így és azt a hírt terjesztette magáról, hogy ő jóságos főúr, a nép pártfogója és igazságszolgáltató. Machiavelli is im így okoskodik erről:

«Mindenki tudja, mennyire dicséretes a fejedelemnek megtartania szavát, becsülettel élnie és nem kajánsággal. Mindazonáltal tapasztalatból tudjuk a mi időnkben, hogy a fejedelmek közül azok míveltek nagy dolgokat, kik nem sokat törődtek becsületökkel és ravaszsággal el tudták bódítani az emberek fejét és végül tönkre tették azokat, kik bennök bíztak... Okos főúrnak nem szabad megtartania szavát, ha az ártalmára van és az okok, melyek ígéretre indították, megszűntek. Különben soha fejedelemnek nem hiányzott-

tak a törvényes okok, melyekkel szószegéseit palástolhassa. De jól kell azokat elpalástolni, ügyes színlelőnek és nagy gazembernek kell lennie... Az emberek oly együgyűek és annyira engednek a tényleges szükségnek, hogy az, ki csal, mindig talál valakit, ki rámegy a lépre.»

Világos, hogy ily erkölcsök és ily felfogások nagy befolyást gyakorolnak a jellemre. Először is az igazságszolgáltatásnak és rendőrségnek az a teljes hiánya, az orgyilkosságok és merényletek féktelensége, a kényszerűség, hogy bosszút kell állani irgalmatlanul és félelmet gerjeszteni a megélhetés végett; e folytonos igénybevétele az erőnek, megedzik a lelket, az ember megszokja hirtelen és végletekben határozni, tudnia kell ölni és öletni, minden pillanatban.

Aztán, minthogy szakadatlan és szélsőséges veszélyben él, nagy szorongás és tragikai szenvedélyek töltik el; nem mulat azzal, hogy érzelmeinek árnyalatait megfigyeli, nem oly kíváncsi és higgadt bíráló, mint mostanában az emberek java része. Indulatai nagyok és egyszerűek. Nem tekintélyének vagy vagyonának egy része forog kockán, hanem az ő és övéinek egész élete. A legnagyobb magasságból a mélységbe bukhatik és mint Romiro, Poggio, Gravina, Olivretto a hóhérnak kése vagy zsinege alatt ébredhet fel. Az élet viharos és az akarat feszült. A lélek erősebb és minden tehetségeivel működik.

Szeretném összefoglalni e vonásokat és nem

elvont sajátságokat, hanem élő, cselekvő alakot szeretnék önöknek mutatni. Van egy, kinek fennmaradtak emlékiratai, maga írta, egyszerű stílusban, mi annál tanulságosabb, és ezek könyvnél jobban tüntetik fel az akkori emberek érzését, gondolkozását és életmódját. Benvenuto Cellini mintegy kivonatjául tekinthető azon erőszakos szenvedélyeknek, kockáztatott életeknek, eredeti és hatalmas tehetségeknek, dús és veszélyes képességeknek, melyek a renaissancet Olaszországban létre hozták és míg a társadalmat pusztították, a művészetet megteremtették.

Leginkább szembe ötlük nála a belső rugók hatalma, az erélyes és bátor jellem, az élénk vállalkozás, hirtelen és végletes elhatározása, nagy tehetsége cselekedni és tűrni, szóval az érintetlen véralkat zabolátlan ereje. Ilyen volt az a fenséges állat, harczoló és ellentálló, melyet a középkor durva erkölcei tápláltak és a mai kor hosszú békéje és régi rendőrsége elsatnyítottak. Maga tizenhat éves, öcsese Giovanni tizennégy éves volt. Egy fiatal ember megsértette Giovannit, mire ez párbajra hívta. A város kapujához mentek és megverekedtek kardra. Giovanni kiütötte ellenfele kezéből a kardot, megsebezte és tovább harczolt, mire odaértek a sebzettnek rokonai, és karddal, kővel úgy megrakták, hogy a szegény gyermek megsebesült és lerogyott. Cellini odaér, felkapja a kardot, rárohan a támadókra, a kövek elől kitért, a hogy tudott és nem tágított öcsese

mellől egy tapodtat sem ; a halállal szállt szembe, midőn néhány arra menő katona, elcsodálkozva bátorságán, pártjára álltak és segítettek őt kiszabadítani. Aztán ő vállára vette öcscsét és vitte az apai házba. Száz ilyen erélyes vonás található nála. Hogy hússzor meg nem ölték, Isten csodája. Folyvást kezében a kard vagy nyíl, vagy tör, utczán, országúton, személyes ellenségek, szökött katonák, útonállók, mindenféle versenytársak ellen viaskodva, védekezik, legtöbbször támad. Legbámulatosabb tette szökése az Angyalvárból, hol gyilkosság miatt volt bezárva. E ropant magasságból kötél segítségével szállt alá, a kötelet ágyneműjéből maga készítette, útközben örrel találkozik, kit rettenetes tekintetével elriaszt és úgy tesz, mintha nem látná ; egy gerenda segítségével átér a második övön is és utolsó kötélén lecsúszik. De e kötél kurta volt, ő leesett és eltörte lábát térden felül, ekkor bekötötte lábát és nagy vérvesztéssel elyonszolta magát a város kapujáig ; ez be volt zárva, kibujt alatta, miután törével kivájta a földet, megtámadják a kutyák, egynek felhasítja a hasát és találkozván egy horrárral, elvitette magát egy nagykövethoz, ki barátja volt. Azt hitte megmenekült, megkapta a pápa bocsánatát is, egyszerre csak újra elfogták és ronda tömlöczbe dobták, hová a napfény naponként csak két óra hosszat hatott be. Eljött a bakó és meghatva a szájalomtól, megkímélte az nap. Ezen túl megelégedtek azzal, hogy fogva

tartották ; a víz megposhadt, a szalma elrothadt és sebei nem hegedtek. Így telt el több hónapja, testalkatának szívóssága mindennel daczolt. Test és lélek így megalkotva, úgy tetszik, mintha porphirból és gránitból volnának, míg a mieink krétából és agyagból valóknak látszanak.

De a természetnek gazdagsága akkora benne, mint alkotásának ereje. Nincs ruganyosabb és dúsabb valami ez egészséges és friss lelkeknél. Volt már példája a családban. Édes apja volt építész, jó rajzoló, szenvedélyes zenész, hegedült és egyedül énekelt a maga gyönyörűségére ; készített kitűnő faorgonákat, zongorát, hegedűt, lantot, hárfát, ügyesen faragta az elefántcsontot, igen ügyes volt gépek szerkesztésében, az uraság síposai között fuvolázott, konyított a latinhoz és verselt. E kor emberei mindenhez tudnak. Nem számítva Leonardo da Vincit, Mirandola Picet, Medici Lőrinczet, Leo Batista Albertit és a felsőbb rendű tehetségeket, üzérkedő és kereskedő emberek, szerzetesek, iparosok, ízlésök és szokásaiknál fogva oly foglalkozásoknak és gyönyöröknek éltek, melyek a mai korban csak a legműveltebb emberek és legkényesebb természetek különös sajátja. Cellini is azok közül való volt. Akarata ellenére kitűnő kürtös és fuvolás lett, rettegett e hangszerektől és csak apja megnyugtatóására játszott rajtok. Ezen kívül igen korán lett kitűnő rajzoló, aranyműves, csiszoló, szobrász, zománczó és érczöntő. Ugyanúgy volt mérnök és

fegyvergyártó, ostromgép-szerkesztő és erősítés-építő, jobban bányán el a dolgokkal, mint magok a mesteremberek. Mikor Bourbon herceg Rómát ostromolta, ő ágyúival nagy pusztítást vitt véghez az ostromló seregben. Kitünő nyilas lévén, saját kezével lőtte le a herceget; maga készítette fegyvereit, a puskaport és kétszáz lépésről lőtte le a madarat. Oly találékony tehetség volt, hogy minden művészetben és mesterségben különös eljárásokat fedezett fel, melyet titokban tartott és melyekkel mindenütt nagy feltűnést keltett. E korszak a fölfedezések ideje volt, minden magától lett, semmi sem készült szokásos gyakorlat útján és oly termékenyek a tehetségek, hogy nem nyúlhatnak dologhoz a nélkül, hogy azt meg ne termékenyítsék.

Mikor az emberek természete ily erős, ily dúsan áldott, ily termékeny, mikor a képességek annyi hévvel és biztossággal működnek, mikor a tevékenység oly szakadatlan és nagyméretű, a léleknek rendes hangulata nem egyéb, mint az örömnélküliség, hatalmas lendület és vígság. Cellini, például, végzetes és borzasztó kalandok után útra kél, és az egész úton, mint maga mondja: «csak danolt és nevetett». A léleknek e gyors megújódása Olaszországban igen gyakori, különösen ebben a korban, mikor a szellemek még egyszerűek. «Nővérem, Liperata, — beszéli ő, — miután velem együtt egy kicsit siratta atyját, nővérét, férjét és egy kis gyermekét, kiket el-

vesztett, a vacsora készítéséhez látott. Egész este senki sem beszélt többé halálról, hanem száz, meg száz más vig és tréfás dologról és lakománk igen kedélyes volt.» Az ütlegetek, megtámadtatásokat és orgyilkosságok vagy mérgezések esélyeit közbe-közbe lakomák, álarczos ünnepélyek, tréfás lelemények és annyira szabad, nyers és minden gyöngédség és titok nélkül való szerelmeskedések váltják fel, hogy az egykorú velencei és florenczi festmények meztelenségei szakasztott másainak látszanak. Önök elolvassák azt eredetiben, ezek túlságos meztelenségek, nyilvánosan nem mutathatók, de csak meztelének, az aljas trágárság és furfangos kéjenczkedés nem mocskolják be; az emberek az öblös hahotának és szabad gyönyörnek élnek, természetesen, a mint a víz folyik a hegy oldalán; a lélek épsége és a friss, el nem tompúlt, érzékek, a túláradó állatias indulat kitörnek a gyönyörben, valamint cselekedeteikben és műveikben.

Hasonló erkölcsi és physikai alkat természetesen karöltve jár az élénk képzelemmel, melyet az imént írtam le önöknek. Az ilyen ember a dolgokat nem részenként és szavak útján veszi észbe, hanem mindenestül és képek útján. Eszméi nincsenek részletezve, osztályozva, elvont formulákba öntve, mint a mieink, hanem testesen, színesen és elevenen fakadnak agyában. Mi okoskodunk, ő lát. Azért oly gyakori köztük a rémlátó. E festői képekkel benépesített fejek mindig forrongásban és erjedésben vannak. Benvenuto gyerekes

hiedelmekkel és paraszthoz illő babonával van tele. Bizonyos Pierino, ki ócsárolta őt és családját, haragjában elkiáltja magát: «Ha nem igaz, a mit mondok, szakadjon rám ez a ház». Később csakugyan összeroskadt a ház, és összetörte a lábát. Benvenuto nem mulasztja el ez eseményt a gondviselés művének nyilvánítani, mely a hazug embert büntetni akarta. Egész komolyan beszéli el, hogy Rómában tartózkodva, megismerkedett egy bűvészszel, ki egy éjjel a Colyseumba vezette őt, ott bizonyos port hintett parázsra, bűvös szavakat mormolt és legott az egész környék be volt népesítve ördögökkel. E napon, nyilván kápráztató látmánya volt. A börtönben feje kábul, nem lett áldozata sebeinek és a dögleletes levegőnek, mert hogy Istenhez fordúlt. Hosszasan társalog őrangyalával, óhajtja viszontlátni a napot akár álomban, akár valóban és egy nap nagyszerű nappal áll szemben, melyből kilép Krisztus, utána a szent Szűz, kik szánalmok jeleit adják és ő látja a mennyországot Isten egész kíséretével. Efféle látományok nem ritkák Olaszországban. Kicsapongó és viharos élet után gyakran a felleltség tetőpontján, az emberek hirtelen, mint egy csapásra, elváltoznak. «A ferrarai herczegnek olyan betegsége támadván, hogy negyvennyolcz óráig vizelni nem bírt, Istenhez tért és azt akarta, hogy minden lejárt tartozást fizessenek ki». Estei Hercules egy dorbézolás végeztével misét ment énekelni franczia zenekarával; kétszáznyolczvan

rabnak, mielőtt eladta volna, kivájatta a szemét és levágatta kezét és a nagy hét csütörtökjén a szegényeknek lábát mosta. Hasonlóképen, Sándor pápa megtudván, hogy fiát orvúl meggyilkolták, mellét verte és bevallotta minden bűnét az egybegyűlt bíbornokok jelenlétében. A képzelem, a helyett, hogy gyönyört gerjesztene, félelmet ébreszt, és hasonló műtét útján eszközöket úgy megragadják a vallásos képzetek, mint az érzéki képek, melyekkel telvék.

Az értelem e lendületéből és lázából, e belső megrázkódtatásból, melynélfogva a túlárado és káprasztató képek megrendítik az egész lelket és a testi szerkezetet, születik a cselekvésnek az a módja, mely a korbeliek sajátja. Ez a viharos, feltartózhatatlan cselekvény, mely egyenest, hanyathomlok és hirtelen rohan a szélső végleteknek, harcznak, gyilkolásnak, vérnek. Benvenuto életében százával vannak az ilyes zivatarnak és mennykőcsapásoknak példái. Két aranyműves versenytársával vitába keveredett, és ezek kezdték őt rágalmazni:

«De mivelhogy nem tudom, mi fán terem a félsz, rá sem hederítettem fenyegetéseikre... Mialatt beszéltem, egyik unokaöccsök, talán az ő bizgatásokra, megragadta az alkalmat, hogy mellettünk egy téglával megrakott szamar elhaladt, és nekem lökte oly erővel, hogy nekem nagy fájdalmat okozott. Legott megfordultam és látván, hogy ő nevet, olyat ütöttem öklömmel a hom-

lokára, hogy elvesztette eszméletét és holtként rogyott össze. «Ime, — kiáltottam bátyjainak, — így bánnak magatok fajta ripőkkel.» Erre, hogy ők rám támadni készültek, mert sokan voltak, dühös lettem, egy kis kést vettem elő és azt mondtam nekik: «Ha egyiktek is mer mocz-czanni innét, egy másik mindjárt menjen gyón-tatóért, mert az orvosnak nem lesz itt dolga». E szavak oly félelmet gerjesztettek bennök, hogy egy sem mert öcscsők megmentéséhez fogni.»

Erre a nyolczak ítélőszéke elé idézik, mely hatóság Florencz igazságszolgáltatásával volt megbízva, és elítélték négy mérőnyi lisztbírságra.

«Felháborodva ezen, reszketve a dühtől, olyan lettem mint a kocsonya és kétségbeejtő szörnyűségekre szántam el magam... Megvártam, míg a nyolczak elmentek ebédelni; aztán látva, hogy egy őr sem ügyel reám, kiosontam a palotából és boltomba szaladtam, hol tört vettem magamhoz. Szinte repültem ellenfeleim házába. Ebédnél találtam őket. A fiatal Gherardo, oka a viszálynak, legott reám rohant. Én a mellére egy tör-szúrást intéztem, mely helylyel-közzel átment mellényén, gallérján és ingén, de a nélkül, hogy a bőrt sértette vagy legkisebb fájdalmat okozott volna. A könnyűség, melylyel fegyverem áthatolt és a ruhának hasadása azt hitette velem, hogy veszélyesen sebeztem meg ellenfelemet, ki ijedtségből földre rogyott. «Árulók, — kiáltottam, — ime a nap, melyen mindnyájatokat megöllek.»

Az atya, anya és a nővérek azt hitték, hogy az utolsó ítélet napja elérkezett, térdre estek és nagy jajveszékléssel kegyelemért könyörögtek. Látva, hogy nem merik magokat védelmezni, és hogy Gherardo mint holt tetem hevert a földön, szégyennek tartottam őket bántani, de még mindig dühösen hanyathomlok rohantam le a lépcsőkön. Az utcán találtam a családnak többi tagjait, mintegy tizenkettőt. Egyiknél volt vaslapát, másiknál vastag vasrúd, némelyeknél kalapács vagy üllő, másoknál füttykösök. Közéjük rontottam, mint egy bika, és a csomóból földhöz vágtam vagy hatot; elestem velök együtt, folyvást hadonázva jobbra-balra törömmel.»

Gondolatát minden alkalommal tüstént követi a mozdulat, a vágás, mint a szikrát a robbanás. A túlságos belső forrongás kizárja az elmélkedést, a félelmet, az igazság érzetét, a számításnak és okoskodásnak minden beavatkozását, mely mai művelt főben vagy flegmás természetben, bizonyos közt, mint valami enyhe bélést, idéz elő az első felindulás és a végső elhatározás között. Egy vendéglőben egyszer a fogadós nyugtalan volt, kétségtelenül volt reá oka, hogy az legyen, és nem akarta kiszolgálni előbb, míg meg nem fizet. «Nem tudtam lecsukni szemem egy pillanatra sem, — beszéli ő maga, — egész éjjel azon törtem a fejem, mikép bosszuljam meg magam. Először azt gondoltam, hogy felgyújtom a házat, aztán, hogy leölöm azt a szép négy lovat, melyek a

fogadós istállójában állanak. Mindezt igen könnyű lett volna megtenni, de nem oly könnyű lett volna aztán nekem és társamnak megmenekülni.» Végül megelégszik azzal, hogy négy ágyat késsel összevissza vagdalt és hasogatott. Máskor, midőn Florenczben épen öntötte *Perseusát*, meglepi a hideglelés; a rettentő hőség és a hosszú vírasztások az öntés felügyelése alkalmából annyira kimerítették, hogy azt hitték, végvonaglásban van. «Szolga jön futva, hogy nem sikerült az öntés. Olyat ordítottam, hogy a hetedik mennyországban is meghallották volna. Lefordultam az ágyról és hozzáfogtam az öltözéshez, jobbra, balra rugva, ütve szolgálóimat, inasaimat és mindenkit, ki segítségemre hozzám közeledett.» Más alkalommal betegen feküdt és az orvos megtiltotta az ivást, a szolgálónak azonban meg-esvén rajta a szíve, adott neki inni. «Később elbeszélték, hogy e hírre szegény Felix legényem csaknem hanyatt esett. Fogta a botot és zöldre páholta a szolgálót, kiáltozva: «Hah, te gaz teremtés, megölted őt!» A szolgák csak oly hamarosan ütnek vernek, mint az urak, és nemcsak bottal, de karddal is verekedtek. Mikor Benvenuto az Angyalvárban fogva volt, tanítványa, Asciano, valami Michele-vel találkozott, ki gúnyolódott és azt mondta, hogy Benvenuto valószínűleg már meghalt. «Él ő, — felelt neki Asciano, — de te fogsz meghalni, és legott kardjával kettőt fejére vágott. A másik földre terítette, ő pedig

estében három ujját vágta le ellenfelének.» Nincs hossza-vége hasonló eseteknek. Benvenuto megsérti és megöli tanítványát Luigit, Penthesileát, az örömléányt, barátját Pompejót, megöl vendéglőseket, nagy urakat, zsiványokat, Franciaországban, Itáliában, mindenütt. Vegyünk egyet történetéből és tekintsük figyelemmel az elbeszélés részleteit, melyek az érzelmet festik.

Megtudják, hogy Bertino Aldobrandit, Benvenuto testvérének tanítványát megölték.

«Szegény öcsém!» olyat kiáltott dühében, hogy akár tíz mérföldnyire is elhallatszott. Aztán így szólt Giovannihoz: «Legalább megmondhatnád, ki ölte meg őt?» Giovanni azt felelte: «Igen, azok egyike volt, kik pallost és kalapjuk mellett kék tollat viselnek. Szegény öcsém kimenvén, a jelről felismerte a gyilkost, közibe rontott az örségnek csodálatos gyorsaságával és vakmerőségével, és a nélkül, hogy feltartóztathatták volna, emberének hasába belevágta csizmáját, helylyelközzel átlyukgatta és kardja tokjával a földhöz szorította. Aztán rárohant a többi örségre oly merészséggel, hogy egy maga megfutamította volna, ha közülök egyik puskás ember védelméből rá nem süti fegyverét, s a bátor és szerencsétlen fiatal embert térden nem találja. Ő elesett és az örség sietve meghátrált, félve, hogy egy másik ily rettenetes harczos meglepi őket.»

Haza hozták a szegény fiatal Cellini házához, a műtét, melyet rajta véghez vittek, nem

sikerült; a sebészek tudatlanok voltak ez időben, és ő sebe következtében meghalt. Erre a düh elfogta Cellinit és e gondolatok rajzottak fejében:

«Egyetlen megnyugvásom az volt, hogy azt a karabélyost, ki öcsémet megölte, mint valami leányt, mindig szemmel tartottam. Mikor már azon vettem észre magam, hogy abbeli kedvtelése, hogy őt lássam, elrabolta álmomat és étvágyamat és rossz útra visz, eltökéltem, hogy megszabadítom magam e gyötrelemtől, nem véve számba azt, hogy ilyen vállalatban kevés a dicsérni való.»

«Hozzá férköztem suttyomban olyan nagy törrel, mint egy vadászkés. Szándékom és reményem volt, hogy leütöm fejét hátulról, de oly hirtelen megfordult, hogy fegyverem csak a bal vállát érte és elrepesztette a csontját. Fölkelt, elejtette kardját és a fájdalomtól megháborodva, futásnak eredt. Én utána, negyedik szökéssel elértem és törömet feje fölé emeltem, de ő lebukott, úgy, hogy gyilkom nyakszirtje és tarkója közé rekedt oly erősen, hogy minden erőlködésem daczára sem tudtam onnan kihúzni.»

Erre bepanaszolták a pápának, de neki volt rá gondja, hogy elkészüljön néhány darab ékszere, mielőtt a palotába ment volna. «Mikor a pápa előtt megjelentem, olyan fenyegető tekintetet vetett reám, hogy reszketni kezdtem; de mihelyt meglátta művemet, arcza derülni kezdett.» Más alkalommal, egy más, sokkal kevésbbé

menthető gyilkosság után, a pápa azt mondta a Cellini gyilkoltja barátjainak: «Tudjátok meg, hogy művészetökben oly ritka emberek, mint Cellini nem esnek a törvény alá, és ő kevésbbé, mint bárki más, mert tudom, mennyire igaza van neki». Ez mutatja, mily mély gyökeret vert volt ez idő szerint Olaszországban a gyilkosság. Az állam feje, az Isten helytartója, természetesen találja, hogy az ember maga szerezzon magának igazságot és a gyilkost közönyével és elnézésével, részrehajlásával és kegyelmével fedezi.

Az erkölcsök és szellemek ilyen állapotából a festészetre nézve több rendbeli következmény származik. Először is e kornak emberei kénytelenek olyas iránt érdeklődni, a mit mi immár nem ismerünk, s mire többé nem ügyelünk, és ez a test, az izmok, a különböző helyzetek, melyek az emberi testnél mozgás közben mutatkoznak. Mert ekkor az ember, bár mily magosan álljon, kénytelen fegyvert forgatni, tört, kardot, önvédelmére; következésképen, a nélkül, hogy rágondolna, a működő, harczoló emberi testnek minden mozdulatait, alakjait emlékezetébe vési. Castiglioni Baltazár gróf a művelt társaságnak leírását adván, elsorolja az ügyességeket, melyekben a jó nevelésű embernek jártasnak kell lennie. Leírásából látható, hogy az akkori művelt emberek nemcsak vívómester módjára, de mint bikaölők, testgyakorlók, lovászok, kalandorok nevelkednek, tehát ezek észjárásával is bírnak.

«Kívánom, hogy az udvarfi tökéletes lovas legyen mindenféle nyeregben, és minthogy az olaszok kiváló erénye, hogy ügyesen ülik meg a lovat, és különös előszeretettel fékezik a bokros lovat, vessző közt futnak, vívnak, legyen az udvarfi ezekben első az olaszok között.»

«Tornát, fegyvert, korlátfutást illetőleg legyen a legjelesebb francziák között egyike a legjelesebbeknek. Botjátékban, bikaviadalban, dárda- és lándzsavetésben, legyen kitűnő a spanyolok között... Illik továbbá, hogy tudjon ugrani és szaladni. Más nemes mulatság a labdajáték, és nem utolsó érdemnek tartom érteni a nyeregtelen lovon való gyakorlatokhoz.»

Ezek nem egyszerű tanítások, könyvekbe vagy beszélgetésbe elrejtve, hanem tényleges foglalkozások; a legnagyobb férfiak erkölcsi megfelelők. Medicis Gyulát, kit a Pazziak meggyilkoltak, nemcsak költői tehetségeért és műértelmeért dicséri életrajzírója, hanem a lovaglásban, vívásban és dárdahajításban való ügyességeért is. Borgia Cæsar, e nagy gyilkos és nagy politikus, ép oly gyors kezű volt, mint a milyen éleselméjű és erősakarátú. Arczképe arszlánnak, története diplomatának mutatja, de avatott életrajzírója vítézkedő hőst ábrázol, mint minőket Spanyolországban látni, a honnan családja származott. «Huszonhét éves, — mondja egy kortársa, — termete nagyon szép és apja, a pápa, igen fél tőle. Hat vadbikát ölt meg, lóhátról lándzsával küzdve

és ezek közül egynek fejét egy csapásra repesztette szét.»

Az ekként nevelt emberek, kik minden testi gyakorlatban jártasok és szenvedélyesek, teljesen el vannak készülve a test ábrázolására, t. i. a festészetre és szobrászatra; meghajlott derék, hajló lábszár, fölemelt kar, kiemelkedő ín, az emberi testnek minden formái és mozdulatai bennök kész képeket ébresztenek fel. Érdeklődhetnek a tagok iránt és szakértők ösztönszerűleg, a nélkül, hogy sejtenék.

Más részt az igazságszolgáltatás és rendőrség hiánya, a harcias életmód, és a végső veszélyek szüntelen uralma, a lelket erélyes, egyszerű és nagy szenvedélyekkel töltik meg. A lélekben tehát megvan a hangulat minden testállásban és alakban élvezni az erélyt, az egyszerű- és nagyszerűséget, mert az ízlésnek forrása a rokonvonzalom; hogy valamilyen alkotás vonzzon bennünket, szükséges, hogy erkölcsi állapotunknak megfelelő legyen. Végül és pedig szint amaz okoknál fogva a fogékonyság élénkebb, mert a lelket erőlteti az életvesztő fenyegetések nyomása. Mennél többet szenvedett, félt vagy kínlódott az ember, annál inkább örül, ha módjában van fellélegzeni. Minél inkább fojtják el a lelket viharos szorongások vagy borús elmélkedések, annál nagyobb gyönyört érez valami nemes, összhangzatos szépség láttára. Minél keményebben feszítette vagy fékezte meg magát az ember, hatás vagy tettetés

vége, annál inkább élvez, ha nyilatkozhatik vagy szabadon mozoghat. Egy nyugodt, viruló madonna kerevetjével szemben, vagy egy ifjunak vállas törzse az állványon, jobban nyugosztatják a szemet tragikai körülmények vagy gyászos álmok után. A könnyed, fesztelen, sok személyű, szüntelen újuló és változatos társalgás még nem létezik, mely megkönnyebbíthetné; a néma csendben, melybe zárkózik, bizalmasan cseveg a színekkel és formákkal; élte rendes komolysága, veszélyeinek sokasága és a bizalmas megkönnyebbülésnek nehézségei csak élénkítik, finomítják a benyomásokat, melyeket rá a művészet gyakorol.

Szedjük össze e különböző jellemvonásokat és tekintsünk egy részt mai gazdag, művelt embert, másrészt egy tizenhatodik századbéli főurat, mind a kettő abban az osztályban, melyben önök bíráikat keresik. Kortársunk fölkel nyolczkor, magára veti hálóköntösét, csokoládézik, bemegy könyvtárába, forgat holmi ügyiratokat, ha ügyek embere, lapoz egy-egy új könyvet, ha világfi; azután, agya jól lakván, nyugodtan körül jár néhányszor a puha szőnyegen, megreggelizik csinos, jól fűtött ebédlőben, és elmegy a boulevardra sétálni, elszívja szivarját, elnéz a körbe, hol lapot olvas, cseveg irodalomról, börzeszelvényekről, politikáról vagy vasútról. Mikor haza tér, akárha gyalog és éjfél után, jól tudja, hogy az utcák el vannak látva rendőrökkel, és hogy

támadás nem érheti. Lelke nyugodt és azzal a gondolattal fekszik le, hogy holnap újra kezdi. Ilyen a mai élet. Mit látott ez az ember test dolgában? Volt hideg fürdőben, látta azt a fura pocsolyát, melyben mindenféle emberi idomtalanóságok turkálnak; talán, ha kíváncsi természetű, megnézett háromszor-négyszer életében vásári atlétákat, és a mi a meztelen testet illeti legtakarosabb, a mit látott, az operai trikók. Nagy szenvedélyek dolgában vajon mily megpróbáltatásoknak volt kitéve? talán hiúsága volt megbántva, vagy pénzügyei nyugtalanították; rossz üzlete volt a börzén, nem kapta meg az állást, melyre vágyott; barátai azt mondták tán róla, hogy ő nem szellemes, vagy sokat költ a felesége, a fia botorságokat mível. De nagy indulatok, melyek koczkáztatják a maga és övéinek életét, melyek fejét pallós alá vagy kalodába vihetik, őt magát tömlöczbe, kínzó-kamrába vagy vérpadra kárhoztatják, ilyeket nem ismer. Nagyon is nyugodt, nagyon is védett és apró, finom s kellemes érzetek nagyon is sokfelé szórják figyelmét, kivéve a ritka eshetőséget, a párbajt, hosszas szer-tartásokkal és udvariasságokkal, fogalma sincs oly ember lelki állapotáról, ki síkra száll, hogy öljön vagy haljon. Ezzel szemben nézzük azokat a főurakat, kiket az imént említettem, Fermoi Olivrettót, Estei Alfonzót, Cæsar Borgiát, Medici Lőrincet, udvarnokaikat, mindazokat, kik a köz-ügyek élén állanak. Renaissance-kori nemesnek

vagy lovagnak első gondja kora reggel meztelenre vetközni, vívómesterével együtt egyik kezében kard, másikban tör, így látni őket a fenmaradt képekben. Vajon mivel tölti életét, mi a fő mulatsága? Lovas gyakorlatok, álarczos menetek, dísz-bevonulások, mythologiai ünnepélyek, lovagjátékok, fejedelmi fogadtatások; ezeknél ő szerepel lóháton, pompás öltözetben, mutogatva csipkéit, testhez álló bársony zekéjét, aranyos himzéssel, büszkélkedik szép jelenségével és vitéz tartásával, a mivel, társaival egyetemben, fejedelme méltóságát emeli. Ha napközbe kimegy, felöltöje alatt legtöbb esetben pánczélos ing; mert biztosítania kell magát a kard- vagy tör-szúrások ellen, melyek az utczasarkon érhetik. Még kastélyában sem biztos, a köből való bástyák, a sűrűn rácsozott ablakok, az egész szerkezetnek hadi erősítése mutatják, hogy a ház, mint vért, védelmezte urát az ökölhatalom ellen. Ilyen ember, mikor jól elreteszelve egyedül érzi magát és szemei előtt egy szűzies leányzó, egy Hercules, egy pazaron ruhás vagy erősen izmos mindenható, inkább képes, mint mai ember, felfogni szépségöket és testi tökéletességöket. Szakképzés nélkül, merő önkénytelen rokonszenvből élvezi Michel Angelo hősies meztelenségeit és rettenetes izomzatait, Rafael madonnáinak szentségét, báját és egyszerű tekintetét, Donatello szobrainak merész és természetes élénkségét, Vinci egy-egy alakjának körvonalzott és különö-

sen bővülő állását, Giorgione és Tizian hőseinek pompás, állatias érzékiségét, szilaj mozdulatát, atletikus erejét és vígságát.

VI.

A festészet iránt fogékony, azaz a tiszta eszmék és tiszta képek között lebegő lelki állapotok, szilárd jellemek és szilaj erkölcsök, melyek természetöknél fogva a test szép formáinak ismertetére és élvezésére vezettek, mint ideiglenes okok, kapcsolatban a faj vele született alkalmas voltával, megalkották Olaszországban az emberi test nagy és remek festészetét. Most már csak az utczára, vagy a műtermekbe kell mennünk, hogy lássuk miként kél, fejlődik önmagától. Nálunk a festészet iskolai képzés terméke, kritikusok foglalkozása, kíváncsiak időtöltése, műkedvelők kedvtelése, mesterségesen, drága költséggel ápolt növény, mely a külön kapott termőföld daczára sanyarog, idegen marad és nehezen megtartható azon a talajon és abban a légkörben, melyek arra valók, hogy tudományt, irodalmat, ipart, rendőrséget és kényelmes, előkelő embereket fejlesszenek. Amott a festészet valami egészenek része. A városok, melyek hatósági épületeiket és templomaikat festett alakokkal halmozzák el, száz, meg száz élő, mulandóbb, de pompásabb képet rendeznek szerte szét; a festészet csak összefoglalja azokat. Az akkori emberek a festészetet nem egy órára, éltök egy röpke perczére kedve-

lik, hanem teljes világéletökben vallásos szertartásaikban, nemzeti ünnepeikben, nyilvános fogadtatásaikban, ügyeikben és örömeikben.

De lássuk őket a munkában, itt csak a választás miatt vagyunk zavarban; a czéhek, városok, fejedelmek, főpapok dicsőségeket és gyönyöröket lelik a festői díszmenetekben és lovas játékokban. Húsz közül veszek egyet, ítéljenek önök az utczák és terek hasonló pompáinak láttára, melyek évente többször előfordultak:

«Medici Lőrincz azt akarta, hogy Broncone serege, melynek ő volt a fővezére, pompában felülmúlja Diamant seregét. Nardi Jakabhoz, nemes és tudós florenczi úrhoz, folyamodott, ki hat kocsit szervezett számára.»

«Az első koci, melyet lombozattal borított két ökör vont, jelképezte Saturnus és Janus korát. A koci csúcsán voltak Saturnus kaszájával és Janus a béke templomának kulcsaival. Ez istenségek lábaihoz Pontormo a lelánczolt *Dühöt* festette egyéb Saturnusra vonatkozó tárgyakkal. A szekeret kísért tizenkét nyest- és menyétbőrbe öltözött pásztor, lábukon ó-kori topán, kezökben ékes kosarak, fejükön lombkorona. A lovak, melyeken e pásztorok ültek, nyereg helyett oroszlán-, tigris- vagy hiúzbőrrel voltak betakarva, a bőrök körme meg volt aranyozva, a kengyelek kos-, kutya- és egyébállatfejek formájára készültek, akantárszáruk lombos aranykötelek voltak. Minden pásztort négy-négy bojtár kísért, silányabb öltözetben, kezökben fenyőszilánkhhoz hasonló fáklyák.»

«Pazardús szövetekkel fedett, négy ökör vonta a második szekeret. Aranyos szarvokról virágfüzérek és szalagok csüngtek. A szekéren volt Numa Pompilius, a rómaiak második királya, körülötte szent könyvek, papi ékességek és áldozathoz való mindenféle szerek. Hat pap következett ezután, pompás öszvérek hátán. Babérlevéllel diszített, arany- és ezüsthímes fátyol borította fejüket. Ruhájok az ó-korinak utánzata és aranyrojtos volt. Néhányok illatszeres szekrényt, mások aranyedényt vagy más effélét tartottak. Mellettök alsóbb rangú kis papok lépdeltek, ó-kori nagy tűztartók karjokon.»

«A harmadik szekéren, melyet gyönyörű lovak húztak és melyet Pontormo festményei ékítettek, T. Manlius Torquatus volt, az első pún háború után konsul, kinek bölcs uralma alatt a város fölvirágzott. A szekér előtt tizenkét senator haladt, aranycsótáros lovak hátán, kíséretökben egy sereg lictor, kik vesszőnyalábokat, bárdokat hordtak az igazság egyéb jelvényeivel.»

«Négy bivaly, elefántnak öltöztetve, vonta a negyedik szekeret, Julius Cæsarét. Pontormo a hódítónak leghíresebb tetteit festette volt a kocsiára, melyet tizenkét lovak kísért aranytől ragyogó, dús fegyverzettel. Mindegyikök egy lándzsát támasztott czombjára. Fullajtáraik diadaljelvények gyanánt fáklyákat vittek.»

«Az ötödik szekeret grifmadarakat jelképező szárnyas lovak vonták, rajta Cæsar Augustus ült. Lóháton tizenkét babérkoszorús költő kísérte a

császárt, kita költők művei halhatlanítottak. Mind-egyiken széles szalag, melyre neve volt ráírva.»

«A hatodik szekeret Pontormo festette, nyolcz dúsan szerszámozott ünnö volt befogva és Trajan császár ült rajta. Elötte lóháton haladt tizenkét, hosszú tógába öltözött jogtudós. Irnokok, másolók, íratörök, egyik kezökben fáklyát, másokban könyvet vettek.»

«A hat szekér után következett az arany-kornak szekere, melyet Pontormo festett és Baccio Bandinelli számos domborművű alakkal, többi közt a négy sarkalatos erénynyel ékített. A szekér közepén egy roppant nagy aranygömb volt, melyen egy tetem terült el rozsdás vasfegyverzetben. A tetem lágyékából mezítlén, aranyos gyermek kelt ki, mely az arany-kor feltámadását jelképezte a vas-kornak elmúltán, melyet a világ X. Leo pápa trónrajutásának köszönhet. A száraz babérág, melynek levelei újra rügyeztek, ugyan-azt az eszmét fejezte ki, habár többen azt állították, hogy ez célzás Medici Lőrinczre, az urbinoi herczegre. El kell mondanom, hogy a gyermek, kit megaranyoztak, nem sokára meghalt e művelet következtében, melyet tíz aranyért fogadott el.»

E gyermek halála komikus és gyászos függeléke a nagy egésznek. Bármily száraz is ez elsorolás, eléggé mutatja ama kornak festői hajlamait. Nem csupán nemeseknek és nagyoknak, de a népnek is festői volt az ízlése; Lőrincz azért rendezte ez ünnepeket, hogy a nép fölött megtartsa hatalmát. Volt másféle ünnepély is,

melyet úgy hívtak farsangi Ének vagy Diadal. Lőrincz nagyobbá és változatosabbá tette ezeket, maga is részt vett bennök, néha elénekelte itt saját verseit, és első helyen szerepelt a pompás szertartásokban. Vegyék figyelembe, uraim, hogy Medici Lőrincz ez időben a város legnagyobb bankárja, a művészet legbökezübb pártolója, a város első iparosja és egyúttal legfőbb hivatalnokja volt. Személyében azokat a tulajdonságokat egyesítette, melyeket ma szétszórva Luynes herczegben, Rothschildban, a szajnai prefektusban, a művészetek és összes tudományok akadémiáinak elnökeiben találunk. Ilyen ember, a nélkül, hogy méltóságát féltette volna, utczahosszat járt maskarás menetek élén. A kor ízlése oly határozott és oly élénk volt ez irányban, hogy e buzgósága, távol attól, hogy szégyenére váljék, becsületére vált. Esteledéskor, háromszáz ember lóháton és háromszáz gyalog jött ki palotájából fáklyákkal és hajnali három-négy óráig Florencz utcáin bolyongtak. Voltak köztök énekkarak, tíz, tizenkét és tizenöt hanggal; az apró költemények, melyeket ily maskarák alkalmával énekeltek, összegyűjtve kinyomattak, és jókora két kötetet alkotnak. Csak egyet idézek, a *Bacchus és Ariadnéről* szólót, melyet maga Medici Lőrincz szerzett. Szépérvékre, erkölcsre nézve is teljesen pogány. Valóban, az ókori pogányság szelleme és művészete éledt fel itt, hogy ekkor másod ízben viruljon.

«Be szép az ifjuság! — De hamar mulandó. —

Ki boldog akar lenni, legott legyen az. — Holnapra nincs semmi bizonyos.

«Im Bacchus és Ariadne, — szép és szerelmes mindenik, — Múlik az idő és csal bennünket, — ők örökre boldogok.

«Ezek a nymphák és a többiek, — vígak és türelmetlenek. — Ki boldog akar lenni, legyen legott. — Holnap már semmi sem bizonyos.

«Ezek a tréfás kis satyrok, — szerelmesek a nymphákba, — száz buvóhely készen, — barlangban, ligetben; — most Bacchustól felhevítve, — tánczolnak, ugrálnak reménykedve. — Ki boldog akar lenni, legyen az legott. — Holnapra semmi sem bizonyos.

«Hölgyek és ifjú szerelmesek, — éljen Bacchus és a szerelem! Zenéljen, tánczoljon, daloljon mindegyik; — szerelmes gerjedelemtől lobogjon a szív; — fájdalom és kín szüneteljen. — Ki boldog akar lenni, legyen legott, holnapra már semmi sem bizonyos.

«Mi szép az ifjuság! Csakhogy mulandó!»

Ezen kívül sok más kar is énekelt, számtalan csoport, aranyhímző nők, koldusok, menyecskek, remeték, csizmadiák, hajtsárok, kufárok, olajgyártók, ostyasütők énekeltek hasonló dalokat. A városnak minden rendű testületei, czéhei részt vettek az ünnepélyen. A látvány nagyjából ugyanaz volna, ha több nap egymás után, az Opera, a Komikus Opera, a Chatelet-színház és a nagy circus Páris utczáin díszmenetet rendeznének, csak az volna a különbség, hogy Florencz-

ben nem komédiások tettek ki a kíséretet, nem szegény fizetett emberek, kik pénzért vesznek magokra ruhát, mely nem az övék, hanem maga a polgárság rendezte önmagának ez ünnepélyt, szívesen vett részt e multságokban, kedvteléssel nézte és csodálta önmagát, mint a szép leány ékeségeinek pompájában átengedi magát a szemeknek.

Semmi sem mozdítja elő annyira az emberi képességek teljes kifejlődését, mint az eszméknek, érzelmeknek és ízlésnek hasonló közössége. Megjegyezték, hogy nagy dolgok létesülésének két feltétele van: az első személyes, sajátos, önkéntelen és lelkes érzelem, melyet úgy nyilvánít az ember, a mint érzi, a nélkül, hogy félne ellenőrzéstől vagy hogy irányoztatnék; a másik a rokonlelkek segédkezése, a rokoneszmék kívülről jövő szakadatlan segítsége, mely az emberben szunnyadó határozatlan eszméket táplálja, érleli, kiegészíti, szaporítja és serkenti. Ez az igazság mindenütt áll, vallásalapításoknál, hadi vállalatokban, irodalmi művekben és világi gyönyörök-nél. A lélek égő szilánk; ahhoz, hogy hasson, szükséges először, hogy maga égjen és aztán, hogy körötte más csóvák is lángoljanak. A kölcsönös érintkezés tüzeli őket és fokozott hőségök lángot gerjeszt minden felé. Gondoljanak azokra a kis protestáns sectákra, kik elhagyva Angolországot, elmentek Amerikába és az Egyesült-Államokat alapították; oly emberekből állottak, kik mertek hinni, érezni, gondolkozni mélyen, önállóan és szenvedélyesen, mindegyiknek volt saját

és erős meggyőződése, és kik a mint egyesültek, ugyanazon érzelemtől áthatva, ugyanazon lelkesedéstől elragadtatva, képesek voltak vadon vidékeket gyarmatosítani és művelt államokat alapítani.

Ugyanez áll a hadseregekről. Midőn, a múlt század végén, az annyira szervezetlen, hadban ujoncz francia hadseregek, oly tisztek vezérlete alatt, kik magok is majdnem oly tudatlanok voltak, mint katonáik, szemközt állottak egész Európának fegyelmezett hadaival, önérzetők, haladások és végül győzelmök oka nem más, mint mindenekelőtt a büszkeség és a belső hitnek ereje, melynélfogva, minden szál katona különben érezte magát azoknál, kiken győznie kellett, hívatta érezte magát föntartani az igazságot, a becsületet, a jogot a nemzetek szívében, minden akadályok daczára; a testvériség magasztos érzeténél, a kölcsönös bizalomnál, rokonszenveik és vágyaik közösségénél fogva, melyek megvoltak mindnyájokban, az elsőben úgy, mint az utolsóban, az egyszerű közlegényben, mint kapitány- és tábornokban, mindannyian egy ügyért buzogtak, szabad akaratából határozván el magát mind-egyik, felfogván a helyzetet, a veszélyt, a szükségét; egytől egyig készen a balfogásokat helyre ütni és mindannyian egy akaratot egy lelket képezve, felülmúlták, ösztönszerű ihlet és önkéntelen egyetértés által, azon gépezetnek tökélyét, melyet hagyományok, parádék, virgácsok és porosz alá és fölé rendeltség a Rajnán túl gyártottak.

A dolgok rendje csak az művészetben és mu-

latságokban is, mint érdekek- és ügyeknél. A szellemes emberek sosem szellemesebbek, mint mikor együtt vannak. Műremekekhez mindenekelőtt művészek és műtermek kellenek. Voltak tehát műtermek és mi több, a művészek együtt czélieket képeztek. Összetartottak és a nagy társaságban a kis társulatok szorosan és szabadon fűzték össze tagjaikat. A családiasság összehozta, a vetélkedés tüzelte őket. Az akkori időben a műterem műhely inkább és bolt s nem, mint ma, rendelők fogására berendezett szalon. A tanítványok inasok, kik részt vesznek a mester életében s dicsőségében, és nem műkedvelők, kik szabadoknak érzik magokat, mihelyt leczkéiket megfizették. A fiú az iskolában tanult írni olvasni és egy kis helyesírást, aztán mindjárt tizenkét, tizenhárom éves korában jutott festőhöz, aranyműveshez, építészhez, szobrászhoz; a mester rendesen mind ez volt egy személyben, és az ifju mellette a művészetnek nem egy töredékét, hanem magát az egész művészetet tanulta. A mester részére dolgozott, végezte a könnyebb munkát, festett háttért, kisebb díszleteket, mellékalakokat, része volt a műremekben és úgy érdeklődött iránta, mint saját műve iránt, a háznak fia és szolgája volt, a mester «alkotásának» *il creato* nevezték. Vele evett egy asztalnál, végezte megbízásait, felette hált függő-ágyban és kapott az asszonytól oldalbökést és nyaklevest.*

* Többi közt Lucretiától, Andrea del Sarto feleségétől.

«Ott voltam, — mondja Rafaello di Montelupo, — tizenkét éves koromtól fogva tizennégy éves koromig, összesen két évig Michel Agnolo Bandinellinél és az időnek java részét azzal töltöttem, hogy a fujtatót kezeltem ama művekhez, melyeken mesterem dolgozott; néha rajzoltam, megesett egy napon, hogy a mester újból tűzre tétetett általam bizonyos pár csótárt, melyet Medicis Lőrincz, urbinoi herczeg számára készített. Formálta őket az üllön és míg ő az egyiket verte, én a másikat izzasztottam. Közbe megállt, összesugva egy barátjával és nem figyelve rá, hogy én elvettem a hideget és odaadtam a forrót, megfogta ezt és megégette két ujját, melylyel hozzá nyúlt, mire ő keresztül-kasul ugrálva a műhelyben, el akart páholni, és én ide-oda szökve elértem, hogy meg nem csíphetett. De mikor eljött az ebéd ideje, a mint elmentem az ajtó mellett, hol a mester volt, hajamnál megkapott és jól megpofozott.»

Ezek lakatos vagy kőműves czimborák bárdolatlan, szilaj, víg és barátságos erkölcsei; a tanítványok a mesterrel utaznak és oldalán ököllel és karddal verekszenek utonállók ellen. Védelmezik támadások és megszólások ellen, már láttuk, hogy Rafael és Cellini tanítványai mint ragadtak tört vagy szablyát a ház becsületeért.

A mesterek egymás között ugyanazt a termékeny pajtásságot és közvetlenséget tartják. Egy florenczi ily társulatnak neve *Bogrács* volt, csak tizenkét tagja lehetett, a főbbek voltak

Andrea del Sarto, Gian Francesco Rustici, Aristote de San Gallo, Domenico Puligo, Francesco di Pellegrino, Robetta a vésnök, Domenico Baccelli a zenész. Mindegyiknek joga volt két vagy három vendéget hozni. Mindegyikök egy saját találmányú ételt hozott, és a kik véletlenül egyformát hoztak, bírságot fizettek. Ime, milyen volt ez egymás által feltüzelt emberek szellemessége, jókedve, lelkesedése, és miként nyerne tér a képzőművészetek egy vacsoránál. Egy este Gian Francesco roppant kádat választott asztalul és abba helyezte el társait, hirtelen a kád közepéből egy fa emelkedett ki, melynek ágain volt feltálalva mindegyiknek étele, míg alul a zenészek hangversenyeztek. Az étel, melyet ő tált, roppant pástétom, melyben látható volt «Ulysses, ki apját főzi, hogy megifjítsa»;* a két főtt alak kappanhúsból volt, embernek formálva és mindennemű jóféle ennivalóval körítve. Andrea del Sarto nyolczszögletű templomot hozott, ez oszlopokon nyugodott, alapja kocsonyakorong mozaikszerűn részekre osztva, az oszlopok porphirból valóknak látszanak, pedig nagy, vastag kolbászok; az oszloptalapzatok és oszlopfők parmezan sajt, a párkányzat czukorsütemény, a szószék mézes kalács volt. Közepütt olvasótábla hideg húsból, rajta misekönyv metélt tésztából, melyben a betűk és kották borsszemek voltak, a kántorok

* Vasari nem nagyon pontos a mythológiában és Ulysses veszi Oeson, Jason apja, helyett.

köröskörül sült húros rigók, csörük tátva, mögöttük két kövér galamb, a bassisták és hat sármány, a sopranok. Domenico Puligo süldő malaczozt hozott, mely fonó parasztasszonyt ábrázolt, a mint csibéket őriz; Spillo lakatost tált, melyet egy nagy lúdból készített. Szinte hallani tréfás és hóbortos jókedvöknek hahotáit. Egy másik társaság, a *Vakoló Kanál* társasága, vacsoráit maszkaras mulatságokkal köti össze. A tagok azaz mulatják magokat, hogy majd Proserpinának Pluto által való elrablását, majd Venus és Mars szerelmét, majd Machiavelli *Mandragoráját*, Ariosto *Babonásait* vagy Bibiena bíbornok *Calandraját* adják elő. Egy alkalommal, vakoló kanál volt jelvényök, az elnök meghagyta, hogy a tagok kőműves ruhában jelenjenek meg, minden szakba vágó szerszámokkal ellátva, és építtet velök egy épületet húsból, kenyérből, kalácsból és cukorból. A képzelemnek túlsága festői dinom-dánomban tör ki. Az ember szinte gyermek, annyira ifjú a lelke, mindenütt a testi formákat alkotja, mert szereti, színész lesz és mimikus, hogy játsszék művészetével, annyira tele van vele.

E zártkörű társaságokon kívül vannak tágasabbak, melyek a művészeket mind ugyanazon célra egyesítik. Lakomáikon ime láttuk vígságukat, féktelen dévajságukat, pajtáskodásukat; mindez hasonlít a munkásoknak egyszerűségéhez és bomló jókedvéhez, megvan bennök a munkás községies hazafisága is. Nagy büszkeséggel beszélnek «az ő dicső florenzezi iskolájokról». Szerintök nincs más,

hol a rajzot tanulni lehetne. «Ott, — mondja Vasari, — képeztetnek a tökéletes mesterek minden művészetben, de kivált a festészetben, megjegyezve, hogy e városban három dolog sarkalja az embert. Az első az erős és szüntelen kritika, mert az ország levegője már szabad gondolkozásúvá teszi a lakosokat, kik nem tudnak megelégedni egyszerűn, közepszerű művekkel és inkább a jót és szépet tekintik, mint a mester nevét. A másik, hogy kénytelenek életfentartásra dolgozni, tudniillik lelemény és ítélet dolgában mindig kiválót kell alkotni, szemesnek és fürgének kell lenni az ügyek intézésében, szóval tudni kell jéghátán is megélni, mert az ország nem gazdag és bőséges s nem táplálhatja lakosait, mint a többi, csekély költséggel. A harmadik, a mi nem kisebb a két előbbinél, bizonyos becs- és dicsvágy, melyet az ország levegőjével igen nagyot szíznak magokba minden rendbeli foglalkozású emberek, mely felháborítja őket annál a gondolatnál, hogy ők egyenlők, nem mondom alsóbbak legyenek, mint azok, kiket mestereknek ismernek, de kiket csak oly emberekül látnak, mint magok; becsvágy és vetélkedés oly erős, hogy ha természeténél fogva nem józanok és jók, bizony hálátlanok és rágalmazók lesznek.» Ha városuk híre van szóban, mindannyia összeáll derekasat csinálni; a verseny pedig, mely hajtja őket, hogy egymáson túltegyenek, ráviszi őket, hogy még derekabbat alkotnak. Mikor X. Leo pápa 1515-ben, Florencznek, szülővárosának látogatására jött, a

hatóság összehívta mind a művészeket, hogy méltóan fogadhassák. Tizenkét diadalívet állítottak fel, festményekkel és szobrokkal ékítve; a közbenső közökben különböző emlékek, obeliszek, csarnokok, csoportok, hasonlók a Rómában levőkhöz, emelkedtek. «Az úri téren, San Gallo Antal nyolczhomlokzatú templomot és Baccio Bandinelli a Loggián egy óriást készítettek. A Badia és a podesta palotája között, Grannaccio és Aristote de San Gallo diadalívet építettek, a Bischerik sarkán Le Rosso egy másikat emelt töméntelen változatos alakkal és szép elrendezéssel. De legtöbbre becsülték virágos Boldogasszony homlokzatát, mely fából volt alkotva, rá Andrea del Sarto oly szép történeteket festett felhomályban, hogy különbet kívánni sem lehetett; Jacopo Sansovino építész több történeti domborművel és egész szoborral diszítette fel, Medici Lőrincz, a pápa apjának tervei szerint. Ugyanaz a Jacopo Sansovino a Santa Maria Novella terén egy lovat emelt, hasonlót Rómáéhoz, és ez igen szép volt. A pápa lakása a Scalautczában szintén tömérdék ékítménnyel volt diszítve, az utczának fele tele volt a legszebb történetekkel, melyeket sok művész, de jobbadán Baccio Bandinelli festett.»

Látják, ennyi tehetség együtt véve mily szép erő és mily lelkesen működte a társulás. A város a maga diszítésén dolgozik; ma az egész város a farsang miatt vagy egy fejedelem fogadására, holnap és az egész éven át egy-egy város-

negyed, testület, czéh vagy zárda; minden kis csoport ragadtatva igyekezetétől, «gazdagabb szívre mint pénzre» * babonás és népszerű egyszerre, abba helyezve dicsőségét, hogy szépen diszítse fel kápolnáját és kolostorát, bejáratát, gyülekezési helyét, menethez való díszruháit és zászlóit, kocsit és egyesületi jelvényeit. Soha a kölcsönös buzdítás nem volt oly általános, soha ily hatalmas; soha az idő hőmérséke, melyben a képzőművészetek létesülnek, nem volt annyira alkalmas, soha sem volt ehhez hasonló időpont és környezet. A körülmények halmozódása páratlan; rhythmikus és alakító képzelemmel megáldott faj eléri a modern műveltséget, megtartva a hűbéri erkölcsöket, párosítja az erélyes ösztönöket a finom eszmékkal, érzékithető formákban gondolkodik és hatalmas tehetségének tetőpontjára üzetve, a kis csoportoknak, melyekből áll, önkénytelen, rokonszenves, ragadós elragadtatása által feltalálja a mintaeszményt, melynek testi tökéletessége egyedül fejezheti ki azt a nemes pogány világot, melyet egy pillanatra felidézett. A kedvező körülmények e csoportjától függ a művészet, mely a test formáit adja vissza. E feltételek csomójától függ a nagy festészet. A mint e feltételek megvannak vagy megszűnnek, a festészet fejlődik vagy elenyészik. Mindaddig, míg a feltételek e csomója nem volt teljes, a nagy

* Olvashatni, Andrea del Sarto életében Vasaritól, a megrendelések körülményeit.

festészet nem fejlett ki és elfajúlt, míhelyt e feltételek csomója bomlani kezdett. Lépésről lépésre haladt a festészet a feltételek alakulásával, teljességével, feloszlásával és romlásával. Jelképies és rejtélyes volt a festészet a tizennegyedik század végeig, a theologiai és keresztyén eszmék uralma alatt. Megmaradt a jelképies és rejtélyes iskola egész a tizenötödik század közepéig* a keresztyén és pogány szellem hosszú küzdelme alatt. A tizenötödik század közepén megtalálta legangyalibb tolmácsát egy áhítatos lélekben, melyet a zárdának magánya megóvott az új pogányságtól.** A tizenötödik század legelejétől fogva a festészet figyelme az élő test felé fordult, a szobrászat nyomán, segítve a távlat feltalálása, a bonczatani kutatások a mintázás tökéletesítése, az arczképezés divatja az olajnak alkalmazása által, midőn épen abban az időben, a háborúk enyhülése, a városok elcsendesedése, az ipar fejlődése, a vagyon és jólét gyarapodása, az antik irodalom és eszméinek föléledése, visszafordították a jövő élet felé fordult szemeket a jelen életre és a mennyei üdvösség helyébe ültették az emberi boldogság kutatását. Áttért a festészet a pontos utánzástól a szép leleményhez, mikor Leonardo da Vinci és Michel Angelo, Medici Lőrincz és Francesco della Rovere idején, a műveltség a maga teljes virágjában szélesítvén

* 1444-ben Parro Spinelli és Bicci-ék.

** Beato Angelico.

a szellem látkörét és gazdagítván az eszmék tartalmát, megteremtette a nemzeti irodalmat a klaszikus megújhódás mellett és a teljes pogányságot a görög világ tanulmányának lerakott alapjain. E festészet egy századdal tovább élt, mint másutt, Velenczében, mint egy független, különálló szigeten, hová nem értek el a barbárok, egy független városban, hol fenmaradtak a vallástürelem a pápa daczára, a hazafiság a spanyolokkal és a katonai erkölcsök a törökökkel szemben. Ellágyúlt e festészet Correggio idején és megridegült Michel Angelo követői alatt, midőn ellenséges népek betörése és halomra gyúlt csapások megtörték az emberi akarat rugóit, midőn a világi egyeduralom, az egyházi inquisitio, az akadémiai tudákosság szabályozták és meglassították a született találékonyság lendületét, midőn az erkölcsök illemes formákat és a gondolkozások érzelgős irányt öltöttek; mikor a festő, ki egyszerű mesterember volt, pallérozott lovag lett, mikor a műhelyek és inasok helyet engedtek az «Akadémiának»; mikor a szabad és merész művész, ki bohózatokat játszott és faragott a *Vakoló Kanál** egyesület vacsoráin, diplomata udvaronczczá vált, eltelve fontosságától, megfigyelve

* «Az ünnepélyek, — mondja Vasari, — melyeket így rendeztek, számtalanok voltak, de mai nap e társulatok, úgy szólván, tönkre mentek.» Lássák ellentétül Guido, Lanfranc, Carracciék életét. Ludovico Carracci volt első, ki *Messer* helyett *Magnifonak* hívatta magát.

az illemet, védelmezve a szabályokat és hízelkedve nagyurak és főpapok hiúságának. Ez a pontos és folytonos megegyezés mutatja, hogy a nagy művészet és környezete nem véletlenül esnek egy időszakba, hanem a környezet a művészetnek alapját adja, fejleszti, érleli, senyveszti és bomlasztja, a zürzavaros emberi élet véletlenei és a személyes eredetiség előre láthatlan kitörései közepett. A környezet magával hozza és magával viszi a művészetet, mint a levegőnek kisebb-nagyobb hőfoka ejti vagy osztja a harmatot, mint a több vagy kevesebb világosság táplálja vagy sorvasztja a növények zöldjét. Hasonló erkölcsök és a magok nemében még tökéletesebbek, hajdan hasonló és még tökéletesebb művészetet teremtettek a régi Görögország harczias városkáiban és nemes testgyakorló intézeteiben. Hasonló erkölcsök, de a magok nemében kissé tökéletlenebbek, életbe léptek rá nem sokára Spanyolországban, Flandriában, sőt Franciaországban is, és hasonló művészetet fejlesztettek, habár az elváltozott vagy elfajúlt a fajok eredeti sajátságai következtében, hová átültették, és biztonsággal lehet következtetni, hogy ily művészetnek a világ színpadán ismétlődő megjelenéséhez mindenekelőtt szükséges, hogy a századok folyamán hasonló környezet támadjon.

TARTALOM-MUTATÓ.

E tanulmány tárgya. — A szépmű létesülését uraló törvény. — Alkalmazás a renaissance-kori olasz művészetre 5

I.

1. A klasszikus korszak kiterjedése és határai. — Az előző kor jellege. — A következő kor jellege. — Látszólagos kivételek. — Ezek magyarázata... .. 5

2. A klasszikus festészet tulajdonságai. — Miben különbözik a flamande festészettől. — Miben különbözik a kezdetleges festészettől. — Miben különbözik a jelenkori festészettől. — Tulajdonképi tárgya az eszményi emberi test 7

II.

1. A körülmények, melyekben a klasszikus művészet keletkezett. — A faj. — Az olaszok képzelmenek sajátos jellege. — Különbség a latin népek és a germán népek képzelme között. — Különbség az olaszok és a francziák képzelme között 11

2. Egybehangzás e természetadta tulajdonság és a történetadta körülmények között. — Érvök. — A renaissance-kori nagy művészek nem állnak elszigetelve. — A művészet állapota megfelel a korszellem állapotának... .. 14

III.

1. A remek-festészet keletkezésének szükséges feltételei. — A szellem műveltsége 16

2. Az újkori műveltségnek kora fejlettsége Olaszországban. — E korai fejlettség oka. — A faj gyors felfogása. — Itáliában kevesebb a

germán elem, mint a többi Európában 17

3. Összehasonlítás a XV. századbeli Olaszország közt és a XV. századbeli Angolország, Németország és Franciaország közt. — A tehetségek és a szellemi élvezetek becsülése. — A humanisták. — Felfedezéseik. — Irataik. — Tekintélyök. — Az új olasz költők. — Kitűnő voltak. — Nagy számuk. — Sikereik... .. 19

4. Castiglione Baltazár *Il Cortegiano*-ja. — A személyiségek. — A palota. — A szalon. — A szórakozások. — A társalgások. — A stilus. — A tökéletes gavallér és a tökéletes úri hölgy képe 25

IV.

1. A remek festészet keletkezésének másik feltétele. — A képzelem fris képei 35

2. Összehasonlítás a XV. századbeli Olaszország és a mai népek közt. — Németország. — Előszó az elvont bölcsélet iránt. — A bölcselkedés szokásának hatása a német festészetre. — Angolország. — Az ügyek túlsúlya. — A gyakorlatias foglalkozások hatása az angol festészetre. — Franciaország. — Különbség az irodalmi festészet és a festői festészet közt. — Különbség a XIX. század és a XV. század szelleme közt. — A munka, a verseny, a túlizgatás a központosított és iparos demokráciákban 35

3. Olaszország a XV. században. — A városok közepes nagysága. — A kényelem közepes szűksége. — A becsvágy pályája korlátozottabb. — A képek és az eszmék egyensúlya a gondolkodásban 41

4. A képek és eszmék egyensúlya megrontva a polgárosodás által. — Az újkorban a képzelem elégtelen vagy beteges. — A képzelem a XV. századbeli Olaszországban bőséges és egészséges 43

5. Érvek merítve a szokásokból és erkölcsökből. — A maskarás menetek, bevonulások, lovas gyakorlatok és pompák. — Florenz diadalmenetei... .. 45

6. A látás gyönyöreinek, általában az érzéki gyönyörök keresete. — Epicurismus és hitetlenség. Luther és Savanarola ítélete. — A Mediciek magánviszonyai és erkölceik. A római udvar világias volta. — X. Leo vadászatai és ünnepélyei. — A szellemek arany-közép állapota az elégtelen műveltség és a túlságos műveltség között... .. 47

V.

1. A remek-festészet harmadik feltétele. — A körülmények, melyek az emberi test ábrázolásához vezettek 57

2. Jellemek Olaszországban a renaissance idején. — Erkölcsök, melyek azokat formálták. — Igazságszolgáltatás és rendőrség hiánya. — Az ökluralom és az önségély. — Gyilkosságok és erőszakoskodások. — Fermai Olivretto és Borgia Caesar. A gyilkolás és árulás elmélete. — Machiavelli *Fejedelme*. — Az erkölcsök hatása a jellemekre. Az erély fejlődése, tragikus szenvedélyek megszokása 58

3. Benvenuto Cellini. — A véralkat hatalma. — A tehetségek dúsa volta. — Öröm és lendület ruganyossága. — A képzelem élénksége. — A cselekvés heves és kifakadó 74

4. Az erkölcsök és jellemek mi-

ként készítik elő az embert az emberi test ábrázolására. — A test személyes és szokásszerű gyakorlása. — Alkalmatosság az erélyes és egyszerű formák felfogására. — Érzékenység a szép iránt. — Renaissance-kori olasz életmódja és kedvtelése 87

VI.

1. Az előadott körülmények összefoglalása. — Az ábrázoló művészetek önkénytelen és együttes jelentkezése. — Csak töredékei az általános díszítéseknek. — Élőképek az utcán. — Az *Arany-kor diadalútja*. — A farsangi énekek. — *Bacchus és Ariadne diadala* 93

2. Minden nagy mű létesüléséhez szükséges általános feltételek. — A személyes eredetiség. A rokonszenves társulás. — Példák. — Az amerikai Egyesült Államok puritán alapítói. — A francia hadseregek a forradalom idején 99

3. Az olasz műterem a renaissance-ban. — A művész inas és társ. — A mesterek társaságai. — Az *Üst vacsorái*. — A *Vakoló Kanál* maskarái. — A községi szellem. — Ünnepek Florenzben X. Leo fogadtatására. — Ünnepek, adományok és versengések testületeknél és városrészeknél 101

4. Az előadott törvény igazolása. — A környezet és a művészet megfelelő változásai. — A mystikus iskola. — A naturalista iskola és a pontos utánzás. — A naturalista iskola és az eszményi alak feltalálása. — A velencei iskola. — A Carracci iskolája. — Az ókori Görögország. — A művészet bevitele idegen országokba. — Az adott összefüggés nem véletlen, hanem szükségszerű 107

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Szerkeszti GYULAI PÁL.

Az eddig megjelent füzetek betűrendben. — Minden füzet külön is kapható.

Egy-egy szám ára 20 fillér.

a) Színművek.

- Almási Tihamér.** Czigány Panna. Népsz. (1058—1059) —
Arago és Vermond. Az ördög naplója. Vigj. (193—194)
Augier E. A Fourchambault család. Ford. Fáy J. (264—266)
— A bürök. Vigjáték 2 felvonásban. (500)
— Az arcátlanok. Vigjáték 5 felvonásban. (773—774)
— Gabrielle. Színmű 5 felv. Ford. ifj. Szász B. (986—988)
— és **Sandean Gy.** Poirier ur veje Színmű. (357—358)
— és **Foussier.** A szegény arszlánnök. Dráma. (526—527)
Bayle Bernard. Az esernyő. Vigjáték. (631—632)
Beaumarchais. Figaró házasa. Vigj. Ford. Paulay (55—58)
— A sevillai borbély. Vigj. Ford. Paulay E. (290—292)
Berczik Árpád. Az igmándi kispap. (386—387)
— Nézd meg az anyját. Vigjáték. (495—497)
— A protectió. Vigjáték. (638—640)
— A svihákok. Vigjáték. (835—837)
— A veteránok. Életkép. (841—843)
— A bálkirálynő. Vigjáték 1 felv. II. kiad. (859—860)
— A peterdi csata. Vigjáték 3 felvonásban. (875—877)
— A papa. Vigjáték 3 felvonásban. (999—1000)
— Himfy dalai. Vigj. 3 felv. (1079—1081)
— Mai divat. Vigj. 3 felv. (1104—1105)
— Postás Klári. Vigjáték 3 felvonásban. (1136—1137)
Bessenyei György. A philosophus. Vigj. (338—340)
Björnsterne Björnson. Leonarda. Színmű. (635—637)
Brough William. Flipper és Nobbler. Vigjáték. (556)
Coppée Fer. Kisebb színművek. Ford. Csiky G. (435)
— Serevo Torelli. Fordította Csiky G. (583—584)
— Két fájdalom. Dráma. (784)
Corneille Péter. Cinna, vagy Augustus kegyelme.
Tragédia. Francziáb. ford. Pajor Istv. (548)
— Cid. Tragédia Francz. ford. Radó Antal. (669—670)
Csiky Gergely. Anna. Dráma 1 felv. (421—422)
— A nagyatermett. Vigj. 3 felv. (Pályamunka. (748—751)
— A nagymama. Vigjáték 3 felvonásban. (752—754)

- Dugonics A.** Kún László. Szomorú tört. 4 szak. (471—473)
 — Bátori Mária. Szomorú tört. 4 szakaszban (577—580)
 — Toldi Miklós. Szomoruj. 3 szak. (869—872)
Dumas S. id. A Saint-Cyri kisasszonyok. Vigj. (731—732)
 — Kean. Szinmű 5 felv. (1102—1103)
Echegaray József. A nagy galeotto. Dráma. A spanyol eredetiből fordította Patthy Károly. (711—713)
 — Bernardo Montilla. Dráma. (917—920)
 — Folt, a mely tisztit. Dráma. Ford. Patthy K. (997—998)
 — Mariana. Dráma 3 felv. (1001—1003)
 — Örült-e vagy szent? Dráma Ford. Huszár V. (1068—69)
Fáy A. A külföldiek. Vigjáték. (436—437)
 — A mátrai vadászat. Vigjáték. (524—525)
Gaal J. A peleskei nótárius. Bohozat. (296—299)
Gabányi Árpád. Kapivár. Vigjáték 3 felv. (861—864)
Goethe. Iphigenia Taurisban. Dráma. II. kiad. (53—54)
 — Berlichingeni Gottfried, a vaskezü, dramatizált története. Ford. Balla Mihály. (508—510)
 — Faust. II. része. Ford. Várady Antal. (1171—82)
Goldoni K. A Hazug. Vigj. Ford. Radó A. (347—349)
 — A jótékony zsémbes. Vigj. Ford. Rado A. (813—816)
Gombos I. Az esküvés. Szomorujáték. (327—329)
Grillparzer F. Medea. Szomorujáték. (612—614)
 — A tenger és szerelem hullámai. Szomoruj. (810—812)
 — Sappho. Szomoruj. 5 felv. ford. Ivánfi Jenő (898—900)
Halbe Miksa. Földanyánk. Dráma 5 felv. (1111—1113)
Hauptmann G. Hannele. Álomkölt. 2 részb. (1031—1032)
Hugo K. Bankár és báró. Szomorujáték. (234—235)
Hugo V. Hernani. Szomoruj. Ford. Szász K. (35—36)
 — Borgia Lucretia. Dráma. Ford. Szász K. (343—344)
 — Ruy Blas. Szomoruj. 5 felv. (851—853)
 — A király mulat. Szomoruj. (927—928)
Kisfaludy K. Csalódások. Vigjáték. (191—192)
 — Irene. Szomorujáték. IX. kiad. (138—140)
 — A kérők. Vigjáték. (301—303)
 — A pártutók. Vigjáték. (388—389)
 — Mátyás deák. — Hűség próbája. Két vigjáték. (1147)
Klapp Mih. Rosenkranz és Gildenstern. Vigjáték. Fordította Csiky Gergely. (423—425)
Körner Tiv. Zrinyi. Szomorujáték. Ford. Szemere Pál. — Körner Zrinyijéről. Birálat, írta Kölcsey (142—44)
Kozma Andor. A szabadság ünnepére. Színi költemény három képben (1063—1064)

- Legouvé E.** Beatrix. Színmű. Ford. Feleky J. (375—377)
- Lenau Miklós.** Faust.
- Lessing G. E.** Bölcs Náthán. Dráma. Zichy (165—168)
— Barnhelmi Minna. Vigjáték. (671—673)
- Matthews K.** Pry Pál megházasodott. Bohózat egy felv.
Angolból ford. Mihály József (1017—1018)
- Molière.** A bot-csinálta doktor. Vigjáték. Fordította
Kazinczy Ferencz. III. kiad. (179—180)
- Moncrieff.** A szégyenlős. Vigj. Ford. Csiky G. (490)
- Morton M. J.** Szegény Pillicody. Bohózat egy felvonás-
ban. Angolból ford. Mihály G. (1009—1010)
- Musset A.** Ne fogadj fel soha semmit. Vigjáték. Fordi-
totta Paulay Ede (202—203)
- Nagy Ign.** Tisztujítás. Vigjáték. (93—95)
- Picard.** Két házaspár. Vigj. ford. Csiky G. (469—470)
- Poole J.** Pry Pál. Vigjáték. Ford. Csiky G. (323—325)
- Racine.** Athalia. Tragédia. Ford. Csiky G. (551—552)
— Phædra. Tragédia. 5 felv. Ford. Horváth D. (910—911)
- Schiller.** Wallenstein halála. Ford. Hegedüs I. (409—411)
— Stuart Mária. Szomorujáték. (677—680)
— Az orleánsi szűz. Regényes trag. (802—805)
— Wilhelm Tell.
- Scribe Jenő.** Az én jó csillagom. Vigjáték. (794—795)
- Scribe és Vander-Burch.** Clermont, vagy a művész
neje. Színmű 2 felvonásban. Ford. Csiky G. (585—586)
- Shakspeare.** Sok zaj semmiért. Vigjáték. (528—529)
— Lear király. Szomorujáték. (965—968)
— III. Richárd király. Ford. Szigligeti Ede. (1190—93)
— A velencei kalmár. Ford. Ács Zsigmond. (1194—97)
— A makranczos hölgy. Vigjáték. Ford. Lévy József.
- Simai Kristóf.** Igazházi, egy kegyes jó atya. Mulatságos
játék. Bevezetéssel Erdélyi Károlytól (601—603)
- Sophokles.** Elektra. Ford. Csiky Gergely. (759—760)
— Oedipus király. Ford. Csiky Gergely. (775—776)
— Oedipus Kolonosban. Ford. Csiky G. (777—778)
— Antigone. Ford. Csiky Gergely. (779—780)
— A Trachisi nők. Ford. Csiky Gergely (1131—1132)
- Sudermann H.** Rejtett boldogság. Színmű (1065—66)
— Keresztelő János. Tragédia 5 felv. 1 előját. (1144—1146)
- Szász Károly legifj.** A múzsa. Vigj. 1 felv. (883)
- Szentjóni Szabó L.** Mátyás király, vagy a nép szeretete
jámbor fejedelmek jutalma. Erzékenyjáték (330—331)
- Szigligeti E.** Liliomfi. Vigjáték. IV. kiad. (19—20)

- Szigligeti E.** A trónkereső. Szomorujáték. (255—257)
 — Fenn az ernyő, nincsen kas. Vigj. III. kiad. (588—590)
 — Csikós. Eredeti népszínmű 3 szakaszban (705—707)
 — Béli Pál. Szomorujáték (106—109)
Taylor T. Barátságból. Vigjáték. Ford. Csiky G. (353)
Teleki L. gróf. Kegyencz. Szomorujáték (197—200)
Theuriet. Jean Marie. Dráma (793)
Vasiliadis Sz. N. Galatea. Dráma. (128—129)
Voltaire. Zaire. Dráma 5 felv. (912—913)
Vörösmarty Mihály Az áldozat. Szomorujáték (961—962)

b) Verses művek.

- Amade L.** (Várkonyi) versei. Összegy. Négyessy L. (821-830)
Angol, francia és olasz költőkből. Ford. Jánosi Gusztáv. (1159—1160)
Arany János. Murány ostroma. (1186—88)
 — Buda halála.
Berzsenyi Dániel versei 6-ik kiadás. (187—190)
Boileau. A költészetről. Tanköltemény négy énekben, ford. Erdélyi János. (467—468)
Byron lord. A kalóz. Ford. Kacziány Géza (832)
Catullus versei. Ford. Csengery J. (253—254)
Coppée F. Költeményeiből. Ford. Bogdánfi L. (1067)
Csokonai V. M. Dorottya, vagyis a dámák diadala a farsangon. III. kiad. (1—2)
 — Lilla. Érzékeny dalok három könyvben. (89—90)
 — Ódák. Két könyvben. (145—146)
 — Békaegérharcz. Irta Homer. (300)
Czuczor Gergely népies költeményei. (69—70)
 — Hőskölteményei és meséi. II. kiadás (522—523)
 — Költeményei. (549—550)
Dayka Gábor költeményei. (130—131)
Erődi B. A Balkán-félsz. népek költészetéből (844—845)
Faludi Ferencz versei. (1163—1164)
Fazekas Mihály. Ludas Matyi. Komikai elbeszélés. (1060)
Firdúsi Abúl Kászim Manszúr. Szohráb. Költői elbeszélés. Perzsából fordította Fiók Károly (609—611)
Goethe. Hermann és Dorottya. Hegedüs I. (276—277)
Gvadányi J. Egy falusi nótáriusnak budai utazása. V. kiad. (107—109)
Gyöngyösi István. Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról. Egykorú kéziratból kiadta és jegyzetekkel kísérte Hahn Adolf (461—462)

- Gyulai Pál.** Szilágyi és Hajmási. Költői beszély. (390) —
- Horatius.** A költészetről. Levél a pisókhöz. (76)
- Ilosvai Selymes Péter.** Az híresnéves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való história. Kiadja Szilády ron. II. kiad. (515—516)
- Kazinczy F.** versei. III. kiadás (951—952)
- Kerényi Frigyes** összes költeményei. (9—13)
- Kisfaludy Károly.** Versei. (247—250)
- Kisfaludy Sándor.** Himfy szerelmei. A kesergő szerelem. 9. kiadás. (955—957)
- A boldog szerelem. 9. kiad. (958—960)
- Összes regéi. I. (312—316)
- Összes regéi. II. (317—320)
- Kölcsey Ferencz** versei. Ötödik kiadás. (224—228)
- Kozma Andor.** Kórképek (831)
- Kraljevics Márkó.** (Márk királyfi.) Délszláv népballadák a XV. és XVI. századból. Az eredetiből fordította Margalits Ede. (1107—1110)
- Listi László** munkái. Életrajzzal (761—766)
- Longfellow H.** Hiavata. Amerikai indus hitrege (486—488)
- Az arany legenda. Angolból. Jánosi G. (519—520)
- Mazsuranics Iván.** Csengics Szmail Aga halála. Költői elbeszélés. Horvátb. ford. Margalics Ede (974)
- Mickiewicz Ádám** szonettjei. Ford. Béri Gy. (916)
- Milton János.** Az elveszett paradicsom. Angol eredetiből fordította Jánosi Gusztáv. (681—685)
- Olasz költőkből.** Ford. Radó Antal. (504—506) —
- Petőfi Sándor.** A helység kalapácsa. Hőskölt. (430)
- János vitéz. (1170)
- Petrarca** összes szerelmi sonettjei. Ford. Radó A. (541—544)
- Poe A. Edgar** költeményei. Angolb. Ferenczi Z. (953—954)
- Pope S.** A műbírálatról. Tan. költ. Ford. Lukács Móricz. (45)
- Puskin S.** Anyegin Eugen. Regény. (285—289)
- Rádai Ráday Pál** munkái. (662—664)
- Ráday Gedeon gróf** összes művei. (838—840)
- Ráskai Gáspár.** Egy szép história az vitéz Franciscóruól és az ő feleségéről. (1057)
- Szerb népdalok és hősrégék.** Az eredetiből ford. Székács József. 2. javított kiadás. (574—576)
- Tennyson A.** Király-idyllek. Ford. Szász K. (27—28)
- Ardén Enoch. Angolból fordította Jánosi G. (269)
- Költői beszélyek. Ford. Csukássy J. (345—346)
- Tibullus elégiái.** Ford. Csengeri János. (539—540)

- Tinódi Sebestyén.** Budai Ali basa históriája. (1130)
Tisza Domokos hátrahagyott versei. (667—668)
Tompa Mihály népregéi. (1133—1135)
 — regéi. (1139—1141)
Vörösmarty M. Eger. Három énekben. (963—964)
 — Cserhalom. Egy énekben. (1138)
Wlisloczki H. Az erdélyi cigány népköltészet. (485)
Zrinyi Miklós gróf. Szigeti veszedelem. (937—940)

c) Regények és beszélek.

- About Edmond.** A csonka-fülű ember. Regény. (463—465)
 — A régi bástya. Reg. Ford. Sz. E. 3 köt. (686—700)
Aimard Guszt. A vasfejű. Tört. besz. (848—849)
Alarcon Péter. A háromszögű kalap és más beszélek.
 Ford. Haraszti Gyula (901—903)
 — A botrány. Regény. Ford. Haraszti Gyula (976—980)
Amerikai nők. Rajz és besz. György A. (221—223)
Ancelet madame. Lásd Francia beszélek. (846—847)
Andersen. Regék és mesék. Ford. Milesz B. (147—149)
 — Képeskönyv képek nélk. Ford. Sambach Gy. (326)
Balzac Honoré. Grandet Eugénia. (412—415)
 — elbeszéléseiből. Ford. Béri Géza és Gyula (929—931)
Barilli Gyula, lásd Olasz beszélek (261—263)
Bellámy. Visszapillantás 2000-ből 1887-re. (796—800)
Bérczy Károly. A gyógyult seb. Beszély. (251—252)
Besandt Walter. A férfiak forradalma. Regény. Angolból
 fordította Hegedüs Pál. 1004—1008)
Bikélas Döm. Lukis Lárás. (817—818)
Bréhat Lásd Francia beszélek. (846—847)
Bret Harte. Kaliforn. beszélei. Ford. Belényesi G. (3—5)
Bulwer E. A jövő nemzedéke. Regény. (207—209)
Céliéres Paul. Lásd Francia beszélek. (846—847)
Chabot A. A nevelőnő. Regény. (1011—1016)
Chateaubriand. Atala. Fordította Csiky K. (25—26)
 — René. Francziából fordította Bogdánfy Lajos. (521)
 — A vértanúk. Fordította Dr. Rada István. (591—598)
 — Az utolsó Abencerage. Beszély. (801)
Cherbuliez V. A pépi király. Elbeszélés. (232—233)
Conscience. H. A szegény nemes. (43—44)
Constant Benjam. Adolf. Egy ismeretlen iratai közt
 talált történet. Francz. ford. Moravcsik Gyula. (530—531)
Coppée F. Idyll a háború alatt. (881—882)
 — Henrietta. Beszély. Ford. Molnár Gy. (884—885)

- Csehov Antal** beszélyei és rajzai. Az orosz eredetiből Ambrozovics Dezső (1076—1078)
- Csiky Gergely.** Az első és második. Elbesz. (378—380)
— A zokoli uraság két leánya. Elbeszélés. (733—735)
— Árnyképek. Elbeszélések. (969—973)
- Dahn Felix.** Odhin vigasza. Északföldi regény a XI. századból. Németből ford. gróf Csáky Albiné. (557—560)
- Daudet E.** A férj. Regény. Ford. Luby Gy. (306—309)
— Levelek egy elhagyott malomból. (1123—1125)
- Delpit A.** Odette házassága. Regény. Fáy J. B. (350—352)
— Lydia első föllépte. (1189)
- Deslys.** Lásd Francia beszélyek. (846—847)
- Dickens K.** Karácsoni ének. Ford. Belényesi G. (21—22)
- Dostojewszky F.** lásd Orosz beszélyek. (361—366)
- Ébelot A.** Cazaux András. Rajz a délamerikai pampaszokból. Fordította Kárffy Titusz. (341—342)
- Ébers Gy.** Egy szó. Reg. Ford. Kacziányi G. (445—449)
- Eckstein Ernő.** Aphrodite. Egy görög művész regénye. Németből fordította Sasváry Ármin. (571—573)
- Eliot György.** A raveloei takács. (Silas Marner.) Regény Angolból fordította Kacziány Géza. (491—494)
— Bede Ádám. Regény. Fordította Salamon F. (621—630)
— A vizi malom. Regény két kötetben. Ford. Váczy J. I. kötet. (1041—1046) II. kötet. (1047—1052)
- Eynaud E.** Ferizade dala. Beszély. Ford. Huszár I. (68)
- Farina Salvatore.** Két szerelem. (273—275)
- Fáy A.** Érzélgés és világfolyása. Beszély. (367—369)
- Feuillet O.** Trecoeur J. Elb. Ford. Csukássi. (112—113)
— Egy nő naplója. Regény. Ford. Fáy B. (174—176)
- France Anatól.** Thaïs. Fordította Sz. F. (854—856)
— A rózsafabutor. Beszély. Francziából ford. R. F. (975)
- Francia beszélyek.** Ford. Csiky Gergely (846—847)
- Gaskellné.** Cranford. Reg. Ford. Belényesi G. (441—444)
- Ganthier Th.** A lélekcsere. Reg. Ford. Szekula. (63—64)
- Gogol M.** Beszélyek az orosz életből. (23—24)
— Bulyba Tárász. Beszély. Ford. Almási L. (135—137)
- Goldsmith Olivér.** A wakefieldi pap. (426—429)
- Gozlan Leo.** Három ara egy koronára. Beszély. (359)
- Gréville H.** Árulás. Reg. Ford. Huszár I. (403—408)
- Gyulai Pál.** A vén színész. Beszély. II. kiadás (59—60)
- Hardy Tamás.** Otthon, a szülőföldön. Regény. Angolból fordították Békési Gy. és Pallagi Gy. dr. (1090—1101)

- Hedenstjerna Alfréd.** Mindenféle népség. (Allebanda folk)
Képek a svéd népeletből. Fordította Baján M. (896—897)
- Heyse P.** A grófi kastélyban. Beszély. Ford. Halasi (201)
— A sellő. Elbeszélés. Fordította Szikrai O. (1070)
— Két rab. Németből fordította R. M. (604—605)
- Hoffmann A. T.** Kis Zakar. Mese. (819—820)
- Jerrold D.** Zsák Mór. Fordította Belényesi G. (66—67)
- Jósika M.** Egy igaz ember. Beszély. (41—42)
— Bornemissza Anna. Beszély. (1053)
- Kármán J.** Fanni hagyományai. Beszély. (15—16)
- Karr A.** A normandiai Penelope. (210—213)
— Hajnal után két héttel. Regény. (661)
- Kemény Zs.** Szerelem és hiúság. Beszély. (32—34)
— Két boldog. Beszély. (1061—1062)
- Kisfaludy Károly.** Tihamér. Beszély. (119—120)
— Vig beszélyei. (150—153)
- Kochanovszkyné.** Szeretett. Ford. Timko I. (321—322)
- Kovács Pál.** Farsangi kalandok. Beszély. (87—88)
- Kölcsey Ferencz** elbeszélései. II. kiad. (6—7)
- Krasewszky I.** Ulána. Besz. Lengyelből Timkó. (701—702)
- Kuthy L.** Egy iskolai kaland. Elbeszélés. (1071)
- Lamartine.** Heloise és Abelard. Ford. Erhardt. (260)
- Leskovár Jánkó.** Roskadozó kastélyok. (1153—1156)
- Lever K.** Viharban. Regény. Ford. György A. (370—374)
- Louis-Lande L.** Camaron. Episod a mexikói háborúból.
Ford. Haraszti Gyula. (181)
- Malot Hector.** Pompon. Regény (381—385)
— A szépség vonzereje. Ford. Sz. E. (450—454)
- Marmontel.** A szép Anikó. Elbeszélés. (850)
- Mérimée P.** Carmen. Beszély. Ford. B. P. (91—92)
— Colomba. Beszély. Ford. Szenvey J. (184—186)
— Guillot Arsène. — Abbé Aubin. Beszélyek. (783)
- Mészáros Ignác.** Kartigám. Heinrich G.-tól. (217—220)
- Mörke Ede.** Mozart prágai utazása. (941)
- Norris W. E.** Vidal Adrián. Reg. Ford. Sz. E. (561—568)
- Olasz beszélyek.** Irták Barilli, Ghislanzoni és Sara.
Fordították Huszár I. és Mócs Zsigm. (261—263)
- Orosz beszélyek.** Irták Puskin S., Gogol M., Krylov I.,
Dosztojevskij és Turgenyev. Ford. Csöpey L. (361—366)
- Onida.** Egy pár kis faczipő. (154—157)
— Egy orgonaág. Elbeszélés. Ford. Haraszti Gy. (599—600)
— Egy flandriai kutya. Elbeszélés. (1122)

- Pálffy A.** Egy kastély az erdőben. II. kiadás. (46)
 — A szebeni ház. Beszély. (267—268)
 — Az ítélőmester leánya. Tört. beszély. (278—280)
 — A báróné levelei. Beszély. (606—608)
 — Az atyai ház. Regény. II. kiadás. (785—792)
 — A fejedelem keresztleánya. Regény II. kiad. (886—895)
 — A Dabóczy-család. Regény. (981—985)
 — Ne hallja hírét az anyjának. Regény. (1036—1040)
 — A 63. sz. 1—gy. p. Beszély. (1114—1115)
- Patapenko N. J.** Szerelem. Ford. Ambrozovits D.
 (1183—85)
- Peard Francis Mary.** Molly mama. Regény. (738—740)
- Petőfi Sándor** beszélyei. (395—396)
- Plouviér E.** Beszélyek. Ford. Milesz B. (110—111)
- Prescott H. E.** Schaffier Magdalena. Beszély. (71—72)
- Prevost Abbé.** Lescaut Manon és des Grieux lovag története. Ford. Visi Imre (947—950)
- Puskin S.** A kapitány leánya. Regény. Ford. Ambrozovics D. (989—991)
- Le Sage.** A sánta ördög. Ford. Varga B. (397—400)
- Bernardin de Saint-Pierre.** Pál és Virg. (391—392)
- Sand Gy.** Az ördög-mocsár. Ford. Csukássy J. (81—82)
 — Leoni Leó. Beszély. Ford. Visi I. (101—103)
 — Indiána. Francziából fordította Récsi Emil. (721—724)
- Sandean Gy.** A montsabreyi kastély. Beszély. Ford. (14)
 — Az örökség. Beszély. Francz. ford. Gyalui F. (708—710)
- Schulz Johanna.** Colette fogadalma. Regény. Fordította Harasztiné Récsi Jolán. (904—906)
- Sollohnb gr.** Előkelő világ. Orosz beszély. (17—18)
 — A gyógyszerészné. Ford. Brassay A. (49—50)
- Spielhagen Fr.** Az utolsó órában. Ford. Halasi A. (310—311)
- Stevenson R. L.** A franchardi kincs. Ford. Angyal Dávid.
 (1168—1169)
- Stifter A.** Brigitta. Beszély. Ford. B. J. (61—62)
- Storm Tiv.** A kastélyban. Beszély. Ford. Balla M. (547)
- Sudermann Hermann.** A kívánság. Beszély. Fordította Vojnovich Géza.
- Suonio.** A hold regéi. Finnből ford. Vikár B. (360)
- Szász Károly** legifj. Balogh hadnagy története. Elbeszélés (1117—1118)
- Thackeray M. W.** Hiúság vására. Regény hős nélkül.
 Ford. Récsi Emil. I. kötet (647—652)
 II. kötet. (653—660)

- Thackeray M. W.** Esmond Henrik, Anna királynő Ő Főlsége ezredesének önéletrajza. Regény. I. kötet (1021—24) II. kötet (1025—28)
- Theuriet.** A Buzavirágék háza. Beszély. (158—160)
— Veronika asszony. Beszély. Ford. Ujkéri. (283—284)
- Theuriet.** A habléány. Beszély. Ford. Sz. E. (439—440)
— Aurélia néni. Regény. Ford. P. L. (481—484)
- Tolstoj L. N.** gróf. Családi boldogság. (116—118)
- Turgenyev I.** Tavaszi hullámok. (270—272)
— Költemények prózában. Ford. Csopey L. (433—434)
— Egy vadász iratai. Ford. Csopey L. (474—480)
- Uchard M.** Jean csillaga. Beszély. (204—206)
— Berthier Joconda. Regény. Ford. Molnár Gy. (1072—75)
- Vadnai Károly.** A kis tündér. Regény. (921—926)
- Vantier Gy.** A keresztanya. Fordította Márkus Miklós. (245—246)
- Vörösmarty Mihály.** Beszélyei és regéi.
- Wieland.** Abderiták. Ford. Farkas Albert. (455—460)
- Zichy Antal** elbeszélései. (74—75)
- Zschokke H.** A szegény viltshirei lelkész naplójából. Beszély. Ford. Sz. M. (229).

d) Egyéb próza.

- Andrássy Gyula** gróf beszéde a véderő-törvényjavaslat tárgyában (674)
- Aristoteles** poétikája. Görögből ford. bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. Geréb J. (757—758)
- Ballagi A. I.** Frigyes Vilmos porosz király (633—634)
- Barsi József.** Utazás ismeretlen állomás felé 1849—1865. (726—730)
- Berzeviczy Albert.** A parlamentekről. (1142—1143)
- Beulé.** Augusztus családja s kora. (169—171)
- Bodenstedt Fr.** Shakespeare élete és művei. (182—183)
- Boissier G.** Virgil. Francz. fordította Végh A. (47—48)
- Bozzai Pál** irodalmi hagyományai. (532—533)
- Carlyle.** Burns. Életkép. Ford. Lévy József (833—834)
— Scott Walter. Angolból ford. Baráth Ferencz (942)
- Cicero.** Laelius a barátságról. Ford. Némethy G. (507)
- Collins V.** Sophokles. Ford. Kont. I. (304—305)
- Concha Győző.** A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik. (498—499)

- Csengery Antal.** A magyar közoktatás és közmívelődés némely főbb kérdéseiről. (241—244)
- **Deák Ferencz** emlékezete. (569—570)
- **Jellemrajzok** (1033—1035)
- Csiky Kálm.** Werbőczy István és hármaskönyve. (1106)
- Deák Ferencz** miért nem ment el az 1843-iki országgyűlésre. Közli Kónyi Manó. (665—666)
- Deák Ferencznek** az 1861-ik évi országgyűléstől elfogadott két fölirata. Közli Kónyi Manó. (703—704)
- Dugonics András** följegyzései. (401—402)
- Erdélyi J.** Eesthetikai előtanulmányok. (615—616)
- Fenini Caesar.** Az olasz irodalom rövid története. Ford. Zigány Árpád. (865—868)
- Feuchtersleben E.** Adalék a lélek életrendjéhez. Ford. dr. Klekner Alajos. (354—356)
- Flegler S.** A magy. történetírás tört. — *Sayous E.* A magy. tört. kútforr. Ford. ifj. Szinnyei J. (77—80)
- **Kölcsey Ferencz.** Fordította ifj. Szinnyei J. (106)
- **Szalay L.** és munkái. Ford. ifj. Szinnyei J. (121—124)
- Forster-Arnold Florence.** Deák Ferencz. Életrajz. Angolból fordította Pulszky Ágost. (333—337)
- Franknoi V. II.** Lajos és udvara. Tört. rajz (99—100)
- **Pecchioli Angelo.**
- Freemann A. E.** Az angol alkotmány fejlődése a legrégibb időktől. Ford. Kónyi J. (878—880)
- A történelem tanulmányozásának módszerei. Angolb. ford. Hegedüs Pál (943—946)
- Gervinus G. G.** Bevezetés a tizenkilencedik század történetébe. Németből fordította Rózsaágyi A. (501—503)
- Gregorovius.** Pápáksiremlékei. Ford. Hegedüs I. (517—518)
- Greguss Ágost.** A balladáról. Harm. kiadás. (534—536)
- Guizot.** A demokratia Franciaországban. (935—936)
- Gyulai Pál.** Bárá Eötvös József. Emlékbeszéd (259)
- Emlékbeszéd Arany János felett. (725)
- Gróf Széchenyi István mint író (857—858)
- D'Haussonville.** Sand Gy. Franciaából (195—196)
- Heine emlékiratai.** Való és költ. Fordította. Dr. Zollner B. (907—909)
- Hofmannsegg gróf** utazása Magyarországon 1793—1794-ben. Németből ford. és bevezette Berkeszi Istv. (581—582)
- Imre S.** A középkori magyar irodalom stíljáról (719—720)
- A népköltészetről és népdalról. (1148—1152)
- Kazinczy Gábor.** Emlékbesz. Szemere P. felett (489)

- Kazinczy F.** Magyarországi utak. (114—115)
 — Bácsmegyeinek győtreimel. (132—134)
Kemény Zs. Élet és irodalom. (393—394)
Kis János superintendens emlékezései életéből maga által feljegyezve. Második kiadás. (741—747)
Kont Ignác. Aristophanes. (230—231)
Kónyi M. Beust és Andrássy. 1870—1871-ben. (717—718)
Kölcsey Ferencz. Szónoki művei. (37—40)
 — Országgyűlési naplója 1832—1833. (416—420)
Kozma Andor. Arany László. Emlékbeszéd. (1116)
Lánczy Gyula. A magyarság az Árpádok korában. Tört. tanulmány (1019—1020)
Lavisse Ernő. Európa politikai történetének átnézete. Francz. ford. Angyal Dávid. (755—756)
Lazarillo de Tormes élete. Ford. Gombocz Z. (1055—1056)
Leroy-Beaulieu. A zsidók és az antiszemita áramlat. Ford. Simonyi Jenő (914—915)
Lessing G. E. Laokoon, vagy a festészet és költészet határaitól. Ford. Bánfi Zsigm. (83—86)
Lindau Pál. Molière. Ford. Bánfi Zsigm. (172—173)
Macaulay T. B. Machiavelli. Ford. B. P. (8)
 — Lord Bacon. Fordította B. P. (29—31)
 — Milton. (51—52)
 — Byron. Fordította B. P. (65)
 — Barère Bertrand. Ford. Angyal Dávid. (177—178)
 — A pápaság. Fordította B. P. (216)
 — Nagy Frigyes. Ford. Szentkirályi M. (281—282)
 — Johson Sámuel. Ford. Aszalay Gyula (1029)
A magyar emigráció mozgalmái 1859—1862. Kossuth Lajos emlékiratai nyomán. (431—432)
Márki Sándor. A középkor főbb krónikásai. (1157—1158)
Michelet Gy. Lengyel és Oroszország. (104—105)
Montesquieu K. Elmélkedések a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól. Ford. Orlai Antal (781—782)
Murray-Grenville E. C. A francia politikai életből. Fordították Belényesi és Huszár. (96—98)
Neményi Ambrus. A francia forradalom hírlapjai és hírlapírói (466)
III. Napoleon. A tüzérség multja és jövője. (675—676)
Occioni Onorato. A latin irodalom története. A XII. kiadás után olaszbol ford. Kis Ernő dr. (1082—1089)
Pascal gondolatai. Francz. ford. Béri Gyula. (714—716)
Pellico Silvio. Börtön. Olaszb. Erdélyi K. (511—513)

- Planche Gusztáv.** Művészek csarnoka. (537—538)
- Prescott H. E. II.** Fülöp. Ford. Szász K. (553—554)
- Pulszky Ágost.** Pázmány Péter (587)
- Pulszky Ferencz.** Eszmék Magyarország története philosophiájához. (214—215)
- Martinovics és társai. (332)
- Radnai Rezső.** Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817. (644—646)
- Régi utazások** Magyarországon és a Balkán félszigeten. 1054—1717. Összegegyült. Szamota I. (767—772)
- Richter Jenő.** A socialismus diadala után. (1119—1121)
- Riedl Fr.** A magyar irodalom főirányai (994—996)
- Magyarok Rómában. (1161—1162)
- Péterfy Jenő. (1166—1167)
- La Rochefoucauld gondolatai.** Ford. Béri. (932—934)
- Roscher V.** A nemzetgazdaság viszonya a klasszikai ókorhoz. Ford. M. G. (438)
- Rousseau J. G.** A társadalmi szerződés. (641—643)
- Sayous E.** A mongolok betörése Magyarországra 1241—42. Fordította Takács István. (73)
- Schiller.** Mózes küldetése. Fordította Jurany G. (161)
- Kisebb prózai irataiból. Aesthetikai értekezések. Ford. Zollner Béla. (555)
- Seneca Lucius Annaeus.** Vigasztalások. (873—874)
- Szalay László.** Mirabeau. (293—295)
- Szász K.** Schiller. Élet- és jellemrajz. (545—546)
- Horatius. Írói élet- és jellemrajz. (736—737)
- Madártávlatból. (1030)
- Szigligeti E.** Magyar színészek életrajz. (125—127)
- Szilágyi S.** Történeti rajzok. (236—240)
- Tacitus P. Cornelius.** Agricola élete. A latin eredetiből fordította Dr. Csiky Kálmán. (1054)
- Taine H.** Az eszmény a művészetben. (162—164)
- Az olasz művészet bölcsellete. Ford. Kádár B. (514)
- A görög művészet bölcsellete. (617—618)
- A németalföldi művészet bölcsellete. (619—620)
- Theophrastus** jellemrajzai. Ford. Hunfalvy J. (258)
- Thomas.** Descartes emlékezete. Ford. Rácz Lajos. (992—993)
- Wertheimer Ede.** Az 1811/12-iki magyar országgyűlés. (1126—1129)
- Zsilinszky M.** Kupecky János. (141)

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR

SZERKESZTI HEINRICH GUSZTÁV.

Ez új vállalat célja, nemzeti irodalmunknak régi, ritka vagy eddig nyomtatásban meg nem jelenő termékeit hű szövegekben, a szükséges tájékoztató bevezetésekkel és jegyzetekkel a tudományos kutató és tanulmány számára hozzáférhetővé tenni.

Eddig a következő füzetek jelentek meg:

1. **Székely Sándor, Aranyos-Rákosi. A székelyek Erdélyben.** Hősi költemény, 1822. Kiadta Heinrich Gusztáv. 123 lap, ára 1 K 20 f.
2. **Pálos iskola-drámák a XVIII. évszázadból.** A M. T. Akadémia kéziratából kiadta Bayer József, 80 lap, ára 80 f.
3. **Csiksomlyói nagypénteki misztériumok.** A XVIII. századi kéziratból kiadta Fülöp Árpád, 244 lap, ára 2 K.
4. **Heltai Gáspár esopusi meséi.** Colosvarot, 1566. Kiadta Imre Lajos, 304 lap, ára 2 K. 40 f.
5. **Poncianus históriája.** Bécs 1573. Kiadta Heinrich Gusztáv. 231 lap, ára 2 K.
6. **Gyöngyösi István. A csalárd Cupidonak kegyetle** ségét megismerő és annak mérges nyilait kerülő tiszta életnek geniusza. A költő kéziratából kiadta dr. Rupp Kornél, 194 lap, ára 2 K.
7. **Bessenyei György. A természet világa v. a józan okosság.** A költő kéziratából első ízben kiadta Bokor János 407 lap, ára 3 K. 60 f.

8. **Dugonics András. Az arany pereczek.** III. kiadás. **Prés** **Agost.** **1813.** 368 lap, ára 20 f.
9. **Balogh István. Ludas Matyi.** Bohózat 3 felvonásban. Kiadta Bayer József. 96 lap, ára 1 K.
10. **Mondolat.** Dicshalom 1813. Kiadta Balassa József. Két hasonmással. 109 lap, ára 1 K.
11. **Felelet a mondolatra.** Pesten 1815. Kiadta Balassa József. Függelék: A mondolat és a felelet egykorú bírálatai és Somogyi Gedeon válasza a feleletre. 114 lap, ára 1 K.
12. **Telegdi Miklós** pécsi püspöknek felelete *Bornemissza Péter fejtegetés* című könyvére. Az 1580-iki kiadás után közrebocsátotta Dr. Rupp Kornél. 172 lap. 1 K. 60 f.
13. **Bessenyei György. Agis tragédiája.** Bécs 1772. Kiadta Dr. Lázár Béla. Egy hasonmással. 171 lap, ára 1 K. 20 f.
14. **Bolyai Farkas. II. Mohamed.** Szomorujáték három felvonásb. Kiadta Heinrich Gusztáv. 112 lap, ára 1 K.
15. **Vásárhelyi daloskönyv.** XVI—XVII. századi szerelmi és tréfás énekek. Kiadta Ferenczi Zoltán. 247 lap, ára 2 K.
16. **Bessenyei György. Lais vagy az erkölcsi makacs.** Vigjáték öt felvonásban. A kéziratból első ízben kiadta Dr. Lázár Béla. 102 lap, ára 1 K.
17. **Fazekas Mihály versei.** Bevezette és kiadta Tóth Zoltán. 206 lap, ára 2 K.
18. **Gesta Romanorum.** Fordította Haller János Kolozsvár 1695 kiadta Katona Lajos 516 lap, ára 4 K.
19. **Faludi Ferencz Téli éjtszakák** vagyis a téli est időnek unalmat enyhítő beszédek. Kiadta Dr. Rupp Kornel 183 lap, 1 K. 60 f.

Az Olcsó Könyvtár kötve.

Az Olcsó Könyvtár-nak alábbi kötetei csinos vörös vászonkötésekben kaphatók:

Alarcon Péter. A háromszögű kalap és más beszé-	
lyek. Spanyol eredetiből ford. Haraszti Gyula.	1 K. 20 f.
Andersen. Regék. — Képes könyv kép nélkül.	1 K. 40 f.
Balzac Honoré. Grandet Eugénia.	1 K. 40 f.
Berczik Árpád. Himfy dalai. Vigjáték.	1 K. 20 f.
Berzsenyi Dániel versei.	1 K. 40 f.
Csiky Gergely. Árnyképek. Elbeszélések.	1 K. 60 f.
Czuczor költeményei. I. Lyrai költemények. II. Né-	
pies költeményei. III. Hőskölteményei és meséi.	2 K. —
Eliot György. A vízi malom. Regény.	3 K. 60 f.
Fenini Cäsar. Az olasz irodalom rövid története.	1 K. 40 f.
Kerényi Fr. összes költeményei. 1840—1851.	1 K. 60 f.
Kisfaludy Károly versei.	1 K. 40 f.
Kisfaludy Károly vig beszélei.	1 K. 40 f.
Kisfaludy Sándor összes regéi. Két kötet.	3 K. —
Kölcsey Ferencz versei.	1 K. 60 f.
— válogatott szónoki művei	1 K.
Macaulay T. B. Tanulmányai. I. Byron. II. Johnson	
Sámuel. III. Milton. IV. Machiavelli. V. Lord	
Bacon. IV. A pápaság. VII. Barére Bertrand.	
VIII. Nagy Frigyes.	3 K.
Milton János. Az elveszett paradicsom. Angol-	
ból fordította Jánosi Gusztáv.	1 K.
Occioni Quorato. A latin irodalom története.	
Olaszból ford. Dr. Kiss Ernő.	2 K. 40 f.
Pálffy Albert. A báróné levelei. Beszély.	1 K. 20 f.
Petrarca összes szerelmi sonettjei. Olaszból for-	
ditotta Radó Antal.	1 K. 40 f.
Sand György. Indiána. Francziából. Récsi Emil.	1 K. 40 f.
Taine H. Művészet-bölcséleti előadásai. I. Az esz-	
mény a művészetben. II. A görög művészet böl-	
cselete. III. Az olasz művészet bölcsellete. IV. A	
németalföldi művészet bölcsellete.	2 K. 40 f.
Tennyson Alfred Költői beszélyek. I. Arden	
Enoch. II. Király-idyllek.	1 K. 60 f.
Turgenyev Sz. Iván. Egy vadász iratai.	2 K. —
Vadnai Károly A kis tündér. Regény.	1 K. 80 f.
Zrinyi Miklós gróf. Szigeti veszedelem.	1 K. 40 f.

OLCSÓ KÖNYVTÁR.

Szerkeszti **GYULAI PÁL.**

Egy-egy szám ára 10 kr., egy sorozaté 2 forint

I—XXVI. sorozat. 1—500. sz.

1—2 Csokonai Dorottya.	81—82 Sand Gy. Az ördög-mo-
csár. Beszély.
3—5 Bret Harlo kaliforn. besz.	83—86 Lessing G. E. Laokoon
6—7 Kölcsey Fer. elbeszélései.	87—88 Kovács Pál. Farsangi k-
landok. Beszély.
8 Macaulay. Machiavelli.	89—90 Csokonai Lilla.
9—13 Kerényi F. költeményei	91—92 Merlmée Pr. Carmen.
14 Sandeau Gyula. A mont-
sabreyi kastély.	93—95 Nagy Ignác. Tisztujt
15—16 Kármán Fanni hagyom.	96—98 Murray Grenville. A fra-
czia politikai életből.
17—18 Sollohub gr. Előkelő világ.	99—100 Fraknói V. II. Lajor
udvara.
19—20 Szigligeti Ede. Liliomfi.	101—103 Sand György. Leoni
21—22 Dickens. Karácsonyi ének.	104—105 Michelet Gy. Lengy-
Oroszország.
23—24 Gogol. Az orosz életből.	106 Flegler Sánd. Kők
25—26 Chateaubriand. Atala.	107—109 Gvadányi J. Egy falusi
tárusnak budai utaz
27—28 Tennyson. Király idyllek.	110—111 Plouvier Ed. Beszél
29—31 Macaulay. Lord Bacon.	112—113 Feuillel O. Trécoev
32—34 Kemény. Szerelem s hiúság.	114—115 Kazinczy Fer. "
országi utak.
35—36 Hugo Victor. Hernani.	116—118 Tolstoj. Családi bo
37—40 Kölcsey szónoki művei.	119—120 Kisfaludy K. T
41—42 Jósika M. Egy igaz ember.	121—124 Flegler Sándor.
és munkái.
43—44 Consolence. A szegény nemes	125—127 Szigligeti E.
nészek élete
45 Pope S. A műbirálatról.	128—129 Vasíliadis. Gala.
46 Pálffy. Egy kastély az erdőb.	130—131 Dayka Gáb. Kötér
47—48 Boissler. Virgil. Ford. Végh A.	132—134 Kazinczy F. Bácsm
nek gyötrelmei.
49—50 Sollohub. A gyógyszerészné.	135—137 Gogol M. Buljba T
51—52 Macaulay T. B. Milton	138—140 Kisfaludy Károly.
141 Zsilinszky M. Kupe
53—54 Goethe. Iphigenia Tauris b.	142—144 Körner T. Zrinyi.
Szemere P. Biré
55—58 Beaumarchais. Figaro há-
zasága. Ford. Paulay Ede.	Kölcsey Fer.
59—60 Gyula Pál. A vén színész	145—146 Csokonai Vitéz
61—62 Stifter A. Brigitta. Beszély.	147—149 Andersen. Re
sék. Ford. M
63—64 Gauthier Th. A lélekcsere	150—153 Kisfaludy K. vi
65 Macaulay T. Byron.	154—157 Ouida. Egypár
66—67 Jerrold D. Zsák M. Beszély.	158—160 Theuriet. A B
háza.
68 Eynaud A. Ferizade dala.	
69 70 Czuczor G. népies költem.	
71—72 Prescott H. Schaffer Magd	
73 Sayous. Mongolok betörése	
74—75 Zichy Antal elbeszélései.	
76 Horatius A. költészetéről. L.
a Piókhhoz. F. Czuczor G.	
77—80 Flegler. A magyar történet-
írás tört. — Sayous. A ma-
gyar tört. kútforrásai.	

- 161 Schiller. Mózes küldet.
 162—164 Taine H. Az eszmény a művészetben.
 165—168 Lessing. Böles Náthán
 169—171 Beulé. Augustus családja és kora.
 172—173 Lindau Pál. Molière, ford. Bánfi Zs.
 174—176 Feuillet Octáv. Egy nő naplója. Regény.
 177—178 Macaulay. Barère Bertrand.
 179—180 Molière. A bot-csinálta doktor. Vigjáték
 181 Louis-Lande L. Camaron.
 182—183 Bodenstedt F. Shakespeare élete és művei.
 184—186 Merimée P. Colomba.
 187—190 Berzsenyi Dániel versei.
 191—192 Kisfaludy K. Csalódások.
 193—194 Arago és Vermond. Az ördög naplója. Vigjáték.
 195—196 D'Haussonville. Sand Gy.
 197—200 Teleki L. gr. Kegyencz.
 201 Heyse Pál. A grófi kastélyban. Beszély.
 202—203 Musset Alfréd. Ne fogadj fel soha semmit. Vigját.
 204—206 Uchard M. Jean csillaga.
 207—209 Bulwer Edvard. A jövő nemzedéke. Regény.
 210—213 Karr Alfonz. A normandiai Penelope. Regény.
 214—215 Pulszky. Eszmék M. orsz. tört. philosophiájához.
 216 Macaulay T. B. A pápaság.
 217—220 Mészáros Ignác. Kártigám. Regény. 5. kiadás.
 221—223 Amerikai nők. Rajzok és besz. Ford. György A.
 224—228 Kölcsey Ferencz versei.
 229 Zschokke H. A szegény viltshírei lelkész.
 230—231 Kont Ign. Aristophanes.
 232—233 Cherbuliez Victor. Apépi király. Elbeszélés.
 234—235 Hugo Károly. Bankár és báró. Szomorujáték.
 236—240 Szilágyi S. Történ. rajzok.
 241—244 Csengeri A. A m. közok. és közművelődés főbb kérdéseiről.
 245—246 Vautler Gy. A keresztanya. Beszély.
 247—250 Kisfaludy Károly versei.
 251—252 Bérczy K. A gyógyult seb.
 253—254 Gaius Valerius. Catullus versei. Ford. Csengery J.
 255—257 Szigligeti. A trónkereső.
 258 Theophrastus jellemrajzai.
 259 Gyulai Pál. Báró Eötvös József. Emlékbeszéd.
 260 Lamartine. Heloise és Abelard.
 261—263 Olasz beszélek. Irt. Barilli, Ghislanzoni és Sara.
 264—266 Augier Emil. A Fourchambault család.
 267—268 Pálffy A. A szebeni ház.
 269 Tennyson. Arden Enoch. Ford. Jánosi G.
 270—272 Turgenev Iván. Tavaszi hullámok. Regény.
 273—275 Farina Salvatore. Két szerelem. Regény.
 276—277 Goethe F. Hermann és Dorothea. Ford. Hegedüs I.
 278—280 Pálffy Alb. Az itélőmester leánya. Történ. beszély.
 281—282 Macaulay T. B. Nagy Fr.
 283—284 Theuriel. Veronika aszszony. Beszély.
 285—289 Puskin S. Anyegin Eugén.
 290—292 Baumauchals. A sevillai borbély. Vigjáték.
 293—295 Szalay László. Mirabeau.
 296—299 Gaal József. A peloskei nótárius. Bohózat.
 300 Csokonay Vitéz M. Béka egérharcz. Irtá Homer.
 301—303 Kisfaludy K. A kérők. Vigj.
 304—305 Collins Vilmos. Sopackles.
 306—309 Daudet E. A férj. Regény.
 310—311 Spielhagen Frigyes. Az utolsó órában. Elbesz.
 312—316 Kisfaludy S. Össz. regéi. I.
 317—320 Kisfaludy Sándor. Össz. regéi. II.

- 321—22 *Kochanovszkyne*. Szeretett. Orosz beszély.
- 323—25 *Poole János*. Pry Pál.
- 326 *Andersen J. K.* Képes-könyv képek nélkül.
- 327—29 *Gombos Imre*. Az esküvés. Szomorujáték.
- 330—31 *Szentjóbí Szabó László*. Mátyás király vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma.
- 332 *Pulszky Martinovics*.
- 333—37 *Forster-Arnold Florenco*. Deák Ferencz. Ford. *Pulszky Agost*.
- 338—40 *Bessenyei Gy.* A philosophus. Vigjáték.
- 341—42 *Ebelot A. Cazaux András*.
- 343—44 *Hugo Borgia Lucretia*. Dr.
- 345—46 *Tennyson* Költői beszélyek
- 347—49 *Goldoni*. A hazug. Vigj.
- 350—52 *Delpit*. Odette házassága.
- 353 *Taylor I.* Barátság. Vigj.
- 354—56 *Feuchtersleben*. A lélek életrendje.
- 357—58 *Augler*. Poirier ur Vigj.
- 359 *Gozian K.* Három ara.
- 360 *Suonio*. Hold regéi.
- 361—66 *Puskin, Turgenyev*, stb. Orosz beszélyek.
- 367—69 *Fáy A.* Érzélgés és v. foly.
- 370—74 *Lever K.* Viharban. Reg.
- 375—77 *Legouvé E.* Beatrix. Színm.
- 378—80 *Csiky G.* Az első és a második. Elbeszélés.
- 381—85 *Malot*. Pompon.
- 386—87 *Berczik*. Igm. kisap.
- 388—89 *Kisfaludy K.* Pártutók.
- 390 *Gyulai P.* Szilágyi és H.
- 391—92 *Saint-Pierre*. Pál és Virg.
- 393—94 *Kemény*. Élet és irod.
- 395—96 *Petőfi S.* beszélyei.
- 397—400 *Le Sago*. A sánta ördög.
- 401—02 *Dugonics A.* följegyzései.
- 403—08 *Greville H.* Arulás.
- 409—11 *Schiller Fr.* Wallenstein halála.
- 412—15 *Balzac*. Grandet Eugenia.
- 416—20 *Kölcsey F.* orszgy. naplója.
- 22 *Csiky G.* Anna Dráma.
- 423—25 *Klapp*. Rosenkrauz és C.
- 426—29 *Goldsmith*. A wakefieldi p.
- 430 *Petőfi*. A helység kalapácsa
- 431—32 *A m. emigr.* mozgalmaj 1859—62.
- 433—34 *Turgenyev*. Költem. próz.
- 435 *Coppée*. Kisebb színműv.
- 436—37 *Fáy A.* A külföldiek. Vigj.
- 438 *Roscher*. A nemzetg. a class. ókorban.
- 439—40 *Theuriet*. A habléány. B.
- 441—44 *Gaskellné*. Cranford. R.
- 445—49 *Ebers*. Egy szó. Regény.
- 450—54 *Malot*. Szépség vonzereje.
- 455—60 *Wieland*. Az abderiták.
- 461—62 *Gyöngyösi*. Thököly és Zrinyi Ilona házassága.
- 463—65 *About*. A csonkafülű. Reg.
- 466 *Neményi A* A franczia forr. hirlapjai.
- 467—68 *Bolleau*. A költészetről.
- 469—70 *Picard*. Két házaspár. Vigj.
- 471—73 *Dugonics A.* Kún László.
- 474—80 *Turgenyev*. Egy vadász iratai.
- 481—84 *Theuriet*. Aurélia. Regény.
- 485 *Wlalooczky*. Erd. czig. népkölt.
- 486—88 *Longfellow*. Hiawatha.
- 489 *Kazinczy G.* Emlékbeszéd Szemere Pál felett.
- 490 *Moncrieff*. A szögyenlős. Vigjáték.
- 491—94 *Elliot*. A raveloei takács.
- 495—97 *Berczik A.* Nézd meg az anyját.
- 498—99 *Concha Gy.* A 90-es évek reformeszmei.
500. *Augler*. A bürök. Vigj.
- 501—03 *Gervinus*. Bevez. a XIX. század történetébe.
- 504—06 *Radó A.* Olasz költőkből.
- 507 *Cicero*. Laelius.
- 508—10 *Göthe*. Berlichingeni G.
- 511—13 *Pellico S.* Börtöneim.
- 514 *Taine*. Olasz művészet b.
- 515—16 *Ilosvai S. P.* Tholdi M.
- 517—18 *Gregorovics*. Pápák sirjai.
- 519—20 *Longfellow* Arany legenda